

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

БОНДАРЕНКО МАКСИМ ОЛЕГОВИЧ

УДК 811.161.2'27'373.7-115:398.9(=161.2)"18"(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**Компаративні паремійні одиниці в мовній картині світу українців ХІХ ст.:
семантика, структура, регіональні особливості**

03 – Гуманітарні науки

035 – Філологія

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело.

Бондаренко М. О. _____

Науковий керівник:

Гнатюк Лідія Павлівна,
доктор філологічних наук, професор

Київ – 2025

АНОТАЦІЯ

Бондаренко М. О. Компаративні паремійні одиниці в мовній картині світу українців XIX ст.: семантика, структура, регіональні особливості. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 035 «Філологія». – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Навчально-науковий інститут філології. – Київ, 2025.

Пропонована дисертація – комплексне дослідження місця і ролі компаративних паремій у мовній картині світу українців XIX ст. Мета пропонованої роботи полягала в з'ясуванні семантичних, структурних і регіональних мовних особливостей порівняльних паремій, виявленні мовної специфіки експліцитних способів вираження компаративності в аналізованих одиницях, а також у моделюванні онімного простору прислів'їв і приказок, засвідчених у XIX ст., та визначенні ролі прецедентних онімів, що входять до складу цих народних висловів. Проведене дослідження дало змогу на паремійному матеріалі розглянути лінгвальну природу категорії компаративності в українській лінгвістиці, визначити й схарактеризувати екстра- та інтралінгвальні чинники, що впливали на процес формування компаративних паремій у мовній картині світу наших предків. Паремії, відповідно до усталеної в мовознавстві думки, витлумачено як здебільшого лаконічні, влучні, вільно відтворювані, часто з дидактичною настановою вислови народного походження, основою для виникнення яких стали суспільно-історичні чи соціально-побутові події, філософські роздуми українців минулого про життя, спроби краще пізнати світ природи тощо. З-поміж основних ознак паремії визначено такі: афористичність, усталеність, відтворюваність, узагальнене значення, повчальність, лаконічність, цілісність значення, відносну стійкість форми тощо. Наукова новизна результатів дослідження полягає у спробі комплексного аналізу компаративних паремій з позицій історичної фразеології, лексикології, а також лінгвокультурології й етнолінгвістики. Уперше в лінгвістиці визначено роль компаративних паремій у мовній практиці українців XIX ст., шляхом аналізу структурних, семантичних, регіональних особливостей досліджуваних одиниць

реконструйовано окремі фрагменти мовної та концептуальної картин світу наших предків.

Фактичний матеріал дібрано зі збірок паремій «Галицько-руські народні приповідки» (1901–1910) І. Франка та «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (1864) М. Номиса, що фіксують одиниці, зібрані й записані на різних територіях України. До джерельної бази залучено також історичні, фразеологічні, паремійні, діалектні та тлумачні словники.

Для всебічного аналізу компаративних паремійних одиниць у мовній картині світу українців ХІХ ст., досягнення поставленої мети й розв'язання відповідних завдань у роботі використано як загальнонаукові (аналіз і синтез, індукція і дедукція, метод порівняння, описовий метод), так і власне лінгвістичні методи й прийоми: зіставний – для виявлення лінгвальної специфіки компаративних паремій, засвідчених у різних регіонах України, а також особливостей способів вираження компаративності в розгляданих одиницях; описовий метод із прийомом внутрішньої інтерпретації, а також системно-класифікаційний метод – для якісної класифікації досліджуваного матеріалу за встановленими параметрами; порівняльно-історичний – для з'ясування походження окремих лексем (здебільшого онімів), які є центральними елементами компаративних паремій; метод кількісного обрахунку – для визначення кількості розгляданих одиниць у межах кожної тематичної групи й підгрупи, а також для виявлення найбільш і найменш продуктивних структурних моделей паремій з компаративною семантикою; метод узагальнення – для систематизації аналізованого матеріалу та формулювання висновків; елементи лінгвокультурологічного й етнолінгвістичного аналізу – для реконструкції важливих фрагментів мовної і концептуальної картин світу українців минулого.

Установлено зміст, обсяг та взаємозв'язок понять *паремія*, *порівняльна конструкція*, *мовна картина світу*, *паремійна картина світу* в лінгвоукраїністиці. Термін *паремійні одиниці* проаналізовано крізь призму актуальних і популярних серед мовознавців підходів: семіотико-герменевтичного, лінгвокогнітивного, лінгвоаксіологічного, комунікативно-дискурсивного, лінгвокультурологічного, а також теорії мовленнєвих актів. У пропонованій праці схарактеризовано основні

тенденції щодо специфіки тлумачення паремій, зокрема окреслено широке та вузьке трактування цього терміна.

Важливо зазначити, що фразеологію вслід за Л. Булаховським, Л. Скрипник, Т. Космедою, Т. Осіповою, В. Стаховою та ін. розглядаємо широко, зараховуючи паремійні одиниці до фразеологічних з огляду на їхні деякі спільні риси. У межах мовної картини виокремлюємо паремійну картину світу, під якою розуміємо зафіксоване в паремійних одиницях відображення світоглядної парадигми народу, осмислення нашими предками свого місця у світі, зв'язку з природою тощо.

З-поміж компаративних паремій з експліцитним показником – підрядними порівняльними сполучниками – виокремлено структурно цілісні порівняльні конструкції зі сполучниками, що виражають подібність чи повне уподібнення суб'єкта й об'єкта порівняння (*як, мов, немов, наче, неначе, неначебто, ніби, нібито, немовби, немовбито* та ін.); структурно цілісні порівняльні конструкції зі сполучниками, що виражають перевагу суб'єкта чи об'єкта порівняння, та формами ступенів порівняння прикметників і прислівників (*кращий, ніж...; вище, ніж...*); одиниці, що мають лише об'єкт порівняння. У процесі дослідження з'ясовано, що в збірках «Українські приказки, прислів'я і таке інше» та «Галицько-руські народні приповідки» зафіксовано 4564 компаративні паремії з експліцитним показником: М. Номис навів 1715 таких одиниць, а І. Франко – 2849. Установлено, що найчастіше компаративні паремії мають такі показники порівняльних відношень: *як (жик, ек, ук, яко), мов, неначе, наче*. Особливу увагу присвячено паремійним одиницям, що містять давні за походженням показники порівняльних відношень, які в сучасній українській мові не функціують: *мол, аки/ак, коби*, або діалектні компаративні сполучники *гуй, гу, гей, гі, гейби*, а також одиницям з двома порівняльними сполучниками, що виступають засобами мовного оформлення компаративної семантики.

Розглядані компаративні паремії класифіковано залежно від семантичних особливостей лексем на позначення об'єктів порівняння на 3 тематичні групи «Природа», «Людина та її побут», «Елементи народно-релігійних вірувань», кожна з яких складається з кількох підгруп. На основі аналізу народних висловів, які входять

до названих тематичних груп та їхніх підгруп, схарактеризовано систему народних поглядів і релігійних переконань українців XIX ст. З'ясовано, що архаїзми й діалектизми, ужиті у складі прислів'їв і приказок, відбивають особливості окремих фрагментів тогочасної мовної картини світу.

Установлено, що в обох названих збірках засвідчено чимало компаративних паремій, що вживалися локально, суто на теренах відповідно західноукраїнського чи центрально-східноукраїнського регіону, аналогів на інших територіях не мали. Такі одиниці мають місцевий (вузькорегіональний) онімний компонент, який територіально маркує їх, вказує на події, що мали локальний статус, проте були доволі важливими для українців XIX ст. Вивчення специфіки українських компаративних паремій дало змогу виокремити два рівні варіативності цих одиниць: локальну варіативність (зміну елементів паремій у межах одного регіону/області/міста/села) і міжрегіональну варіативність (зміну елементів паремій у різних (часто віддалених) регіонах).

На рівні локальної варіативності для паремій зі збірки М. Номиса типовим є уточнення об'єктів порівняння (*собака* → *попова собака*, *пень* → *сосновий пен* та ін.). Цікаво, що наведено значно менше випадків, які засвідчують протилежний процес – зникнення ад'єктивного компонента в об'єктах порівняння у варіантах паремій (*жидівський Гаман* → *Гамон*, *турецький святий* → *святий* та ін.). В окремих проаналізованих народних висловах змінено частиномовну належність опорних лексем; деякі паремійні одиниці мають варіативний дієслівний та/або іменниковий складники, а також низку фонетичних і словотвірних варіантів, що безпосередньо передають специфіку народнорозмовного мовлення.

Регіональна варіативність компаративних паремій – колоритне явище, яке дає змогу комплексно простежити динамічні процеси в паремійному корпусі XIX ст., а також з'ясувати окремі відмінності в поглядах та уявленнях представників західного та центрально-східного регіонів України.

Особливу увагу звернено на аналіз компаративних паремій з онімним компонентом, що формують цілісний онімний простір. З'ясовано специфіку його структурної організації, виокремлено та розглянуто чотири онімних поля –

етнонімне (яке деякі дослідники зараховують до онімних), антропонімне, релігійонімне, топонімне. На найяскравіших прикладах розглянуто особливості прецедентних онімних компонентів, що входять до складу багатьох українських прислів'їв і приказок.

Висновки проведеного дослідження сприяють глибокому розумінню окремих питань історії української мови, історичної фразеології, лінгвокультурології, етнолінгвістики, дозволяють якомога повніше реконструювати національний мовний простір XIX ст.

Ключові слова: історія української мови, історична фразеологія, українська пареміологія, паремія, компаративна паремія, порівняльна конструкція, мовна картина світу українців XIX ст., семантика паремійних одиниць, тематична група, лінгвокультурний код, онімний простір, онімне поле, мовна варіативність, регіональна мовна специфіка, структурні особливості паремій, способи вираження компаративності, компаративні паремії з експліцитним показником.

ABSTRACT

Bondarenko M. O. Comparative paremiological units in the linguistic picture of the world of Ukrainians of the 19th century: semantics, structure, regional features. – Qualifying scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 035 "Philology". – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Educational and Scientific Institute of Philology. – Kyiv, 2025.

The dissertation proposed is a comprehensive study of the place and role of comparative paremias in the linguistic picture of the Ukrainians' world of the 19th century. The aim of the work proposed was to clarify the semantic, structural and regional linguistic features of comparative paremias, to identify the linguistic specificity of explicit ways of expressing comparability in the analyzed units, as well as to model the onymic space of proverbs and sayings attested in the 19th century, and to determine the role of precedent onyms that are part of these folk sayings. The research made it possible to consider the linguistic nature of the category of comparability in Ukrainian linguistics

using paremia material, to identify and characterize extra- and intralingual factors that influenced the process of forming comparative paremias in the linguistic picture of the world of our ancestors. Paremias, according to established scientific opinion, are interpreted as mostly laconic, apt, freely reproducible, often with a didactic instruction, sayings of folk origin, the basis for the emergence of which were socio-historical or socio-everyday events, philosophical reflections of Ukrainians of the past about life, attempts to better understand the world of nature, etc. Among the main features of paremias are the following: aphoristic nature, constancy, reproducibility, generalized meaning, instructiveness, laconicity, integrity of meaning, relative stability of form, etc. The scientific novelty of the results of the study lies in the attempt to analyze comprehensively comparative paremias from the standpoint of historical phraseology, lexicology, as well as linguoculturology and ethnolinguistics. For the first time in linguistics, the role of comparative paremias in the linguistic practice of Ukrainians of the 19th century was determined, and by analyzing the structural, semantic, and regional features of the investigated units, individual fragments of the linguistic and conceptual worldview of our ancestors were reconstructed.

The factual material was selected from the collections of paremias “Galician-Ruthenian folk paremias” (1901–1910) by I. Franko and “Ukrainian Proverbs, Proverbs, and the Like” (1864) by M. Nomys, which record units collected and recorded in various territories of Ukraine. Historical, phraseological, paremia, dialect, and explanatory dictionaries were also included in the source database.

For a comprehensive analysis of comparative paremiological units in the linguistic picture of the Ukrainians’ world of the 19th century, achieving the set goal and solving the corresponding tasks, the work used both general scientific (analysis and synthesis, induction and deduction, methods of comparison and description) and some linguistic methods and techniques: comparative – to identify the linguistic specificity of comparative paremias attested in different regions of Ukraine, as well as the features of the ways of expressing comparability in the units under consideration; descriptive method with the method of internal interpretation, as well as the system-classification method – for a qualitative classification of the material studied according to the established parameters;

comparative-historical – to clarify the origin of individual lexemes (mostly onyms), which are the central elements of comparative paremias; the method of quantitative calculation – to determine the number of considered units within each thematic group and subgroup, as well as to identify the most and least productive structural models of paremias with comparative semantics; the method of generalization – to systematize the analyzed material and formulate conclusions; elements of linguocultural and ethnolinguistic analysis – to reconstruct important fragments of the linguistic and conceptual worldview of Ukrainians of the past.

The content, scope and interrelationship of the concepts of paremia, comparative construction, linguistic worldview, paremiological worldview in Ukrainian linguistics are established. The term paremiological units is analyzed through the prism of current and popular approaches among linguists: semiotic-hermeneutic, linguocognitive, linguoaxiological, communicative-discursive, linguocultural, and also the theory of speech acts. The work proposed characterizes the main trends in the specifics of the interpretation of paremias, in particular, outlines the broad and narrow interpretation of this term.

It is important to note that phraseology, following L. Bulakhovsky, L. Skrypnyk, T. Kosmeda, T. Osipova, V. Stakhova, etc., is considered broadly, including paremiological units in phraseological terms due to their common features. Within the linguistic picture, we distinguish the paremiological picture of the world, by which we understand the reflection of the worldview paradigm of the people recorded in paremiological units, the understanding of our ancestors of their place in the world, connection with nature, etc.

Among the comparative paremias with an explicit indicator – subordinate comparative conjunctions – structurally integral comparative constructions with conjunctions expressing similarity or complete likeness of the subject and object of comparison (*як, мов, немов, наче, неначе, неначебто, ніби, нібито, немовби, немовбито*, etc.); structurally integral comparative constructions with conjunctions expressing the superiority of the subject or object of comparison, and forms of degrees of comparison of adjectives and adverbs (*кращий, ніж...; вище, ніж...*); units that have only an object of comparison. In the course of the research, it was found that in the

collections “Ukrainian proverbs, sayings and such” and “Galician-Ruthenian folk paremias” 4564 comparative paremias with an explicit indicator were recorded: M. Nomys cited 1715 such units, and I. Franko – 2849. It was established that most often comparative paremias have the following indicators of comparative relations: *як (жук, ек, ук, яко), мов, неначе, наче*. Particular attention is paid to paremiological units containing ancient indicators of comparative relations that do not function in the modern Ukrainian language: *мол, аки/ак, коби* or dialect comparative conjunctions *зий, зи, зей, зі, зейби* as well as to units with two comparative conjunctions that act as means of linguistic design of comparative semantics.

The considered comparative paremias are classified according to the semantic features of the lexemes denoting the objects of comparison into 3 thematic groups: "Nature", "Man and his way of life", "Elements of folk religious beliefs", each of them consists of several subgroups. Based on the analysis of folk sayings that are included in the mentioned thematic groups and their subgroups, the system of Ukrainians' folk views and religious beliefs of the 19th century is characterized. It is found that archaisms and dialectisms used in proverbs and sayings reflect the peculiarities of certain fragments of the linguistic picture of the world of that time.

It has been found that in both mentioned collections there are many comparative paremias that were used locally, exclusively in the territories of the Western Ukrainian or Central-Eastern Ukrainian regions, respectively, and had no analogies in other territories. Such units have a local (narrowly regional) onymic component, which territorially marks them, indicates events that had a local status, but were quite important for Ukrainians of the 19th century. The study of the specifics of Ukrainian comparative paremias made it possible to distinguish two levels of variability of these units: local variability (change of elements of paremias within one region/region/city/village) and interregional variability (change of elements of paremias in different (often remote) regions).

At the level of local variability for paremias from the collection of M. Nomys, the refinement of the objects of comparison (*собака* → *попова собака, пень* → *сосновий пень*, etc.) is typical. It is interesting that there are significantly fewer cases that demonstrate the opposite process – disappearance of the adjective component in the

objects of comparison in paremia variants (*жидівський Гаман* → *Гамон*, *турецький святий* → *святий*, etc.). In some analyzed paremiological units the part-of-speech belonging of the supporting lexemes has changed; some comparative paremias have variable verb and/or noun components, as well as a number of phonetic and word-formation variants that directly convey the specifics of folk speech.

The regional variability of comparative paremias is a colourful phenomenon that makes it possible to trace comprehensively dynamic processes in the paremia corpus of the 19th century, as well as to clarify individual differences in the views and perceptions of representatives of the Western and Central-Eastern regions of Ukraine.

Particular attention is paid to the analysis of comparative paremias with a noun component that form a holistic onymic space. The specifics of its structural organization have been clarified, 4 onymic fields have been identified and considered – ethnonymic (which some researchers consider to be onymic), anthroponymic, religionymic, toponymic. The most striking examples have been used to examine the peculiarities of precedent onymic components that are part of many Ukrainian proverbs and sayings.

The conclusions of the study contribute to a deep understanding of certain issues of the history of the Ukrainian language, historical phraseology, linguoculturology, ethnolinguistics, and allow for the most complete reconstruction of the national linguistic space of the 19th century.

Keywords: history of the Ukrainian language, historical phraseology, Ukrainian paremiology, paremia, comparative paremia, comparative construction, linguistic picture of the Ukrainians' world in the 19th century, semantics of paremiological units, thematic group, linguocultural code, onymic space, onymic field, linguistic variability, regional linguistic specificity, structural features of paremias, ways of expressing comparability, comparative paremias with an explicit indicator.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Бондаренко М. О. Семантика і лінгвокультурний потенціал компаративних паремій (на матеріалі збірки Матвія Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше»). *Українська мова*. 2023. Вип. 1(85). С. 114–124. DOI: <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.01.114>
2. Бондаренко М. Онімний простір українських компаративних паремій (на матеріалі збірки Матвія Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше»). *Українське мовознавство*. 2023. Вип. 1(53). С. 120–134. DOI: [https://doi.org/10.17721/um/53\(2023\).120-134](https://doi.org/10.17721/um/53(2023).120-134)
3. Бондаренко М. Варіативність українських компаративних паремій: регіональні особливості в лінгвістичному висвітленні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2024. Випуск 1(51). С. 66–73. DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2024.1.\(51\).66-73](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2024.1.(51).66-73)
4. Бондаренко М. Експліцитні способи вираження компаративності в українських пареміях ХІХ століття. *Українське мовознавство*. 2024. Вип. 1(54). С. 141–159. DOI: [https://doi.org/10.17721/um/54\(2024\).141-159](https://doi.org/10.17721/um/54(2024).141-159)

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ НАЗВ ДЖЕРЕЛ.....	15
ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМПАРАТИВНИХ ПАРЕМІЙ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦІВ XIX СТ.....	27
1.1. Паремії як об'єкт лінгвістичних досліджень.....	27
1.1.1. Змістове наповнення терміна <i>паремія</i> крізь призму різних лінгвістичних підходів.....	27
1.1.2. Пареміологія vs фразеологія.....	51
1.1.3. Типологія паремій, принципи їх класифікації.....	59
1.1.4. Компаративні паремії в сучасних мовознавчих студіях.....	69
1.2. Порівняльні конструкції в системі лінгвістичних понять.....	72
1.2.1. Порівняння: проблеми дефініції та лінгвістичної інтерпретації.....	72
1.2.2. Структурні й функційні особливості порівняльних конструкцій.....	80
1.2.3. Класифікаційні параметри порівняльних одиниць.....	84
1.3. Паремії в мовній картині світу українців.....	87
1.3.1. Мовна картина світу в сучасних лінгвістичних дослідженнях.....	87
1.3.2. Паремійна картина світу як частина мовної картини світу.....	93
1.3.3. Паремії як прецедентні мікротексти.....	95
Висновки до I розділу.....	97
РОЗДІЛ II. ЛІНГВАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКИХ КОМПАРАТИВНИХ ПАРЕМІЙ З ЕКСПЛІЦИТНИМ ПОКАЗНИКОМ.....	100
2.1. Структурні особливості компаративних паремій.....	102
2.1.1. Структурно цілісні компаративні паремії з підрядними порівняльними сполучниками.....	104

2.1.1.1. Паремійні одиниці зі сполучниками, що виражають подібність чи повне уподібнення суб'єкта й об'єкта порівняння.....	104
2.1.1.2. Паремійні одиниці зі сполучниками, що виражають перевагу суб'єкта чи об'єкта порівняння, та формами ступенів порівняння прикметників і прислівників.....	119
2.1.2. Компаративні паремійні одиниці, що мають лише об'єкт порівняння.....	122
2.2. Специфіка вербалізації об'єкта порівняння в компаративних пареміях як відображення особливостей мовної картини світу українців XIX ст.....	123
2.2.1. Тематична група паремій з об'єктом порівняння «Природа».....	125
2.2.2. Тематична група паремій з об'єктом порівняння «Людина та її побут».....	129
2.2.3. Тематична група паремій з об'єктом порівняння «Елементи народно-релігійних вірувань».....	132
2.2.4. Особливості вираження об'єкта порівняння як свідчення специфіки лексики української мови XIX ст.....	137
2.3. Компаративні паремії зі сталими/варіативними складниками як джерело вивчення регіональних особливостей мовної картини світу українців XIX ст.....	140
2.3.1. Варіативність як лінгвістична проблема.....	140
2.3.2. Компаративні паремійні одиниці, які не мають варіантів.....	146
2.3.3. Локальна варіативність компаративних паремій.....	151
2.3.4. Міжрегіональна варіативність компаративних паремій.....	159
Висновки до II розділу.....	164

РОЗДІЛ III. КОМПАРАТИВНІ ПАРЕМІЇ З ОНІМНИМ І ВІДОНІМНИМ КОМПОНЕНТАМИ В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦІВ XIX ст.....

3.1. Особливості онімного простору компаративних паремій.....	167
3.2. Етнімічне поле компаративних паремій.....	174
3.3. Антропонімне поле компаративних паремій.....	187
3.4. Релігійнімічне поле компаративних паремій.....	195
3.5. Топонімне поле компаративних паремій.....	204

Висновки до III розділу.....	209
ВИСНОВКИ.....	213
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	220
ДОДАТКИ.....	251

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ НАЗВ ДЖЕРЕЛ

1. **Г.:** Словарь української мови : у 4 т. / упоряд., з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. [Репр. відтворення вид. 1907–1909 рр.]. Київ : Вид-во АН УРСР, 1958–1959. Т. 1 : А–Ж. 1958. XLII, [2], 494 с. Т. 2 : З–Н. 1958. [3], 573 с. Т. 3 : О–П. 1959. [3], 506 с. Т. 4 : Р–Я. 1959. [3], 563 с.
2. **ГГ:** Гуцульські говірки: короткий словник / Уклад.: Г. Гузар, Я. Закревська, У. Єдлінська та ін.; відп. ред. Я. Закревська. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. 232 с.
3. **ЕССУМ:** Огієнко І. Етимологічно-семантичний словник української мови / Митрополит Іларіон; за ред. Ю. Мулика-Луцика. Вінніпег : накладом т-ва «Волинь», 1979–1994. (Інститут дослідів Волині; ч. 39). 1979. Т. 1–4.
4. **ІФ:** Франко І. Я. Злісний сидір: із давніх споминок молодости. Харків : Рух, 1930. 15 с.
5. **ККУП:** Космеда Т. А., Осіпова Т. Ф. Комунікативний кодекс українців у пареміях: тлумачний словник нового типу. Дрогобич : Коло, 2010. 272 с.
6. **ЛЛ:** Лексикон львівський: поважно і на жарт. Наталя Хобзей, Ксеня Сімович, Тетяна Ястремська, Ганна Дидик-Меуш; 4-те вид., змін. і допов. Львів : Вид-во Старого Лева, 2019. («Діалектологічна скриня»). 892 с.
7. **ЛСПБ:** Лексикон словенороський Памви Беринди : пам'ятки української мови XVII ст. / Академія наук Української РСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; відпов. ред. К. К. Цілуйко, передм. В. В. Німчук. Київ : друк. видавництва АН РСР, 1961. 272 с.
8. **Н.:** Українські приказки, прислів'я і таке інше / Уклав М. Номис / Упоряд., приміт. та вступна ст. М. М. Пазяка. Київ : Либідь, 1993. («Літературні пам'ятки України»). 768 с.
9. **ОС:** Гурин І. І. Образне слово. Постійні народні порівняння / Авт.-упоряд. І. Гурин, ред. Л. М. Кирилець. Київ : Дніпро, 1974. 238 с.
10. **ПУНФ:** В. С. Плав'юк. Приповідки або українсько-народня філософія. Едмонтон, 1946. 369 с.

11. **РУТСП**: Російсько-український тлумачний словник паремій / Ж. В. Колоїз, З. П. Бакум, Л. А. Білоконенко, Т. І. Вавринюк, Н. М. Малюга, Н. М. Шарманова; за ред. проф. Ж. В. Колоїз. Кривий Ріг : ФОП Маринченко С. В., 2016. 454 с.
12. **СГГ**: Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березові. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. 224 с. (Серія «Діалектологічна скриня»).
13. **СЗГ**: Сабодош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород : Ліра, 2008. 408 с.
14. **ССУМ**: Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2 т. / [редкол.: Л. Л. Гумецька (голова) та ін.]. Київ : Наук. думка, 1977. Т. 1. 631 с.; 1978. Т. 2. 592 с.
15. **СУМ**: Словник української мови: в 11 томах. Київ : Наук. думка, 1970–1980.
16. **СУМЖ**: Словник української мови / кер. В. В. Німчук та ін.; відп. ред. В. В. Жайворонок. Київ : ВЦ «Просвіта», 2012. 1320 с.
17. **СУОТ**: Словник української ономастичної термінології / уклад. Д. Г. Бучко, Н. В. Ткачова. Харків : Ранок–НТ, 2012. 256 с.
18. **СФУМ**: Словник фразеологізмів української мови / відповідальний ред. Винник В. О. Київ : Наукова думка, 2003. 788 с.
19. **ТСГГ**: Гавука П. Д. Тлумачний словник гуцульських говірок. Косів : Писаний камінь, 2017. 296 с.
20. **Ф.**: Галицько-руські народні приповідки: У 3-х т. / Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко: 2-е вид. Львів. Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 2006. Т. 1. 2006. 832 с.; Т. 2. 2006. 818 с; Т. 3. 2006. 699 с.
21. **ФПЧ**: Фразеологізми і паремії Чернівецьчини / Г. Т. Кузь та ін. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2017. 352 с.
22. **ФСУМ**: Фразеологічний словник української мови / АН України, Інститут української мови; [уклад.: В. М. Білоноженко та ін., редкол.: Л. С. Паламарчук (голова) та ін.]. Київ : Наук. думка, 1993. Кн. 1. 1993. 528 с. Кн. 2. 1993. [2] с., с. 529–980.

ВСТУП

Домінування в сучасній лінгвістиці антропоцентричної парадигми, яка набула великої ваги наприкінці ХХ – на поч. ХХІ ст., породжує неабиякий інтерес учених до проблеми дослідження феномена людини як творця і носія мови. Слушним є міркування О. Норенко, яка окреслює загальну тенденцію модерного мовознавства як перехід «від лінгвістики “внутрішньої”, “іманентної”, структурної, до лінгвістики “зовнішньої”, антропологічної, що розглядає явища мови в тісному зв’язку з людиною, її мисленням, духовно-практичною діяльністю і відповідно визначає мультидисциплінарність і системність сучасної лінгвістики як напрямок її подальшого розвитку» [Норенко 2014, с. 132]. Нині не викликає жодних сумнівів той факт, що дії людини, її характер, поведінка, спосіб мислення, взаємини з іншими людьми позначаються на особливостях її мовлення, а тому одиниці різних рівнів мовної системи є важливим джерелом інформації про всі аспекти життя мовця. На думку Н. Венжинович, антропоцентричний характер сучасної лінгвістики передбачає «дослідження мови в тісному зв’язку з людиною, її свідомістю, способами пізнання навколишньої дійсності в її безпосередній практичній діяльності. Тому на перший план у новітніх лінгвістичних студіях висунуто вивчення мови з урахуванням її носія – як особистості, так і спільноти, серед якої вона проживає» [Венжинович 2020, с. 394].

Динамічні процеси в суспільстві, прискорений розвиток глобалізації накладають свій відбиток на життя людини, певною мірою руйнують її традиційні уявлення про світ, у якому вона існує, змушують повсякчас переглядати систему сформованих (а подекуди й нав’язаних суспільством) цінностей. І найважливішим питанням, яке турбує всіх нас, є усвідомлення себе частиною певної національної спільноти, що має спільне історичне минуле. Тому й не дивно, що люди прагнуть відчувати ментальний зв’язок із попередниками, щоб краще пізнати різні сфери їхнього життя, а відтак і дізнатися щось нове про самих себе. Однак з прикрістю можемо констатувати, що з кожним днем ми віддаляємося від наших предків, втрачаємо органічний зв’язок зі світом природи, яку не цінуємо й не бережемо, не розуміємо до кінця традиційних звичаїв і обрядів тощо. Саме тому вивчення

фразеологічної та паремійної підсистем української мови є надзвичайно важливим і актуальним для кращого розуміння того світовідчуття, яке дісталось нам у спадок від наших попередників, для усвідомлення власної незалежності й унікальності, а також пошуку національної ідентичності. Н. Коваленко слушно наголошує на тому, що «мова завжди була і є визначальним чинником ідентифікації етносу, а її паремії та фраземи є найбільш образним та емоційним складником» [Коваленко 2024, с. 68].

Лексеми, що входять до складу народних висловів, вербалізують важливі фрагменти концептуальної і мовної картин світу українців минулого, які, на жаль, сьогодні є почасти втраченими, тому лінгвісти часто ставлять собі за мету здійснити спробу реконструкції національного мовного простору минулого.

Паремійну підсистему української мови формують неоднорідні народні вислови, які здебільшого характеризуються усталеністю (хоч і можуть мати низку варіантів), вільною відтворюваністю, дидактичною спрямованістю, лаконічністю, яскравою образністю, строкатістю форм, часто містять оцінну характеристику, виражають ставлення мовців до згаданої ситуації або події, що лягла в основу тої чи тої одиниці. Варто зауважити, що вживання паремій у мовленні залежить від особливостей комунікації, тобто йдеться про ситуативну зумовленість цих одиниць і доречність використання їх мовцем.

В останні десятиліття паремійний матеріал привертає увагу багатьох українських мовознавців: Н. Венжинович, В. Гаврилової, Л. Гнатюк, І. Голубовської, Л. Даниленко, З. Дубравської, О. Дуденко, Т. Здіховської, В. Калько, Н. Коваленко, Н. Ковальської, Ж. Колоїз, С. Колонюка, Т. Космеди, З. Коцюби, О. Крутоголової, Н. Малюги, Т. Осіпової, О. Остаповича, В. Прутчикової, Д. Сизонова, О. Федіної, Н. Черкас, Н. Шарманової, С. Шульги, Б. Юськів та ін.

Особливу групу становлять компаративні паремії, у яких через зіставлення чи протиставлення предметів, осіб або явищ відбувається їх порівняння. Давні українці мали глибоко образну систему мислення, вражали своєю лінгвокреативністю, тому часто проводили своєрідні паралелі між світом людини і світом природи, духовними й матеріальними благами, суспільними й побутовими подіями. Усе це

безпосередньо відобразилося в паремійних порівняльних конструкціях, які широко представлені в збірках М. Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (1864) та І. Франка «Галицько-руські народні приповідки» (1901–1910). Важливо додати, що ці одиниці формувалися під впливом низки екстралінгвальних факторів, які й визначали ступінь образності таких висловів, їхньої популярності серед населення, а також значущості. Зокрема, часто паремії виникали як реакція на певні історичні чи суспільно-політичні події (не можемо заперечувати того факту, що чимало народних висловів фіксують ставлення наших предків до тих державних утворень, куди входили українські землі в цей період), які закарбувалися в пам'яті народу, побутові ситуації, які здебільшого були смішними й водночас близькими кожному. Значною мірою процес формування прислів'їв і приказок був пов'язаний із духовно-релігійною сферою, до того ж у свідомості наших предків навіть у ХІХ ст. домінував язичницько-християнський дуалізм. Українці минулого не мислили себе поза природою, тому й не дивно, що найбільша тематична група паремій містить об'єкти порівняння, вербалізовані лексемами на позначення тваринного й рослинного світу, а також явищ й елементів природи.

Обґрунтування вибору теми дослідження. Специфіку українського паремійного корпусу висвітлено в низці наукових праць, науково-популярних і публіцистичних статей, навчальних підручниках і посібниках. Дедалі частіше в українській лінгвістиці з'являються розвідки, присвячені різним аспектам як фразеології в широкому розумінні, так і власне пареміології.

Важливою, на нашу думку, є зацікавленість мовознавців саме історичним виміром пареміології та пареміографії. Скажімо, у працях Я. Шимків розглянуто питання походження прислів'їв і приказок, схарактеризовано історію вивчення проблеми шляхів поповнення національного паремійного фонду [Шимків 2021], простежено особливості генези паремій у фольклористичних студіях І. Франка [Шимків 2022]. У праці А. Данилевич проаналізовано історію розвитку українських паремій у ХХ ст.: з'ясовано специфіку формування тенденцій дослідження названих одиниць; пояснено, як екстралінгвальні фактори впливають на їх формування та поширення в зазначений період [Данилевич 2024]. Ці праці присвячені здебільшого

теоретичному осмисленню ключових питань пареміології, перспективним є дослідження лінгвальних особливостей прислів'їв і приказок на різних історичних зрізах.

На початку ХХІ ст. спостерігаємо появу знакових для сучасної української лінгвістики (зокрема пареміології) лексикографічних праць. У цьому контексті варто згадати «Комунікативний кодекс українців у пареміях: тлумачний словник нового типу» (2010) Т. Космеди й Т. Осіпової, який є першим в Україні тлумачним словником паремій активного типу. Слушною є думка З. Куньч, що розглядалий словник «сконструйовано так, що його можна використовувати як навчальний посібник для вивчення лексики й фразеології, а можна читати як художню книжку з пізнавальною метою» [Куньч 2013, с. 140]. Також привертає увагу «Словник фразеологізмів та паремій Чернівецьчини» (2017) Н. Руснак, М. Скаб, Г. Кузь, Л. Томусяк, у якому подано фразеологічні й паремійні одиниці, які не лише були записані з народного мовлення, а й узяті з творів буковинських письменників ХІХ–ХХІ ст., періодичних видань кінця ХІХ – початку ХХ ст., а також мовознавчих та етнографічних праць. Високо оцінюючи цю лексикографічну працю, П. Мовчан зазначає: «В усталених висловах збереглися релікти попередніх світоглядних систем, світобачення, світорозуміння й світосприйняття нації, залишили слід “сусідські” стосунки з іншими націями і народами» [Мовчан 2019, с. 194]. Актуальним нині є «Російсько-український тлумачний словник паремій» (2016), укладений Ж. Колоїз, З. Бакум, Л. Білоконенко, Т. Вавринюк, Н. Малюгою, Н. Шармановою. Цей словник є своєрідним довідником і порадником, за допомогою якого можна якісно пізнавати національний паремійний корпус, відмежовувати від своїх (українських) прислів'їв і приказок чужі (російські). Укладання таких праць передбачає добирання одиниць на основі аналізу їхніх структурно-семантичних, а також регіональних особливостей, визначення ступеня актуальності й важливості цих висловів для мовців.

Важливим є міркування З. Коцюби, яка наголошує на тому, що «особливе зацікавлення проблемами мови й культури в кінці ХХ – на поч. ХХІ ст., зокрема пошуки відображення національно-мовних картин світу у фразеологічних та

паремійних корпусах мов, зумовлене появою нових підходів щодо дослідження та виявлення зв'язків у розвитку мови й культури на різних етапах їх існування» [Коцюба 2008, с. 101]. З-поміж нових і продуктивних підходів до вивчення паремійних одиниць можемо назвати такі: семіотико-герменевтичний (О. Остапович), лінгвокогнітивний (Л. Даниленко, В. Прутчикова, О. Савченко, З. Дубравська), теорію мовленнєвих актів (В. Калько), лінгвоаксіологічний (Т. Космеда, І. Голубовська, Ж. Краснобаєва-Чорна), комунікативно-дискурсивний (Т. Космеда, Л. Даниленко, О. Дуденко, Ж. Колоїз, Т. Осіпова), лінгвокультурологічний (Н. Венжинович, І. Голубовська, О. Савченко) тощо.

У пропонованому дослідженні на основі широкої теоретичної бази та на матеріалі великої кількості дібраних зі збірок М. Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (1864) та І. Франка «Галицько-руські народні приповідки» (1901–1910) одиниць комплексно осмислено місце й роль компаративних паремій у мовній картині світу українців ХІХ ст., проаналізовано структурно-семантичні, регіональні й лінгвокультурні особливості паремійних висловів.

Актуальність роботи. В умовах прискореної глобалізації, зміни векторів розвитку суспільних відносин для кожного з нас надзвичайно важливо зберегти власну ідентичність, а також відчувати тяглість національних традицій. Тому цілком обґрунтованим є підвищений рівень зацікавленості суспільства культурно-історичним життям нашого народу, прагнення сучасних українців відшукати почасти втрачений зв'язок із духовним світом українців минулого, зокрема специфікою їхнього мислення й «ословлення» ними світу. Безумовно, усе це необхідно для утвердження національної ідеї, обґрунтування власної унікальності та відстоювання культурних і мовних кордонів у часи зазіхання ворога на нашу незалежність, територіальну цілісність і культурну спадщину. Численні розвідки українських мовознавців засвідчують неабиякий інтерес до осмислення функціонування фразеологічних, зокрема й паремійних, одиниць здебільшого в сучасному інформаційному просторі. Недостатньо вивченим залишається історичний аспект пареміології та фразеології в цілому. Саме тому виникає потреба дослідити специфіку компаративних паремій у мовній картині світу наших предків.

Це дасть змогу з'ясувати, як у народних висловах вербалізуються особливості концептуальної картини світу українців XIX ст., система їхніх поглядів і уявлень, спосіб мислення, дозволить реконструювати відповідні фрагменти тогочасної мовної картини світу, а також простежити динамічні зрушення в лексичній і фразеологічній підсистемах мови зазначеного періоду, встановити, які екстра- й інтралінгвальні чинники впливали на формування і подальше функціонування розглянутих одиниць у XIX ст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 4 від 23 листопада 2021 року); формулювання теми уточнено (протокол № 5 від 28 січня 2025 року).

Об'єкт дослідження – компаративні паремійні одиниці з експліцитним показником у мовній картині світу українців XIX ст.

Предметом дослідження є специфіка експліцитного способу вираження компаративності в паремійних одиницях, їхня структурна організація, семантика, лінгвальні особливості їхньої варіативності, а також роль онімного простору, який вони формують, у національній лінгво- та етнокультурі.

Мета дослідження: на матеріалі збірок М. Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (1864) та І. Франка «Галицько-руські народні приповідки» (1901–1910) з урахуванням лінгвальних та екстралінгвальних чинників виявити специфіку семантики і структури компаративних паремій, їхнє місце в мовній картині світу українців XIX ст., з'ясувати особливості експліцитного способу вираження компаративності в українських пареміях, визначити роль прецедентних онімів, що входять до складу порівняльних прислів'їв і приказок, а також установити регіональну мовну специфіку паремій з компаративною семантикою.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань:**

- 1) визначити зміст, обсяг та взаємозв'язок понять *паремія, порівняльна конструкція, мовна картина світу, паремійна картина світу;*

- 2) осмислити погляди на лінгвальну природу категорії компаративності в сучасному українському мовознавстві;
- 3) виявити мовну специфіку експліцитного способу вираження компаративності в аналізованих одиницях;
- 4) визначити структурні моделі компаративних паремій, схарактеризувати найбільш продуктивні з них;
- 5) з'ясувати екстра- та інтралінгвальні чинники, що впливали на формування компаративних паремій у мовній картині світу українця XIX ст.;
- 6) виокремити залежно від семантики лексем на позначення об'єктів порівняння тематичні групи й підгрупи, а також схарактеризувати їх;
- 7) на підставі місць фіксації розгляданих паремій з'ясувати лінгвальні особливості їхньої варіативності;
- 8) на основі аналізу чотирьох онімних полів (антропонімного, релігійного, топонімного, а також етнічного) окреслити онімний простір українських компаративних паремій XIX ст.

Для комплексного дослідження компаративних паремій у мовній картині світу українців XIX ст., досягнення поставленої мети й розв'язання відповідних завдань у роботі використано такі **методи**: загальнонаукові (*аналіз і синтез, індукція і дедукція, метод порівняння, описовий метод*) і власне лінгвістичні методи й прийоми: *зіставний* – для виявлення лінгвальної специфіки компаративних паремій, засвідчених у різних регіонах України, а також особливостей способів вираження компаративності в розгляданих одиницях; *описовий метод із прийомом внутрішньої інтерпретації*, а також *системно-класифікаційний метод* – для якісної класифікації досліджуваного матеріалу за встановленими параметрами; *порівняльно-історичний* – для з'ясування походження окремих лексем (здебільшого онімів), які є центральними елементами компаративних паремій; *метод кількісного обрахунку* – для визначення кількості розгляданих одиниць у межах кожної тематичної групи й підгрупи, а також для виявлення найбільш і найменш продуктивних структурних моделей паремій із компаративною семантикою; *метод узагальнення* – для систематизації аналізованого матеріалу та формулювання висновків; *елементи*

лінгвокультурологічного й етнолінгвістичного аналізу – для реконструкції важливих фрагментів мовної і концептуальної картин світу українців минулого.

Наукова новизна дослідження полягає у спробі комплексного лінгвістичного аналізу компаративних паремійних одиниць із позицій історичної фразеології, історичної лексикології, лінгвокультурології та етнолінгвістики. Уперше у вітчизняному мовознавстві розглянуто компаративні паремії в мовній картині світу українців ХІХ ст., описано семантичні, структурні й регіональні особливості цих одиниць, а також виявлено мовну специфіку експліцитного способу вираження компаративності в українських прислів'ях і приказках зазначеного періоду.

Джерельну базу дисертації сформували «Галицько-руські народні приповідки» (1901–1910) І. Франка та «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (1864) М. Номиса, що фіксують паремійні одиниці, записані здебільшого в ХІХ ст. у різних куточках України. Названі збірки належать до найкращих здобутків української пареміографії, є важливим джерелом інформації про життя наших предків, еволюцію їхніх поглядів, ставлення до суспільно-історичних і соціально-побутових подій. До аналізу було залучено історичні, фразеологічні, діалектні й академічні тлумачні словники. Джерела дослідження загалом становлять 22 позиції.

Теоретичне значення роботи полягає в науковому осмисленні й лінгвістичному аналізі компаративних паремій у мовній картині світу українців ХІХ ст., визначенні місця й ролі цих одиниць у національній лінгвокультурі. Висновки проведеного дослідження допомагають глибше зрозуміти окремі питання історії української мови, історичної фразеології, зокрема пареміології, лінгвокультурології, етнолінгвістики, уможливають процес реконструювання окремих фрагментів національного мовного простору зазначеного періоду, поглиблюють теоретичні аспекти вивчення паремійного матеріалу як важливого джерела інформації про різні сфери життя наших предків, а також особливості їхнього мовлення і мислення. Описані в дисертації теоретичні засади роботи з паремійним корпусом української мови, запропоновані напрями дослідження компаративних народних висловів можуть слугувати методологічною базою для

подальшого вивчення специфіки функціонування розгляданих одиниць в українській мові інших періодів.

Практичне значення дисертації полягає передусім у можливості застосування апробованих підходів до аналізу компаративних паремій під час дослідження інших різновидів фольклорних мікротекстів або для вивчення порівняльних прислів'їв і приказок на інших синхронних зрізах. Опрацьований паремійний матеріал можна використати для укладання паремійних, фразеологічних, а також діалектних (з огляду на яскраву регіональну специфіку розгляданих народних висловів і лінгвальні особливості їхньої варіативності) словників української мови. Результати дослідження стануть у пригоді під час написання підручників і навчальних посібників з пареміології, лінгвокультурології, етнолінгвістики для студентів закладів вищої освіти, а також проведення лекційних і практичних занять із відповідних дисциплін. За тематикою дисертації плануємо розроблення навчально-наукових матеріалів, проведення відкритих лекцій, обговорень тощо.

Особистий внесок здобувача. Усі результати й висновки дисертант отримав самостійно. Чотири опубліковані статті, у яких висвітлено основні теоретичні й практичні здобутки дослідження, автор підготував одноосібно.

Апробація результатів дослідження. Дисертант узяв участь у шести українських і міжнародних наукових заходах: Всеукраїнській науковій онлайн-конференції «Нові виміри сучасних філологічних досліджень: міждисциплінарний підхід» (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Навчально-науковий інститут філології, 10–11 листопада 2022 року); II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми філології: історія та сучасність» (Хмельницький національний університет, 21 лютого 2023 року); VII Всеукраїнських наукових читаннях за участю молодих учених «Філологія XXI століття: нові дослідження і перспективи» (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Навчально-науковий інститут філології, 6–7 квітня 2023 року); 17 Міжнародній науковій конференції «Мова як світ світів. Граматика і поетика текстових структур» (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Навчально-науковий інститут філології, 9–10 листопада 2023 року); VIII

Всеукраїнських наукових читаннях за участю молодих учених «Філологія ХХІ століття: нові дослідження і перспективи» (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Навчально-науковий інститут філології, 11–12 квітня 2024 року); 18 Міжнародній науковій конференції «Мова як світ світів. Граматика і поетика текстових структур» (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Навчально-науковий інститут філології, 25–26 жовтня 2024 року).

Публікації. Результати дослідження висвітлено в чотирьох одноосібних публікаціях у фахових виданнях України.

Структура дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаної літератури (296 позицій) та джерел (22 позиції) і трьох додатків. Загальний обсяг роботи становить 255 сторінок, з них основного тексту – 203 сторінки.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМПАРАТИВНИХ ПАРЕМІЙ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦІВ XIX СТ.

1.1. Паремії як об'єкт лінгвістичних досліджень

1.1.1. Змістове наповнення терміна *паремія* крізь призму різних лінгвістичних підходів¹

Відомо, що термін *паремія* грецького походження (*παροιμία*), він функціював здебільшого в релігійній сфері. Лексема *паремья* зафіксована вже в пам'ятках староукраїнської мови XIV–XV ст. на позначення церковної книги з вибраними текстами зі Святого Письма, призначеними для богослужіння [ССУМ, т. 2, с. 127]. Ідеться про уривки з Біблії, які містили пророцтва чи повчання для парафіян. У «Лексиконі словенороському» (1627) П. Беринди слово *париміа* подано з поясненням «притча, приподоблене» [ЛСПБ, с. 226], що свідчить про розширення семантики розгляданої одиниці, яку в XVII ст. уживали вже на позначення текстів дидактичного спрямування.

В «Етимологічно-семантичному словнику української мови» І. Огієнко теж фіксує цю лексему, однак із наголосом на останньому складі *паремія* зі значенням «уривок з книги Старого Завіту, який читають у православних церквах під час відправи, з гр. *paroimia*» [ЕССУМ, т. 4, с. 23]; прикметно, що поряд уже засвідчені терміни *пареміографія* («збирання та записування прислів'їв» [ЕССУМ, т. 4, с. 23]), а також *пареміологія* («наука про прислів'я» [ЕССУМ, т. 4, с. 23]). На основі первинного значення лексеми *паремія* розвинулося вторинне (хоча й не зафіксоване окремою словниковою статтею) – «народні вислови повчального характеру», які І. Огієнко називає прислів'ями. Запозиченим терміном *паремія* українські лінгвісти у XIX–XX ст. послуговувалися доволі рідко, здебільшого віддавали перевагу назвам *прислів'я, приказки, приповідки, народні вислови* та ін.

¹ Під час написання цього параграфа використано окремі фрагменти статті «Семантика і лінгвокультурний потенціал компаративних паремій (на матеріалі збірки Матвія Номиса “Українські приказки, прислів'я і таке інше”» [докладніше див. Бондаренко 2023а].

Цікаво, що СУМ-11 фіксує лексему *паремія* лише зі значенням «уривок з книги ветхого завіту, що містить пророцтво або повчання і читається в православній церкві під час відправи» [СУМ, т. 6, с. 68]. У новому «Словнику української мови» за редакцією В. Жайворонка *паремію* витлумачено тільки як «коротке народне висловлювання повчального або образно-афористичного змісту (прислів'я, приказка, примовка, скоромовка і т. ін.)» [СУМЖ, с. 719].

Аналіз наукової літератури, присвяченої проблемам пареміології, та лексикографічних джерел показує, що в сучасній українській мові термін *паремія* має два чітко диференційованих значення: 1. 'Цілісна й відтворювана мовна одиниця повчального характеру' (сфера мовознавства). 2. 'Читання уривків зі Святого Письма, що є усталеним у православній церковній традиції' (релігійна сфера). Показово, що такого самого висновку дійшла Л. Даниленко, проаналізувавши функціонування терміна *паремія* в чеській мові [Даниленко Л. 2019б, с. 12].

Вивченню паремій присвячено праці багатьох українських дослідників. Зокрема, специфіку їх функціонування в художніх творах з'ясували Т. Здіховська [Здіховська 2014], Н. Салтовська [Салтовська 2014]; компаративні відношення на матеріалі українських та англійських паремій висвітлила С. Шульга [Шульга 2015]; етнолінгвопсихологічний аспект вивчення паремій запропонувала З. Коцюба [Коцюба 2009]; українські паремії як лінгвоментальні, символіко-семіотичні та комунікативні одиниці дослідила О. Дуденко [Дуденко 2002]. Ю. Калиновський зосередив увагу на пареміях як індикаторах повсякденної правосвідомості [Калиновський 2006]; І. Голубовська на матеріалі кількох мов виявила, як паремії відбивають ціннісні пріоритети етнічної спільноти [Голубовська 2004б]; Ж. Колоїз проаналізувала українсько-німецькі паралелі в пареміології [Колоїз 2012], а також розглянула паремійні одиниці як індикатори національного колориту [Колоїз 2008]; Т. Космеда та С. Колонюк простежили різні аспекти дослідження паремії, окреслили її «багатоликий статус» у сучасній лінгвістиці [Космеда, Колонюк 2022]; З. Дубравська сфокусувала увагу на вивченні теоретичних проблем пареміології, історії виникнення й походження паремійних одиниць, їх класифікації та

функціюванні [Дубравська, 2017]; О. Орловська схарактеризувала лексичний склад українських та англійських паремій, їхні комунікативні особливості й стилістику, визначила спільні та відмінні риси прислів'їв і приказок обох мов [Орловська 2016]; зіставний лінгвокультурологічний аналіз українських, російських, польських та англійських паремій з дієсловами руху здійснили І. Патен і Г. Філь [Патен, Філь 2016] тощо.

Особливу увагу привертає дослідження паремій насамперед як лінгвальних одиниць, які формують цілісну, хоча й дуже розлогу паремійну підсистему української мови. У сучасній україністиці існує чимало потрактувань терміна *паремія*, які відбивають різні концепції та погляди вчених.

У виданні «Українська мова: Енциклопедія» термін *паремія* не виокремлено в самостійну словникову статтю, проте є статті, присвячені похідним термінам *пареміологічний словник* (О. Тараненко), *пареміологія* (М. Демський). На дефініцію паремії натрапляємо в словниковій статті «Пареміологія». За М. Демським, паремії – «народні вислови, виражені реченням, а також короткими ланцюжками речень, якими передаються елементарна сценка чи найпростіший діалог» [Демський 2007, с. 480]. Однією з центральних ознак паремій дослідник вважає міждисциплінарність, адже ці одиниці перебувають на межі двох наук – мовознавства та фольклористики. На думку мовознавця, «всі паремії становлять кліше і використовуються в ролі знаків, їхнє значення може мотивуватися, вони можуть мати омоніми, синоніми й антоніми, здатні займати певне місце в мовленнєвому ряді та мати набір спорід. форм для цього місця, тобто вони включені в систему синтагмат.-парадигматичних відношень мови. Все це дає підставу віднести паремії до явищ мови. Водночас вони належать до фольклору, оскільки це тексти, які мають самодостатнє значення та можуть вживатися самостійно, є ситуативними та мають три структурні плани: лінгвальної структури, логічної (і семіотичної) структури та план реалій» [Демський 2007, с. 480]. Як бачимо, пропонуючи таке розуміння паремії, автор спирається на її структурні особливості й функційне призначення.

Н. Черкас проаналізувала визначення паремій як у спеціальних лінгвістичних словниках, так і в літературознавчих дослідженнях. Лінгвістка вважає, що потрібно

кваліфікувати їх у широкому (фрагменти зі Святого Письма, які мають повчальний і духовний зміст) і вузькому (одиниці, які відповідають закінченому у структурно-семантичному плані реченню, мають етичний, духовно-моральний зміст) витлумаченні. Такий поділ вважаємо недоречним, адже обидва значення терміна *паремія* стосуються понять із різних сфер, тому поєднати їх у межах широкого / вузького розуміння паремії як цілісного явища не доцільно. До того ж не всі паремії мають дидактичне спрямування, деякі з них містять важливу соціально-історичну інформацію або в іронічній чи гумористичній формі передають враження наших предків від певних побутових ситуацій. Окрім цього, не можемо погодитися з думкою дослідниці, що «термін *пареміологічні одиниці* неадекватний для визначення комунікативних фразеологічних одиниць іншого, тобто небіблійного походження» [Черкас 2007, с. 536]. На нашу думку, такий підхід звужує семантичне наповнення терміна, бо не враховує паремійних одиниць небіблійного походження, які широко представлені в паремійному корпусі української мови.

Ж. Колоїз, Н. Малюга, Н. Шарманова ґрунтовно схарактеризували паремії, запропонували підходи до їх лінгвістичної ідентифікації та систематизації, порушили питання про виокремлення в мовній системі окремого паремійного рівня, на основі проаналізованих прислів'їв і приказок з'ясували визначальні риси українського менталітету [Колоїз, Малюга, Шарманова 2014]. Лінгвістки тлумачать паремію як «одиницю пареміології, що вирізняється афористичністю, усталеністю, відтворюваністю, переосмисленим чи буквальним узагальненим значенням, здебільшого повчальним змістом, мовний знак, який передає специфічну інформацію про традиційні цінності та погляди, ґрунтовані на життєвому досвіді народу, позначає типову життєву ситуацію» [Там само, с. 16]. Таке пояснення значною мірою розкриває обсяг цього поняття, його лінгвокультурну природу. До основних ознак паремії (афористичність, усталеність, відтворюваність, узагальнене значення, повчальність), запропонованих дослідницями, на нашу думку, необхідно додати ще й такі: лаконічність, цілісність значення і відносна стійкість форми.

Б. Юськів вважає, що «лінгвістичне дослідження прислів'їв і приказок базується на врахуванні статусу паремій як особливих знаків мовної системи, які

мають текстову природу, що реалізується в таких дискурсивних ознаках, як цілісність, зв'язність, референційність, дискретність, інформативність, і є водночас репрезентантами відповідного фольклорного жанру» [Юськів 2013, с. 68].

В. Калько до основних ознак паремії як мовного знака зараховує двобічний характер, системність, відтворюваність, інформативність, узагальненість, комбінаторність, довільність, мотивованість [Калько 2018, с. 19]. Розглядаючи паремії як текстові одиниці, Н. Руснак й І. Струк виокремлюють такі їхні ознаки: «1) малий обсяг, який дорівнює реченню або кільком реченням; 2) входження до певної комунікативної ситуації, тобто він завжди є засобом інтертекстуальності; 3) своєрідне відтворення теми та ідеї» [Руснак, Струк 2023, с. 96–97].

На думку Д. Сизонова, основними маркерами фразеологізмів (у тому числі паремій) є «вторинна номінація, експресивність, прецедентність та можливість до стилістичних трансформацій» [Сизонов 2024, с. 70]. До того ж лінгвіст наголошує, що основною функцією паремійних одиниць є кумулятивно-експресивна, адже прислів'я та приказки зберігають важливу культурно-історичну інформацію про життя народу, систему його поглядів і вірувань.

Співзвучним із наведеною вище дефініцією терміна *паремія*, запропонованою Ж. Колоїз, Н. Малюгою та Н. Шармановою, є визначення В. Гаврилової. Дослідниця вважає, що «паремії – це одиниці пареміології, що вирізняються лаконічністю, мають афористичний характер, оформлені за зразком синтаксично замкнених, семантично цілісних відтворюваних речень, що виражають специфіку життя й побуту кожної окремої національної спільноти» [Гаврилова 2015 с. 14]. Як бачимо, доцільним є найширше тлумачення цього терміна з огляду на неоднорідність та лексико-семантичну строкатість тих одиниць, які він позначає. До того ж важливим є акцентування на національно-культурній маркованості паремійних одиниць, які відбивають специфіку мовної та концептуальної картин світу українців минулого.

За В. Калько, «паремії як знаки є ідентифікаторами етнічної самосвідомості, носіями культурно-національної інформації, що зберігають та ретранслюють ціннісні настанови і стереотипи, притаманні менталітету народу» [Калько 2018, с. 21]. С. Шабат-Савка вважає, що «паремії представлені в моделях синтаксично

замкнених, стереотипних і легко відтворюваних конструкцій, що вирізняються багатством асоціацій та образності, стійкістю та ритмічною організацією. З одного боку, це мовні знаки, що мають свої парадигматичні особливості та синтаксичну природу, а з іншого, вони слугують мікротекстами, що вербалізують ту або ту інтенцію мовця, створюють експресивність мовлення, його афористичність та сентенційність, лаконічність та природність» [Шабат-Савка 2023, с. 216]. Обидві дослідниці на багатому ілюстративному матеріалі підтверджують знакову природу паремійних одиниць.

На думку О. Дуденко, паремії – «лаконічні повчальні народні висловлення, оформлені за зразком синтаксично замкнених, семантично цілісних і відтворюваних речень поетичного характеру, що в узагальнено-образній формі виражають певні життєві закономірності, правила або істини» [Дуденко 2002, с. 8]. Дослідниця переконана, що в пареміях варто вбачати «дискурсні висловлення», тому насамперед їх необхідно аналізувати як «комунікативні одиниці народного дискурсивного мовлення» [Там само, с. 4].

О. Крутоголова вважає, що семантична структура паремій «має антропоцентричний характер із яскраво вираженою переважно пейоративною (зневага, іронія, осуд) чи мейоративною (співчуття, доброзичливість, схвалення) конотативністю» [Крутоголова 2012, с. 50]. Можемо лише частково погодитися з думкою дослідниці, тому що паремії є давніми й неоднорідними утвореннями, що виникали здебільшого як спонтанні реакції на побутові чи соціально-історичні події, тому вони часто не мають чітко диференційованої семантики (подекуди важко визначити, чи в прямому значенні й з позитивним забарвленням функціювала паремія, чи, можливо, вона містить імпліцитно виражену іронію або сарказм, які надаватимуть одиниці негативної конотації) чи засвідчують взагалі нейтральне значення.

Паремійні одиниці мають неабиякий стилістичний потенціал у сучасному комунікативному просторі, який, за спостереженням Д. Сизонова, розкривається саме завдяки їхній здатності до «сміслово-семантичного переосмислення»; мовознавець звертає увагу на те, що паремії – «своєрідні інтертекстеми, які

комуніканти використовують для смислового навантаження висловлювання, підсилення його емоційно-експресивного окрасу, виявлення різних типів оцінок імпліцитного та експліцитного характеру» [Сизонов 2024, с. 71].

Не можемо погодитися з думкою Е. Ольшанської та В. Куліш, що «прислів'я та приказки мають образний зміст, на відміну від лексичних одиниць чи фразеологізмів, тобто їх внутрішня форма зберігає свою значущість» [Ольшанська, Куліш 2019, с. 154], оскільки ми вважаємо, що лексеми, функціуючи в переносному значенні, теж породжують низку образів, допомагають мовцям реалізувати певний смисл. Значна частина фразеологізмів від природи є образними утвореннями, які, на думку В. Шмідта [докладніше див. Schmidt 1967], мають «здатність символічно виражати інший зміст» [Баран, Зимомря 1999, с. 11].

Особливу увагу привертає узагальнення Т. Космеди та С. Колонюка щодо багатоаспектності паремії як одиниці дослідження. Мовознавці переконані, що «її [ідеться про паремію – М. Б.] можна розглядати як семіотичну одиницю, еталонну одиницю мови, усталене висловлювання, синтаксичну одиницю, комунікативну формулу, дискурсивну одиницю (різновид дискурсивного дейксису та народного дискурсу), “моральну формулу”, мікротекст, культурний текст, культурний символ, прецедентне висловлювання, лінгвокультурему, етнолінгвокультурему, репрезентант психології народу (етнопсихології), надіндивідуалізовану одиницю» [Космеда, Колонюк 2022, с. 25].

У монографічному дослідженні Л. Даниленко за робоче визначення приймає таке: паремія – це «короткий, широко відомий вислів реченнєвої структури, який в афористичній усталеній формі з покоління в покоління передає народну мудрість» [Даниленко Л. 2019а, с. 18–19]. Аналіз численної наукової літератури, присвяченої теоретичним засадам вивчення паремій, дає підстави стверджувати, що ця дефініція є найбільш точною та влучною, повною мірою розкриває розгляданий термін, тому в нашому дослідженні беремо саме це тлумачення за основу.

Особливо актуальним є аналіз паремій як усталених традиційних явищ крізь призму популярних нині підходів, як-от: семіотико-герменевтичного,

лінгвокогнітивного, теорії мовленнєвих актів, лінгвоаксіологічного, когнітивно-дискурсивного, лінгвокультурологічного тощо.

Новаторський принцип дослідження природи паремій застосовує О. Остапович, він пропонує філософське осмислення цього феномену як світоглядної категорії та мовленнєво-прагматичної одиниці. Мовознавець вважає, що «паремія за своєю природою є не лише мовною та мовленнєвою одиницею, комплексним ідіоматичним знаком із ситуативним денотатом, але й експонентом знання – як сформульованого, об'єктивованого, так і несформульованого, лише в потенціалі – поведінково-регулятивного <...> можна вести мову про “мовчазне”, рецептне знання паремій, яке зовсім не обов'язково буде активоване за будь-яких обставин» [Остапович 2014, с. 22]. Цікаво, що, аналізуючи й порівнюючи прислів'я з паремійних фондів української та німецької мов, дослідник доходить висновку, що часто навіть у межах однієї мови розглядані одиниці виражають протилежні ціннісні установки, що, на його думку, свідчить про їхню неоднорідність, амбівалентність та контрадикторність, а це суперечить традиційним уявленням про паремії як усталені поведінкові регулятиви, одиниці з чітко визначеним морально-дидактичним спрямуванням.

Лінгвіст стверджує, що «герменевтичний підхід до вивчення паремій виходить із протилежної до традиційної валоративної, поведінково-регуляторної гіпотези паремії як дидактичного засобу з превентивною дією. <...> Прислів'я насправді є загальними висловами, які щоразу активуються або деактивуються *post factum* для виправдання конкретної дії. Саме тому здоровий глузд завжди віднайде прислів'я для виправдання будь-чого, навіть відвертого парадоксу чи абсурду» [Остапович 2014, с. 24–25]. Автор пропонує доволі актуальний у наш час семіотико-герменевтичний підхід до вивчення пареміології загалом та паремійних одиниць зокрема.

На думку В. Прутчикової, «паремії завжди мають антропоцентричну спрямованість, розраховані на середньостатистичні соціально-культурні параметри і достатні фонові знання учасників комунікації. У пареміях завжди містяться посилення на соціальний досвід, завдяки чому вони сприймаються як достатньо

переконливі і достовірні» [Прутчикова 2018, с. 106]. Дослідниця переконана, що паремійні одиниці мають особливу структурно-семантичну форму, що дає їм змогу значною мірою впливати на когнітивну поведінку реципієнтів. Паремії, як зауважує лінгвістка, є готовими когнітивними моделями, які відображають колективні знання; це зумовлене тим, що «у комунікантів існують стабільні асоціативні зв'язки з певними типами когнітивної поведінки і вербальними конструкціями, які їх відображають»; це відбувається, оскільки розглядані одиниці мають «низку когнітивно-комунікативних універсалій, які утворюють своєрідну рамку для концептуальної репрезентації колективних знань, фреймову матрицю, характерну для схематизації стереотипних паремійних ситуацій, на якій здійснюється надбудова концептуальної сітки» [Прутчикова 2018, с. 107].

В. Калько, розглядаючи паремії крізь призму теорії мовленнєвих актів, зауважує, що «паремії як мовленнєві акти передовсім містять ключовий набір прагматичних настанов, орієнтованих на збереження і трансляцію етнічного морально-етичного кодексу та практично-господарських настанов, вироблених на ґрунті багатомілітичного досвіду народу та перевічених часом» [Калько 2020, с. 37]. З цього випливає, що в пареміях закладена яскраво виражена інтенційність, що відбиває сформовані століттями наміри й погляди всього народу й вимагає адекватних комунікативних стратегій для повноцінної реалізації. Залежно від виду мовленнєвого акту дослідниця поділяє паремії на: 1) паремії-репрезентативи (містять інформацію про дійсний стан справ у довідці); 2) паремії-директиви (містять спонування до виконання певної дії); 3) паремії-експресиви (містять інформацію про ціннісну орієнтацію мовця щодо інтеріоризованої події) [Калько 2020, с. 38–39].

Розглядаючи паремії в руслі лінгвоаксіології, І. Голубовська доходить висновку, що «паремії, віддзеркалюючи загальнолюдські пріоритети, водночас фіксують національно зумовлені ціннісні уявлення народу про світ і своє буття в ньому. Це робить пареміологічні одиниці аксіологічно значущими мовними величинами, дослідження яких дозволяє виявити ієрархію цінностей носіїв певної культури і мови» [Голубовська 2004а, с. 208].

Відомо, що в лінгвістиці паремії розглядають широко або вузько залежно від специфіки об'єкта дослідження. Ще на початку ХХ ст. у Європі загалом та в Україні зокрема сформувалися дві тенденції щодо особливостей тлумачення паремій:

1) широке розуміння, згідно з яким у межах родового поняття *паремія* поєднувалися такі жанрові різновиди: прислів'я, приказки, порівняння, вітання, побажання, прокляття, прикмети тощо (М. Номис, М. Комаров, І. Франко, К. Вандер, С. Адальберг, В. Даль та ін);

2) вузьке розуміння, що полягало в обмеженні паремій лише двома видовими формами – прислів'ями та приказками (П. Чубинський та ін.) [Пилипчук 2008, с. 65–66].

Л. Даниленко слушно зауважує, що «якщо обмежувати пареміологічний рівень прислів'ями та приказками, може постати питання, куди зараховувати примовки, загадки, прикмети, афоризми та інші одиниці усталено-відтворювальної семантики. Виділивши пареміологію з фразеології в широкому її розумінні, слід визнати об'єктом її дослідження передусім прислів'я та приказки, всі інші одиниці понадфразової структури – афоризми, примовки (жанр, що не має своїх чітких меж), загадки тощо залишатимуться у сфері опікування широкої пареміології, доки їм не буде запропоновано окрему нішу під виразним і влучним терміном» [Даниленко Л. 2019а, с. 51–52]. Цілком поділяємо думку дослідниці й вважаємо, що ядровим складником паремій є прислів'я та приказки з огляду на їхню доволі велику кількість та високу частотність уживання. Саме тому до паремій у вузькому розумінні зараховуємо прислів'я та приказки, у широкому – до названих одиниць додаємо прикмети, загадки, примовки, замовляння, повір'я та багато ін.

Аналіз наукової літератури показує, що здебільшого українські мовознавці кваліфікували паремії досить широко, хоча й подекуди наголошували на центральному місці прислів'їв і приказок.

Скажімо, М. Демський зазначає, що «до класу паремій належать: прислів'я і приказки (вони становлять <...> до трьох чвертей усього паремійного фонду), примовки, загадки, прикмети, “ділові” вислови, повір'я, “віщі” сни, ворожби, задачі,

головоломки, скоромовки, пустомовки, замовляння, небилиці, нісенітниці, одномоментні анекдоти, казкові формули тощо» [Демський 2007, с. 480].

О. Крутоголова тлумачить паремії надзвичайно широко, про це свідчить навіть назва статті, у якій між термінами *влучне слово* та *паремія* стоїть знак дорівнює, що вказує на їхню тотожність та взаємозамінність. До паремійних одиниць дослідниця зараховує прислів'я, вислови за структурним типом прислів'їв, приказки, велеризми, парадокси, девізи, слогани, афоризми, максими, загадки, прикмети, перифрастичні словосполучення, усталені народні порівняння, примовки, побажання, прокляття та ін. [Крутоголова 2012, с. 50].

О. Селіванова теж належить до прихильників широкого трактування паремій. Лінгвістка наголошує: «Ми використовуємо широкий зміст цього терміна [ідеться про паремію – М. Б.] як одиниці фразеологічного фонду мови через наявність численних і досі не розв'язаних питань, що стосуються розмежування і кваліфікації стійких словосполук, фразем, прислів'їв, приказок, етикетних сполук, крилатих висловів, складених термінів тощо» [Селіванова 2006, с. 415].

О. Федіна услід за Ж. Колоїз, Н. Малюгою та Н. Шармановою вважає, що до одиниць пареміології належать «прислів'я, приказки, афоризми, примовки, повір'я, прикмети, замовляння, казкові формули тощо фольклорного або книжного походження з ознакою автосемантиї (самостійності)» [Федіна 2023, с. 225]. Лінгвістки зараховують до паремій одиниці як народного, так і книжного походження, а однією з основних ознак визначають їхню самостійність, а відтак – вільну відтворюваність.

Т. Мороз, розглядаючи теоретичні підходи до аналізу паремій в українському, російському та польському мовознавстві, під пареміями насамперед розуміє прислів'я та приказки, тобто є прибічницею вузького розуміння аналізованого терміна. Вона наголошує на тому, що «багатовікову культурно-мовну спадщину становить пареміологічний фонд, до складу якого зараховують паремійні одиниці <...> – прислів'я та приказки» [Мороз 2021, с. 312].

Привертає увагу надзвичайно вузьке розуміння терміна *паремія*, запропоноване О. Дуденко. Вона зауважує: «Найважче відмежувати паремії (у нашому вузькому

розгляді – прислів'я) від приказок» [Дуденко 2002, с. 7]. Мовознавиця вважає терміни *паремія* і *прислів'я* рівноцінними та взаємозамінними, це дає їй підстави протиставляти їх терміну *приказка*. Схожу позицію має О. Даниленко, дослідниця використовує вищезгадані терміни як абсолютні синоніми, наголошуючи на тому, що це «вельми цікавий феномен логічного порядку» [Даниленко О. 2020, с. 43]. На нашу думку, такий підхід призводить до термінологічної плутанини та ускладнює розуміння досліджуваної теми. Жодних передумов для такого звуження семантики розгляданого терміна немає.

Вважаємо доцільним і цілком обґрунтованим такий підхід дослідників (І. Франко, М. Пазяк, Л. Даниленко, Н. Салтовська та ін.), згідно з яким *паремія* є родовим поняттям, а *прислів'я*, *приказка*, *загадка* – видовими. Л. Даниленко слушно зазначає: «Термін *паремія* можна вважати гіперонімом стосовно термінів *прислів'я* і *приказка*. Це відповідає логіці його хронологічного становлення» [Даниленко Л. 2019а, с. 51].

Однак аналіз наукової літератури засвідчує, що часто мовознавці використовують ці терміни як рівноцінні, тобто для уникнення лексичних повторів можуть лексему *паремія* замінити на *прислів'я* та *приказки* й навпаки, це доволі поширене сьогодні явище. З цього приводу Л. Даниленко зауважує, що «оскільки переважна частина паремій – це прислів'я і приказки, то зі стилістичних міркувань можливе їх уживання як рівнозначних узагальнених позначень – така практика в лінгвістичних дослідженнях відома» [Там само, с. 51].

За спостереженнями А. Душкевич, В. Федик та В. Циганюк, «термін “паремія” часто вживається як синонім терміна “прислів'я”, поступаючись йому за частотністю» [Душкевич, Федик, Циганюк 2023, с. 186].

Суперечливим та не чітко обґрунтованим вважаємо погляд на цю проблему Н. Ковальської: дослідниця стверджує, що «паремія – видове поняття, що вміщує в собі прислів'я, приказки, примовки, загадки, прикмети, повір'я, скоромовки, замовляння та ін.» [Ковальська 2004, с. 26]. Очевидно, термін *видове поняття* має бути замінений на *родове поняття* для збереження логічності та точності викладу думок.

Актуальною нині є проблема термінологічного статусу паремії в колі суміжних понять. Погляди вчених значною мірою різняться, як і те, у який спосіб вони трактують розглядані терміни, яким чином диференціюють чи ототожнюють їх.

Скажімо, Ж. Колоїз вважає, що необхідно розмежовувати терміни *паремія* та *народний вислів*, оскільки, згідно з її концепцією, паремійний корпус нашої мови формують два масиви одиниць: народного походження – власне паремії та книжного походження – афоризми. Розглядаючи проблему диференціації власне паремій, дослідниця наголошує на тому, що «відбувається здебільшого ототожнення понять „паремія” та „народний вислів”, що <...> не є чітко обґрунтованим, адже ці два поняття співвідносяться як загальне і часткове, оскільки так звані народні вислови становлять лише частину, нехай і переважну, усього паремійного корпусу української мови, диференційованого нами на власне паремійний та афористичний» [Колоїз 2015, с. 63]. Однак, як показує лінгвістична традиція, ці терміни розрізняють украй рідко, здебільшого їх сприймають як цілком рівнозначні та взаємозамінні.

Існують різні підходи лінгвістів до співвідношення термінів *паремія* й *приповідка*. Лексема *приповість* та похідна від неї *приповідка* (польського походження) активно вживалися в українській мові на зламі XIX та XX ст. (здебільшого представниками західного регіону України).

О. Потебня розуміє приповідку як «елемент байки чи прислів'я, що почасти походив із прислів'я і байки, як рештка, згущення їх, почасти недорозвинувся до них» [Потебня 1930, с. 81–82]. Серед прикладів приповідок мовознавець наводить такі: *собака на сні, лисячий хвіст* та ін. Водночас дослідник зазначає, що приповідки функціують як частини прислів'їв. Очевидно, учений ототожнює приповідку та приказку.

Значно відрізняються від пояснень О. Потебні погляди І. Франка. На думку С. Пилипчука, І. Франко під час упорядкування збірки «відмовився проводити систематичний видовий поділ зафіксованих зразків, часто “припадковий і самовільний”, на власне прислів'я, приказки, порівняння, вітання, побажання, прикмети, примовки, каламбури тощо, впровадивши на їх позначення єдиний гіперонім “приповідка”. Свідома уніфікація допомогла упорядникові максимально

раціоналізувати процес опрацювання матеріалу, пришвидшити видання корпусу галицького мудрослів'я» [Пилипчук 2008, с. 66]. Саме тому в потрактуванні І. Франка термін *приповідка* повною мірою відповідає сучасному терміну *паремія*.

М. Лановик та З. Лановик ототожнюють терміни *приповідка* та *приказка*, про це свідчить той факт, що, згадуючи приказки, дослідниці в дужках пояснюють їх як приповідки [М. Лановик, З. Лановик 2005, с. 536]. Як бачимо, таке розуміння відповідає основним засадам, на яких побудована концепція О. Потебні.

Цікаве пояснення пропонують Ж. Колоїз, Н. Малюга та Н. Шарманова, вони вважають, що приповідка – «жартівливий народний вислів, приповістка примовка, переважно узагальненого змісту, що подекуди засвідчує трансформацію загальновідомих прислів'їв чи приказок» [Колоїз, Малюга, Шарманова 2014, с. 340]. Лінгвістки наголошують, що здебільшого приповідки мають гумористичний характер, інколи є переробленими версіями популярних жанрів народної мудрості. Однак цей підхід теж відрізняється від вищезгаданих.

Ще одним дискусійним моментом у пареміології є співвідношення термінів *паремія* та *афоризм*. У сучасній лінгвістиці представлено чимало поглядів на цю проблему (часто кардинально протилежних), однак однастайності в розробленні чітких критеріїв розмежування цих одиниць серед філологів наразі немає.

І. Гнатюк під афоризмом розуміє «короткий влучний вислів, що передає узагальнену закінчену думку повч. або пізнавального змісту в лаконіч. вираженій формі» [Гнатюк І. 2007, с. 39]. Мовознавиця зосереджує увагу на тому, що з-поміж особливостей афоризмів основними є стислість, вичерпність, а також здатність накопичувати набутий суспільний досвід. Класифікуючи афоризми, дослідниця бере за основу два критерії – спосіб вираження інформації та походження. З цього приводу вона зазначає: «За характером вираження осн. думки А. [тут і далі йдеться про афоризми – М. Б.] поділяються на три типи: 1) А.-закономірності («Вища законність – це вище беззаконня». – Цицерон); 2) А.-поради («Борітеся – поборете». – Т. Шевченко); 3) А.-передбачення («Що посієш, те й пожнеш»; «Хто взяв меч – від меча і загине»). За походженням А. поділяються на народнорозмовні (до цього виду належать короткі нар. узагальнювальні висловлювання, у т. ч.

приказки й прислів'я) та літ.-книжні (сюди входять лише автор. висловлювання, у т. ч. *крилаті слова*)» [Там само]. З цього випливає, що приказки та прислів'я є різновидами афоризмів.

Подібну думку висловлює І. Голубовська, вона переконана, що приказки та прислів'я, а також крилаті вислови, девізи та ін. зараховують до афористичних суджень. Лінгвістка наголошує: «Афоризм при такому розумінні виступає родовим поняттям щодо вищезгаданих видових (прислів'я, приказки)» [Голубовська 2004а, с. 209]. На нашу думку, такий підхід не має достатнього обґрунтування, призводить до термінологічної плутанини, оскільки в сучасній пареміології окреслилася тенденція до чіткого розмежування зазначених термінів, встановлення їхньої ієрархії.

Не погоджуються з таким трактуванням Ж. Колоїз, Н. Малюга й Н. Шарманова, дослідниці зауважують: «Спираючись на результати пареміологічних досліджень (Н. Барлі, Г. Пермяков, М. Черкаський) у розв'язанні питання щодо місця афоризмів у системі пареміологічних одиниць, вважаємо дефініції “паремія” й “пареміологія” родовими стосовно видових понять “афоризм” і “афористика”» [Колоїз, Малюга, Шарманова 2014, с. 36].

На думку Л. Даниленко, у сучасних наукових розвідках на позначення паремій дедалі частіше з'являється новий термін *афоризми фольклорного походження*, який протиставляється традиційному терміну *афоризм* (вислів, що виражає думку конкретного автора). Абсолютно погоджуємося з дослідницею, що немає жодної потреби «заповнювати термінологічне поле пареміології новими дефініціями, що не корелюють з традиційними. Усе-таки більшість дослідників трактують паремії як безіменні витвори простого народу, міні-текст побутового повчального характеру, а афоризми – це передусім авторські непобутові короткі оригінальні вислови з естетичною домінантою» [Даниленко Л. 2019а, с. 45].

В англomовній науковій літературі слово *паремія* (*paremia / paroemia*) трапляється доволі рідко, зазвичай на позначення розгляданого поняття використовують термін *proverb*, якому в українській мові відповідає лексема *прислів'я*.

У словнику Merriam-Webster представлено обидва терміни: лексему *proverb* зафіксовано з такими значеннями: «1) коротка популярна епіграма або максима: ПРИСЛІВКА (вислів, часто в метафоричній формі, що зазвичай втілює загальне спостереження); 2) часто вживане слово чи фраза» [Merriam-Webster. Proverb], а лексему *paroemia* подано з поясненням «риторичне прислів'я» [Merriam-Webster. Paroemia]. У найстарішій універсальній англomовній енциклопедії «Британіка» слова *paroemia* не засвідчено, проте є стаття, присвячена терміну *proverb*, у якій прислів'я схарактеризовано здебільшого як фольклорний жанр, наголошено на тому, що воно виражає загальноприйняті ідеї та переконання, а також проведено паралелі між прислів'ями та їхніми варіантами в різних європейських мовах, показано, що доволі часто вони мають спільне походження [Britannica. Proverb].

У європейській пареміології терміни *paremia* і *proverb* здебільшого є семантично тотожними та взаємозамінними. Б. Вайтинг, відомий американський пареміолог, дотримується усталеної лінгвістичної традиції; послуговуючись лише терміном *proverb*, він наголошує: «Воно [ідеться про прислів'я – М. Б.] виражає те, що, очевидно, є фундаментальною істиною – трюїзмом – побутовою мовою, часто прикрашеною, з алітерацією та римою. Зазвичай воно коротке, але не обов'язково; зазвичай правдиве, але не обов'язково. Деякі прислів'я мають як буквальне, так і переносне значення, кожне з яких має сенс; однак частіше вони мають лише одне з двох значень» [Whiting 1932, с. 302]. На думку американського лінгвіста німецького походження В. Мідера, цей висновок Б. Вайтинга важливий, однак не зовсім точний. Сам науковець вважає, що пареміологія входить до складу фразеології, а пареміографія відповідно – до фразеографії (обстоює принципи широкого розуміння фразеології). Дослідник зазначає: «І все ж більшість мовознавців у своїх публікаціях лише опосередковано розглядають прислів'я як такі. Коли вони це роблять, зазвичай використовують термін грецького походження *paremia* (*proverb*), чітко вказуючи, що прислів'я – дуже особливі фразеологічні одиниці» [Mieder 2004, с. XIII]. Учений, як бачимо, у своїх працях теж послідовно використовує термін *proverb* у найширшому його розумінні. В. Мідер проаналізував понад п'ятдесят визначень терміна *proverb*, які він отримав від 55 жителів Вермонту. Мовознавець

сформулював загальний опис розгляданого поняття, з-поміж основних характеристик цієї одиниці він назвав такі: лаконічність, народне походження, метафоричність, усталена форма, традиційність, здатність передаватися від покоління до покоління, містить мораль і мудрість та ін.; це безпосередньо відповідає і поглядам Б. Вайтинга [Mieder 2004, с. 3]. Неабияку увагу В. Мідер приділяє питанню походження паремійних одиниць, адже такі дослідження є цінними не лише з погляду лінгвістики, а й культури народу загалом. Пареміолог визначає чотири джерела походження європейських прислів'їв (спільних для багатьох європейських мов): 1) античність (період Давньої Греції та Риму, одиниці поширювалися через функціонування латини); 2) Біблія (паремії поширювалися здебільшого через переклади біблійних текстів); 3) середньовічна латина (ця мова мала статус *lingua franca*, нею було створено чимало одиниць, які не можна зарахувати до класичних часів); 4) історичний перехід прислів'їв з Європи до США (зокрема й за допомогою засобів масової комунікації [Там само, с. 10–13]. Частково цей перелік можна застосувати і для з'ясування джерел походження одиниць, що формують український паремійний корпус.

Основні тенденції дослідження прислів'їв в англomовних наукових розвідках простежила С. Шепітько. Вона дійшла висновку, що «в англійській науковій традиції дослідження прислів'їв концентруються на питаннях їх походження, форми, природи, значення та дистрибуції; паремії вивчаються щодо стилю, з погляду моралі та співвіднесеності з теологією. У діахронному плані досліджуються подібності, відмінності, тематика, значення прислів'їв, тавтологій та ідіом» [Шепітько 2013, с. 101]. Необхідно зауважити, що в англomовній науковій літературі було закладено потужний фундамент для розвитку пареміології як науки, розроблено методологію вивчення паремійних одиниць, здійснено одні з перших спроб їх ґрунтовної класифікації. Згодом неабиякої популярності набули компаративні та інтердисциплінарні дослідження, які давали дослідникам змогу виходити за межі своєї лінгво- та етнокультури, що значною мірою збагатило пареміологію та пареміографію.

В іспанській лінгвістичній традиції часто послуговуються саме терміном *паремія*. Серед мовознавців немає одностайності в його потрактуванні, оскільки підходи дослідників доволі відрізняються. Одним із перспективних векторів розвитку іспаністики є вивчення паремій в аспекті перекладу (І. К. Пермуї Еркулес де Солас, Х. Севілья Муњйос, Е. Касес та ін.).

Загальний огляд функціонування вищеназваного терміна в іспанській науковій літературі зробила І. К. Пермуї Еркулес де Солас, вона зазначає: «Пареміологія Х. Севілья Муњйос у 1988 р. вперше визначає паремії як “функціональні одиниці, збережені в пам’яті”, які характеризуються стислим, догматичним й архаїчним характером, а також тим, що вони є цілісними одиницями, інтегрованими в дискурс» [Permuı Hércules de Solás 2019, с. 160].

Мовознавці Х. Севілья Муњйос та Е. Касес вважають, що паремії – це «короткі, сентенційні та здебільшого ідіоматичні висловлювання» [Muñoz, Cases 2023, с. 85]. Дослідники звертають увагу на актуальну лінгвістичну проблему – розмежування деяких понять зі сфери пареміології в іспанській мові. Зокрема, вони слушно наголошують: «В іспанській мові є проблема з терміном *прислів’я*, оскільки існує два терміни для розрізнення народних прислів’їв (*refrán*) і таких, що зазнали впливу культури (*proverbios*)» [Там само, с. 86]. Різниця полягає в тому, що *refrán* – популярний, розмовний вислів про щось загальновідоме, банальне, часто містить очевидні поради, а *proverbios* – трохи серйозніший вислів, у якому втілено поради вже морально-етичного спрямування.

На важливості вивчення походження паремій (на прикладі іспанської мови) наголошує румунський лінгвіст А. Т. Келін, зазначаючи, що дослідження генези прислів’їв дає змогу встановити не лише особливості культурної своєрідності народу, а й розглянути специфіку певної мови в діяхронії. Дослідник зауважує: «Насправді в походженні прислів’їв можна відшукати унікальність іспанської пареміології, культурну специфіку. Проте водночас прислів’я є синтезом фонологічних, лексичних, морфологічних та синтаксичних особливостей іспанської мови» [Călin 2016, с. 52].

У німецькій лінгвістичній традиції термін *die Parömie* трапляється досить рідко, у словнику «Duden» його зафіксовано з поясненням: «давньогрецьке прислів'я, дотепний вислів / афоризм» [URL: <https://www.duden.de/node/108562/revision/1319358>, дата звернення 20.07.2024]. Таке витлумачення значно звужує розглядане поняття, адже йдеться не лише про одиниці давньогрецького походження. У деяких лексикографічних працях зазначено, що лексема *die Parömie* функціює як науковий термін, що є відповідником загальноновживаного слова *das Sprichwort*. Цікаво, що німецькі мовознавці у своїх дослідженнях віддають перевагу термінам *das Sprichwort*, *der Spruch*, *die Redewendung*, тоді як українські вчені, досліджуючи прислів'я і приказки, послуговуються в основному терміном *паремія (die Parömie)*, згадаймо лише праці Ж. Колоїз [Колоїз 2012], В. Прутчикової [Прутчикова 2021], В. Рудого [Рудий 2013, 2017], О. Сторонської [Сторонська 2021] та ін.

Доволі широко представлені пареміологічні студії в сучасній славистиці. Окрім традиційних способів роботи з паремійним матеріалом, дослідники намагаються застосовувати сучасні підходи, які дали б змогу відкрити нові грані розгляданих одиниць. Ідеться про цифрове опрацювання фольклорного матеріалу, а також усебічний аналіз паремійного корпусу мови, який передбачає врахування відомостей з лінгвістики (зокрема й комп'ютерної), пареміології, пареміографії, фольклористики, антропології, історії тощо.

У словенському мовознавстві дедалі частіше вчені звертають увагу на особливу мовну форму – *proverb* (прислів'я); під ним розуміють «сталі фрази, які використовуються в повсякденному мовленні й визначаються певною спільнотою, часом і місцем. Це короткі, фіксовані й повторювані традиційні вислови з інтенцією, прагматичною метою в різних діалогах, які містять різні культурні погляди» [Babič, Jakop 2024, с. 9].

Особливе місце в сучасній славистиці посідають актуальні наукові розвідки словенських мовознавців. Зокрема, варто згадати вивчення цифрових технологій, які можуть бути застосовані на всіх етапах роботи з фольклорним матеріалом (збір, попереднє оброблення, аналіз і зберігання даних) [Žagar 2024]; опис процесу

створення першої словенської цифрової збірки паремій *Pregovori*, її основних характеристик, доступності й важливості [Erjavec 2024]; дослідження жанрових, семантичних і структурних особливостей прислів'їв і компаративних фразеологізмів бовецької говірки на прикладі одиниць із соматичним компонентом [Ivančič Kutin 2024]; висвітлення міжжанрових взаємозв'язків у фольклорі, а також спроби інтерпретації різних типів паремій [Kropej Telban 2024; Mrvič 2024]; етнолінгвістичний аналіз паремійних одиниць [Babič 2024; Huzjan 2024; Šrimpf Vendramin 2024]; з'ясування специфіки сучасного використання паремійних одиниць і цифрових джерел [Jakop 2024; Meterc 2024; Podjed 2024].

Привертають увагу також пареміологічні студії польських лінгвістів. Вони прагнуть не лише якнайглибше проаналізувати роль і місце народних висловів у національній лінгвокультурі, а й зіставити одиниці, що формують польський паремійний корпус, з їхніми відповідниками в інших слов'янських та неслов'янських мовах. Скажімо, впадає в око дослідження Р. Вишкевич-Максимов, у якому вчена здійснила ґрунтовний зіставний структурно-семантичний і прагматичний аналіз польських, сербських і хорватських паремій, що містять важливу інформацію про національний характер представників відповідних народів [Wyżkiewicz-Maksimow 2012]. Актуальною є праця польського мовознавця Т. Шутковського, який на основі семантичного й структурного підходів дослідив польські й російські паремії [Szutkowski 2015].

Надзвичайно важливими є розвідка фінської фольклористки О. Лаухакангас, у якій вона розглянула можливості формування міжнародної типології прислів'їв і подальшого їх вивчення на основі такої цифрової бази [Lauhakangas 2024], а також праця хорватських науковців Н. Бакаріч і Д. Ніколич, у якій вони презентували створення невеликого набору даних (набору стилістичних особливостей), що були одержані в процесі обчислювального аналізу хорватських фольклорних жанрів [Bakarić, Nikolić 2024].

У контексті нашого дослідження необхідно докладніше проаналізувати терміни *пареміологія* та *пареміографія*, що називають науки, об'єктом вивчення яких є безпосередньо паремійні одиниці. О. Селіванова, Ж. Колоїз та ін. схиляються до

думки, що пареміологія перебуває на перетині різних наук: мовознавства, культурології, етнографії, фольклористики, когнітології тощо, тому часто називають її маргінальною галуззю.

Ж. Колоїз, Н. Малюга, Н. Шарманова дійшли висновку, що «думки вітчизняних і зарубіжних дослідників сходяться на тому, що пареміологія вивчає паремію як творчий продукт носія мови, тобто етносоціуму, який породив мовний феномен як ключовий елемент і водночас рушій національної культури» [Колоїз, Малюга, Шарманова 2014, с. 13]. На думку О. Пролигіної, пареміологія – філологічна дисципліна «про будову та сутність народних висловлювань, які втілюють у собі афористичне, усталене, узагальнене та повчальне відтворення інформації про традиційні цінності та погляди, що базуються на життєвому досвіді народу в максимально стислій формі» [Пролигіна 2022, с. 102]. Мовознавиця вважає, що об'єктом пареміології є одиниці дидактичного спрямування, лаконічні, але водночас інформаційно насичені.

Фольклористики М. Лановик та З. Лановик вважають, що «пареміографія – частина фольклору, яка об'єднує найкоротші жанри, що в образній формі відтворюють найістотніші явища і реалії дійсності: прислів'я, приказки (приповідки) та їх жанрові різновиди – вітання, побажання, прокльони, порівняння, прикмети, каламбури, тости» [М. Лановик, З. Лановик 2005, с. 536]. Вони розмежовують терміни *пареміологія* та *пареміографія*, хоча й наголошують на тому, що часто ці лексеми можуть бути взаємозамінними. На нашу думку, дослідниці значною мірою звужують лінгвістичний аспект вивчення паремій і применшують його значення, коли пишуть, що мовознавці «відносять їх [ідеться про паремії – М. Б.] до розряду мовних фразеологізмів, пояснюють лексичне значення (пряме і переносне), вивчають вживання у живому мовленні та ін.» [Там само, с. 537]. Паремійний матеріал надзвичайно цікавий та строкатий, тому не варто обмежувати його аналіз з'ясуванням специфіки значення чи особливостей функціонування відповідних одиниць. Відомо, що паремії не тільки проливають світло на систему поглядів давніх українців, відбивають особливості їхнього сприйняття світу та осмислення місця людини в ньому, а й засвідчують безперервну динаміку уявлень нашого

народу, фіксують зміну його ціннісних орієнтирів та векторів розвитку під впливом як культурно-історичних, так і соціально-побутових обставин. Лінгвістичний аспект дослідження паремійних одиниць дає змогу реконструювати почасти втрачені сьогодні фрагменти мовної і концептуальної картин світу українців минулого, що є визначальним для лінгвокультурології, етнолінгвістики, етнопсихології тощо.

Ж. Колоїз, Н. Малюга, Н. Шарманова взяли за основу наведену вище дефініцію, проте розширили її, розкривши ще й мовознавчий аспект. Лінгвістки зазначають, що пареміографія – «розділ мовознавства, що займається не лише збиранням, зберіганням та обробкою паремійного матеріалу, укладанням різних типів паремійних словників, але й дослідженням відповідних праць і розробленням їх теоретичних засад» [Колоїз, Малюга, Шарманова 2014, с. 191]. У розумінні дослідниць пареміографія – багатозначне поняття, для цілісної характеристики якого необхідно залучати знання і з фольклористики, і з лінгвістики.

Ж. Колоїз, Н. Малюга та Н. Шарманова окреслюють три основні етапи формування української пареміографії, які відбивають тяглість тисячолітньої традиції: «етап зародження (староукраїнська пареміографія) → етап становлення (українська пареміографія кінця XVIII–XIX ст.) → етап активного розроблення словників паремій (XX ст. і донині)» [Колоїз, Малюга, Шарманова 2014, с. 192].

Вважаємо, що необхідно докладніше схарактеризувати збірки паремій етапу становлення української пареміографії, у яких, окрім самих одиниць, окреслено й теоретичні засади їх вивчення, загальні принципи класифікації, особливості розміщення паремійних статей тощо. Збірки М. Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше» та І. Франка «Галицько-руські народні приповідки», що належать до джерельної бази нашого дослідження, є перлинами української народної творчості, одними з найкращих здобутків вітчизняної пареміографії, а також безцінним джерелом інформації про життя українців минулого, їхні погляди, уявлення про світ, ставлення до суспільно-історичних подій та ін.

Збірка М. Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (1864) тривалий час не привертала належної уваги лінгвістів. В останні десятиліття з'явилися ґрунтовні мовознавчі розвідки, присвячені її вивченню. А. Куза проаналізувала

спосіб упорядкування та подання релігійної фразеології в цій праці та збірці І. Франка «Галицько-руські народні приповідки», виокремила основні функційно-семантичні групи фразеологізмів із релігійним компонентом [Куза 2009]. Роль видання М. Номиса в пареміології і пареміографії з'ясувала Н. Ковальська [Ковальська 2004]. Л. Гнатюк на матеріалі цієї збірки з'ясувала роль агіонімів та похідних від них у національній мовній картині світу ХІХ ст. [Гнатюк Л. 2021а], а також визначила семантику і способи творення зафіксованих у складі паремій okazionalizmів [Гнатюк Л. 2021в].

Прислів'я і приказки, упорядковані М. Номисом, – унікальне явище української пареміології та пареміографії, серед яких чимала кількість фольклорних одиниць, зібраних етнографами й фольклористами, учителями й письменниками, які працювали в різних куточках України. Ж. Колоїз, Н. Малюга, Н. Шарманова, аналізуючи збірку М. Номиса, зауважують, що «упорядник обирає так званий тематичний принцип розміщення матеріалу, де кожна “тема” отримує кількісні межі, а та чи та паремія – порядковий номер (хоч і непослідовний) та паспортизацію (скорочена назва території, джерела чи прізвища особи, що записала репрезентовану конструкцію); у структурі початкової одиниці відповідної теми ключове слово графічно виокремлюється» [Колоїз, Малюга, Шарманова 2014, с. 220–221]. У пареміях зафіксовано надзвичайно цікаві лінгвальні явища, що дають змогу зрозуміти специфіку тогочасного українського мовлення, а також окреслити риси мовної картини світу українців ХІХ ст. Недарма автор передмови до збірки М. Пазяк наголошував на тому, що «прислів'я зі збірки Номиса відбивають особливості народного мовлення того часу, своєрідності у фонетиці, морфології, синтаксисі і навіть в орфографії та пунктуації у різних регіонах України. Матвій Номис застосовував у книзі фонетичний принцип з гаслом “пиши, як чуєш, читай, як видиш”, що зберігав фонетичну вимову того часу» [Н., с. 24].

Не менш знаковою стала поява тритомного видання «Галицько-руські народні приповідки» (1901–1910) І. Франка – «епохального дослідження загальноєвропейського масштабу, яке належить до найкращих взірців у галузі пареміографії та пареміології» [Пилипчук 2008, с. 42]. На думку Ж. Колоїз,

Н. Малюги та Н. Шарманової, «збірник І. Франка «Галицько-руські народні приповідки» з'являється на зламі віків й сприймається, з одного боку, як узагальнення пареміографічних напрацювань ХІХ ст., з іншого, – розпочинає нову сторінку в історії вітчизняної пареміографії, являє собою своєрідний старт на дистанцію впродовж наступного століття» [Колоїз, Малюга, Шарманова 2014, с. 232]. Ця збірка містить понад 30000 одиниць, які віддзеркалюють систему народних уявлень давніх українців, є надзвичайно важливими для лінгвістів, оскільки проливають світло на специфіку української мови ХІХ ст.

«Галицько-руські народні приповідки» викликають неабиякий науковий інтерес у мовознавців. Зокрема, Л. Самойлович схарактеризувала ремарки, що надають експресивно-емоційних характеристик фразеологічним одиницям з «Галицько-руських народних приповідок» [Самойлович 1999], О. Прасол простежила особливості полонізмів (власних назв), що входять до складу паремій, зафіксованих І. Франком, з'ясувала їхні функції [Прасол 2013], Я. Шимків дослідила специфіку походження паремій у фольклористичних студіях І. Франка (зокрема й на основі одиниць з вищезгаданої збірки) [Шимків 2022], Л. Гнатюк на матеріалі розглядової збірки І. Франка проаналізувала оказіональну деривацію, що репрезентує оригінальне мовомислення галичан у ХІХ ст. [Гнатюк Л. 2022а].

С. Пилипчук з-поміж основних методологічних настанов І. Франка, покладених в основу розглядової збірки, виокремлював «зосередженість на паспортизації приповідок, з'ясуванні їхньої генетичної основи, висвітленні семантики, проведенні іншомовних паралелей» [Пилипчук 2008, с. 46]. Безперечно, усі наведені вище принципи дають змогу здійснити глибокий лінгвістичний аналіз засвідчених І. Франком паремійних одиниць, встановити їхню роль у мовній і концептуальній картинах світу наших предків.

На основі проаналізованих дефініцій з урахуванням особливостей становлення пареміології та пареміографії як наук пропонуємо їх власне визначення: *пареміологія – це розділ мовознавства, що вивчає процес становлення системи паремійних одиниць, особливості їх розвитку, а також специфіку функціонування в соціокультурному просторі; пареміографія – це розділ мовознавства, що вивчає*

особливості збирання паремійних одиниць, їх опрацювання, узагальнення й систематизації, а також укладання паремійних словників, розроблення методологічних засад дослідження паремій.

1.1.2. Пареміологія vs фразеологія

Особливості лінгвальної природи паремійних і фразеологічних одиниць спричиняють труднощі в окресленні їх співвідношення, ототожненні чи диференціації, визначенні обсягу розгляданих явищ. У лінгвістиці з'явився підхід, відповідно до якого сформувалося широке та вузьке розуміння фразеології як науки залежно від того, що входило до об'єкта її дослідження. Ця проблема, на думку Л. Даниленко, окреслилася «в середині ХХ ст. від часу визнання фразеології окремою лінгвістичною дисципліною і набула статусу хрестоматійності» [Даниленко Л. 2019а, с. 40–41]. Аналіз наукової літератури показує, що погляди багатьох мовознавців щодо обсягу поняття «фразеологія» доволі відрізняються, саме тому вищезгадана проблема, хоча вже й описана не один раз, лишається актуальною та водночас не до кінця розв'язаною.

Скажімо, Я. Баран, М. Зимомря, О. Білоус та І. Зимомря переконані, що «широкий обсяг фразеології визначається на основі критерію відтворюваності фразеологізмів у готовому вигляді, що сприймається як основна ознака фразеологізмів. При виділенні ж вузького обсягу фразеології користуються критерієм еквівалентності фразеологізму певному слову. Інакше кажучи, в обсяг фразеології включають всі стійкі сполуки слів, що служать для вираження номінації, а не комунікації» [Баран, М. Зимомря, Білоус, І. Зимомря 2008, с. 25]. Ідеться про те, що в межах вузького підходу одиниці, що входять до об'єкта дослідження фразеології, виконують насамперед номінативну функцію. Відповідно широке розуміння об'єкта фразеології передбачає, що до вищезгаданих одиниць додаються ще й ті, які виконують комунікативну функцію в процесі мовлення. Паремії, як відомо, є типовими комунікативними формулами, дискурсивними одиницями й прецедентними мікротекстами, а отже, входять до фразеології в широкому розумінні.

Лінгвісти (Л. Авксентьєв, В. Білоноженко, Л. Юрчук та ін.) схилиються до вузького витлумачення об'єкта фразеології. На думку Ж. Колоїз, Н. Малюги та Н. Шарманової, представники цього підходу «визнають за доцільне розглядати вислови нефразеологічного типу, співвідносні з предикативними конструкціями, за межами фразеології. Це зумовлено тим, що пареміологічні одиниці є семіотичними феноменами мови, адже мають подвійну спрямованість: з одного боку, це знаки системи мови, які виявляють парадигматичні ознаки й мають певну синтаксичну природу, з іншого, – вони є мікротекстами (малими фольклорними жанрами)» [Колоїз, Малюга, Шарманова 2014, с. 9]. Згідно з цим підходом паремії необхідно розглядати поза межами фразеологічних одиниць, оскільки вони не можуть бути еквівалентом слова, натомість, на думку деяких дослідників, є еквівалентами «мікротексту» чи навіть «цілого оповідання». Привертає увагу те, що В. Білоноженко та І. Гнатюк висловлюють сумніви щодо теорії еквівалентності фразеологізму слову, згідно з якою заперечується «самостійність фразеології як самостійної дисципліни» [Білоноженко, Гнатюк І. 1989, с. 29–30]. Деякі прибічники вузького витлумачення об'єкта фразеології вказують, що паремії мають специфічний характер значення, тому їх варто аналізувати поза масивом фразеологічних одиниць.

Український лексиколог і фразеолог Л. Авксентьєв вважає, що «звороти типу прислів'їв, літературних цитат, штампів, кліше, назв установ і т. ін. <...> не можуть бути віднесені до предмета фразеології. Певна частина з них є самостійними комунікативними одиницями мови, що виражають окремі судження, а інші не мають основних ознак, характерних для фразеологічних одиниць (як, наприклад, фразеологічного значення, компонентного складу, граматичних категорій, відтворюваності)» [Авксентьєв 1988, с. 48].

Укладачі «Словника фразеологізмів української мови» (2003) В. Білоноженко, І. Гнатюк, В. Дятчук, Н. Неровня, Т. Федоренко дотримуються теоретичних засад визначення фразеологічних одиниць, розроблених Л. Юрчук [докладніше див. Юрчук 1983] у «Фразеологічному словнику української мови у двох книгах (1993). Лексикографи не зараховують до фразеологізмів та не вносять до реєстру словника

1) сталі словосполучення, у яких відсутнє метафоричне (за принципом подібності) або метонімічне (за принципом суміжності) переосмислення; 2) прислів'я; 3) приказки; 4) усталені порівняння; 5) крилаті вирази; 6) перифрастичні звороти, які замінюють слова в описовій формі; 7) складені терміни; 8) нефразеологізовані тавтологічні (із повторенням слова) словосполучення; 9) словосполучення, у яких компоненти зберігають свої лексичні значення, але один із них реалізує свою семантику лише у поєднанні з іншими компонентами; 10) словосполучення, які становлять собою складені прийменники або сполучники; 11) деякі дієслівно-іменні словосполучення, близькі до перифразів (описових зворотів) [СФУМ, с. 4–5]. З цього випливає, що до фразеологізмів лінгвісти зараховують одиниці, які мають такі ознаки: стійкість, усталеність, постійний та легко відтворюваний склад компонентів, цілісне фразеологічне значення (втрата окремого лексичного значення кожного з елементів), можливість виступати членом речення. Однак, на нашу думку, цей підхід є надто категоричним, адже питання про включення до фразеологізмів деяких видів приказок, тавтологічних словосполучень чи компаративних висловів нині є відкритим, тому ці одиниці теж потенційно можуть бути розглянуті в контексті фразеології.

Аналізуючи різні, часом кардинально протилежні, погляди лінгвістів на обсяг фразеології, В. Ужченко та Д. Ужченко акцентують на тому, що доречнішим і коректнішим був би розподіл «саме на центральні складники фразеологічного фонду й різною мірою віддалені від центру відтворювані одиниці – периферійні. Тоді до периферії фразеологічного складу відійдуть (а деякі й залишаться поза його межами): а) тавтологізми (*криком кричати*), б) дієслівно-іменні перифрази (допомагати – *надати допомогу*), в) вирази із фразеологічно зв'язаним значенням слів (*горобина ніч, малиновий дзвін, брати до уваги*), деякі види крилатих слів, приказок тощо. А за прислів'ями й деякими видами приказок закріпити традиційний термін “пареміологія”. Проте як раніше окремі фразеологічні і фразеологізовані групи (паремії) намагалися роз'єднати, так зараз ми стоїмо перед новим “об'єднувальним” етапом» [В. Ужченко, Д. Ужченко 2005, с. 27]. Ми поділяємо думку мовознавців, вважаємо, що такий підхід стане в пригоді під час розв'язання

проблеми широкого та вузького витлумачення об'єкта фразеології. Можемо констатувати, що термін *пареміологія* вже повною мірою закріпився в українській та зарубіжній лінгвістиці, про що свідчить неабияка увага до паремій з боку лінгвістів, цікаві та перспективні дослідження на матеріалі як української, так і інших мов (часто в зіставному аспекті).

Прихильники широкого розуміння об'єкта фразеології (В. Виноградов, Л. Булаховський, О. Пономарів, Л. Скрипник, Т. Космеда, Т. Осіпова, В. Стахова, О. Шуленок та ін.) розглядають паремії в її межах з огляду на деякі спільні ознаки паремійних та фразеологічних одиниць. З цього приводу Ж. Колоїз, Н. Малюга та Н. Шарманова пишуть: «Так, дехто з дослідників зараховує пареміологію до складу фразеології, зважаючи на загально визнані ознаки усталеності, клішованості, культурної забарвленості паремій, які властиві і фразеологізмам» [Колоїз, Малюга, Шарманова 2014, с. 9].

На актуальності широкого витлумачення специфіки фразеологічних одиниць у сучасній лінгвістиці наголошує Д. Сизонов. Мовознавець переконаний, що «представники широкого підходу, орієнтуючись на сучасні характеристики фразеології (інтертекстуальність, смислову єдність, здатність до композиційної усталеності в процесі комунікації, експресивність й оцінність та ін.), формують нові ідеї щодо розуміння та функціонального потенціалу досліджуваного поняття» [Сизонов 2019, с. 64]. Справді, широкий підхід до розуміння об'єкта фразеології розширює діапазон стилістичних можливостей фразеологічних одиниць, дає змогу на чималому матеріалі якомога ґрунтовніше простежити динаміку мовної свідомості наших предків, зміни їхньої світоглядної парадигми, а також реконструювати почасти втрачені фрагменти мовної та концептуальної картин світу українців минулого.

Найбільш популярною в сучасному мовознавстві є семантична класифікація фразеологізмів, запропонована В. Виноградовим. Лінгвіст, аналізуючи фразеологічні одиниці, виокремив такі три типи: фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності й фразеологічні сполучення [Виноградов 1977а].

Варто зауважити, що серед лінгвістів існують різні погляди на запропоновану В. Виноградовим класифікацію та співвідношення її з широким чи вузьким розумінням об'єкта фразеології. Ж. Колоїз, Н. Малюга та Н. Шарманова традиційно зараховують В. Виноградова до «представників широкого витлумачення об'єкта фразеології» [Колоїз, Малюга, Шарманова 2014, с. 9].

Ми поділяємо думку лінгвісток, адже В. Виноградов тлумачив фразеологізми доволі широко, він зазначав, що «до фразеологічних єдностей входять і багато фразових штампів, кліше, типових для різних літературних стилів, і літературні цитати, і крилаті вислови, і народні прислів'я та приказки. Виділення різних стилістичних груп і розрядів у межах цієї фразеологічної категорії – завдання стилістики російської мови» [Виноградов 1977а, с. 133]. До того ж до цієї групи вчений зараховував і крилаті вислови, що безпосередньо відображають індивідуально-авторську творчість.

Розмірковуючи над тим, яким має бути тлумачний словник російської мови, що повинно входити до його складу, В. Виноградов писав, що «в словнику зазвичай зібрані й пояснені фразеологічні звороти, пов'язані з тим чи тим словом, тобто застигли, стійкі, а подекуди і зовсім неподільні сполуки слів, що використовуються як одне складне ціле. До них додають прислів'я, приказки, крилаті вислови, словом, увесь арсенал виражальних засобів, які має літературна фразеологія» [Виноградов 1977б, с. 210]. Мовознавець розглядав прислів'я та приказки в контексті фразеології. На думку Л. Скрипник, класифікація, запропонована В. Виноградовим, відіграла важливу роль у розвитку теоретичних підвалин фразеології. Однак вона зазначає, що «в процесі вивчення фразеологічного фонду багатьох мов стали очевидними її [ідеться про класифікаційну схему В. Виноградова – М. Б.] вразливі місця. <...> Виникла потреба удосконалити семантичний принцип класифікації, конкретизувати її і доповнити цілим рядом одиниць, які залишалися неохопленими» [Скрипник 1973, с. 15].

Хоча вже в концепції В. Виноградова представлено доволі широке розуміння фразеологічних єдностей, Л. Даниленко вважає, що саме «з класифікацією М. М. Шанського почали пов'язувати ідею про широкий і вузький обсяг

фразеології» [Даниленко Л. 2019а, с. 41], адже до типів фразеологічних одиниць, запропонованих В. Виноградовим, він додав четвертий – фразеологічні вислови, до яких «почали автоматично зараховувати прислів'я й приказки» [Там само, с. 41].

Автор генетичної класифікації фразеологізмів Л. Булаховський тлумачить їх теж досить широко. Беручи за основу джерела походження фразеологічних одиниць, він виділяє такі групи: 1) прислів'я і приказки, які майже повністю втратили діалектне забарвлення, саме тому сприймаються як одиниці, що належать до літературної мови; 2) професіоналізми, які набули метафоричного значення; 3) усталені вислови з анекдотів, жартів тощо; 4) цитати й образи зі Старого та Нового Завітів; 5) численні ремінісценції з часів античності; 6) переклади поширених іншомовних висловів (французьких, значно рідше – німецьких, італійських й англійських); 7) крилаті вислови письменників; 8) влучні фрази видатних людей [Булаховський 1952, с. 102–103]. Варто зауважити, що ця класифікація є важливою й корисною для лінгвістів, адже проливає світло на історичний аспект формування фразеології, проте недоліком є те, що вона не охоплює всіх фразеологізмів, оскільки встановити джерело походження одиниці не завжди під силу фахівцям, навіть якщо залучати низку історичних, етнографічних, фольклорних матеріалів або шукати паралелі в інших мовах.

Аналізуючи фразеологічні одиниці на синхронному зрізі, Л. Скрипник виокремлює такі два граматико-структурні класи: «1. Фразеологічні одиниці, організовані за моделлю словосполучення (рідше – речення); семантико-структурною особливістю їх є співвіднесеність із окремим словом і функціонування в ролі члена речення. Цей різновид фразеологічних одиниць має загальну назву лексичні ідіоми (*стріляний горобець; упадати в око; на всі заставки*). 2. Фразеологічні одиниці – фрази, що мають організацію простих або складних речень» [Скрипник 1973, с. 23]. Можемо припустити, що до другого класу належать і паремії, які часто співвідносяться з реченнями.

Ідею широкого витлумачення фразеологізмів поділяє також О. Пономарів, мовознавець на основі дослідження фразеологічних одиниць дійшов висновку, що «на підставі генетичних, структурних, функціональних ознак з-поміж

фразеологізмів можна виділити прислів'я, приказки, крилаті вислови, афоризми, максими, сентенції, парадокси, літературні цитати, ремінісценції» [Пономарів 2000, с. 121].

Розглядаючи історичні аспекти дослідження поняття *фраземіка* в українському лінгвотермінологічному просторі, В. Стахова звертає увагу на актуальну нині проблему, яка полягає в тому, що в мовознавстві наразі немає єдиного усталеного підходу до визначення статусу фразеологічних одиниць, а також окреслення чітких меж фразеології. Учена схиляється до широкого розуміння об'єкта дослідження у фразеології, продовжуючи традиції В. Виноградова. На її думку, «фразеологізми є особливим видом мовних одиниць, які зближуються зі словом за ознакою усталеності, вираженої в готовій словесній формулі, але відрізняються за будовою (мають форму словосполучення або речення, що підносить їх до синтаксичного рівня в системі мови) та за емоційно-експресивним забарвленням (*власне фразеологізми* – характеризуються образністю і водночас нерозкладністю лексичного значення; *фразеологічні вирази* – функціонують у мовленні як готові усталені поєднання двох і більше слів: мовні штампи, складені найменування, прислів'я та приказки (паремії), крилаті вислови)» [Стахова 2010, с. 77]. Привертає увагу те, що лінгвістка зараховує паремії до фразеологічних виразів, які чітко відмежовує від власне фразеологізмів, беручи за основу, очевидно, критерій подільності / неподільності лексичного значення, а також почасти їхні функційні особливості.

Необхідно зауважити, що дефініція, наведена В. Стаховою, вибудована на основі класифікації Т. Тараненко [докладніше див. Тараненко Т. 1965]. Слушні міркування щодо цього способу впорядкування фразеологічних одиниць висловлює Л. Скрипник: мовознавиця наголошує на тому, що «застосування запропонованої класифікації ускладнюється тим, що термін “фразеологізм” у науковій літературі дедалі частіше вживається на позначення основної одиниці фразеології взагалі, а не окремого класу її» [Скрипник 1973, с. 16].

Н. Венжинович, проаналізувавши наукову літературу, присвячену проблемам сучасної фразеологічної теорії, вкотре наголошує на тому, що «дотепер відсутня

єдність думок між дослідниками в питанні про обсяг і межі фразеології, до якої вони зараховують тільки три перші типи: 1) ідіоми – ядро фразеологічного складу, оскільки тільки вони еквівалентні словам щодо виконання цілісної номінативної функції; 2) фразеологічні сполучення – фразеологізми з аналітичним типом значення, які безпосередньо взаємодіють своєю структурою з одиницями лексико-семантичної системи мови; 3) паремії – (прислів'я, приказки, афоризми) з притаманним їм прямим і переносним значенням; 4) мовленнєві штампи; 5) різнотипні кліше; 6) крилаті вирази» [Венжинович 2018, с. 22]. Мовознавиця погоджується з позицією більшості вчених, тому розглядає лише перші три типи одиниць у межах фразеології, нашу ж увагу привертає те, що серед них є і паремії, які зараховують до комунікативних одиниць.

Спираючись на праці Л. Скрипник, О. Селіванової та Ж. Колоїз, О. Шуленок у дисертаційному дослідженні пише: «Розглядаємо об'єкт фразеології в широкому розумінні цього слова – до названого проміжного рівня включаємо як ідіоми, так і прислів'я, приказки, крилаті вислови, афоризми, сентенції, усталені образні порівняння, стійкі терміносполучення, примовки і т. ін.» [Шуленок 2023, с. 31].

Аналіз наукової літератури показує, що в сучасному мовознавстві серед дослідників превалює все ж таки широке розуміння об'єкта фразеології, з якого виокремлюється молода й перспективна галузь лінгвістики – пареміологія, а також окреслюється тенденція до формування окремого пареміологічного рівня в системі української мови, «який своїм багатством і змістовим розмаїттям розкриває етномовну свідомість, створюючи національну концептосферу» [Колоїз, Шарманова, Малюга 2014, с. 81].

Б. Юськів схиляється до думки, що питання зарахування паремійних одиниць до фразеологічного фонду є відкритим у сучасній лінгвістиці. Дослідниця зауважує, що «безвідносно до розуміння обсягу фразеології відзначають такі спільні ознаки “фразеологічних сполук” та “фразеологічних речень” (паремій), як відтворюваність, усталеність, семантична цілісність та наявність живої внутрішньої форми, що зумовлює їхню образність» [Юськів 2013, с. 68]. Привертає увагу термінологія, якою послуговується лінгвістка. Зокрема, використання терміна *фразеологічні*

речення в цьому контексті вважаємо цілком доречним та мотивованим, оскільки це дає змогу протиставити паремії класичним фразеологічним одиницям.

1.1.3. Типологія паремій, принципи їх класифікації

До паремій як стійких, легко відтворюваних висловів народного походження традиційно зараховують прислів'я, приказки, загадки, прикмети, каламбури, скоромовки, замовляння, примовки та ін. Кожен із цих різновидів має свою специфіку: регламентований обсяг, відповідну структурну організацію, чітко визначене функційне призначення та набір шаблонних словосполучень, які є своєрідними маркерами того чи того жанрового типу паремій. Вважаємо, що необхідно розглянути види паремій, які виокремлювали та включали до основного переліку укладачі знакових в історії української пареміології та пареміографії збірок, щоб краще зрозуміти погляди дослідників на обсяг аналізованих одиниць і їхню специфіку.

М. Номис у збірці «Українські приказки, прислів'я і таке інше», окрім прислів'їв і приказок, які становлять основну частину представленого паремійного матеріалу, використовує низку інших жанрових різновидів. З цього приводу С. Пилипчук зазначає: «В обсяг “і таке інше”, як бачимо з аналізу матеріалу, М. Номис вніс порівняння, прикмети, вітання, побажання, прокляття, каламбури, “шепоти”, “зацурування” [вид замовлянь, які використовували, щоб людина перестала когось кохати – М. Б.], замовляння ...» [Пилипчук 2008, с. 20]. На перший погляд може здатися, що поєднання в межах однієї збірки низки жанрових різновидів паремій, а також структурна неоднорідність зафіксованого матеріалу можуть дещо ускладнювати процес дослідження, проте ми вважаємо, що всі вищезгадані типи паремій мають чимало спільних ознак (влучність, лаконічність, ситуативну зумовленість, орнаментальність та ін.). До того ж часто одиниці, що належать до різних видових форм, мають спільне походження (а відтак – тісний семантичний зв'язок) і своєрідну внутрішню єдність. Це вказує на те, що пропонований підхід доречний і цілком виправданий.

Прикметно, що під час укладання «Галицько-руських народних приповідок» І. Франко фактично бере за основу концепцію М. Номиса, однак дорікає йому «за те, що той долучав до реєстру паремійних одиниць цитати із творів відомих письменників» [Пилипчук 2008, с. 20–21]. Цікаво, що у своїй збірці І. Франко записав та прокоментував чимало різновидів паремій, хоча їхньої жанрової належності окремо не визначав (хіба що інколи пропонував окремі спостереження щодо видової специфіки поданих одиниць у ремарках, які вражають своєю ґрунтовністю). До збірки, на думку С. Колонюка, увійшли «не лише прислів'я, приказки, скоромовки, типові штампи окремих мовленнєвих жанрів, як-от: вітальні формули, формули співчуття, компліменту, висловлення жалю, ущипливості й под., але й фрагменти деяких прецедентних текстів, зокрема кінцівки анекдотів, пісень і т. ін.» [Колонюк 2022а, с. 165]. Безсумнівно, таке жанрове різноманіття представлених у збірці одиниць повноцінно ілюструє світоглядну парадигму українців минулого, якнайкраще розкриває систему їхніх ціннісних орієнтирів.

У передмові до сучасної й оригінальної лексикографічної праці «Комунікативний кодекс українців у пареміях: тлумачний словник нового типу» (2010) авторки-укладачки Т. Космеда й Т. Осіпова окреслюють власне розуміння ключового терміна *паремія*, визначають його основні типи. Зокрема, дослідниці поділяють думку, що «за лінгвістичною традицією (С. Адальберґ, К. Вандлер, В. Даль, М. Комаров, М. Номис) паремію вважають родовим поняттям, що об'єднує широкий спектр фольклорних жанрових різновидів, зокрема це прислів'я, приказка, порівняння, вітання, побажання, прокляття, прикмета, примовка, мудрування, каламбур, нісенітниця тощо» [ККУП, с. 10].

Ж. Колоїз, Н. Малюга та Н. Шарманова переконані, що «ядерними елементами власне паремійного корпусу, на чому сходиться більшість науковців, слід вважати прислів'я та приказки» [Колоїз, Малюга, Шарманова 2014, с. 39]. Це можна пояснити тим, що вони були типовими словесними формулами в щоденній побутовій комунікації українців, органічним складником їхнього мовомислення. До того ж прислів'я і приказки переважають кількісно над іншими видами паремій, про це свідчать укладені фольклористами, етнографами та лінгвістами (К. Зіновієвим,

В. Смирницьким, Г. Ількевичем, М. Номисом, І. Манжурою, М. Костомаровим, І. Франком та ін.) надзвичайно колоритні збірки. Оскільки саме ці жанрові різновиди привертають нашу увагу в пропонованому дослідженні найбільше, вважаємо за необхідне розглянути їхню специфіку докладніше.

У мовознавстві не розв'язаною досі є проблема розмежування прислів'їв і приказок, які формують основний масив паремійного корпусу української мови. Кожен лінгвіст, дослідження якого так чи інакше були пов'язані з фразеологією або пареміологією, ставив собі за мету встановити критерії диференціації цих одиниць, ось чому кількість спроб розв'язати це непросте завдання невпинно зростає. На нашу думку, однією з вагомих причин відсутності одностайності вчених щодо цього питання є ігнорування саме історичного аспекту дослідження пареміології та фразеології, адже мовознавці здебільшого концентруються на засвідчених у збірках чи словниках прислів'ях і приказках, проте не враховують часу їхньої першої фіксації, не простежують специфіки їх виникнення та подальшого поширення, їхніх функційних особливостей. Безперечно, такий підхід міг би пояснити багато дискусійних моментів, допомогти встановити, які одиниці є первинними, а які – вторинними. Я. Лозовицька (Шимків) наголошує: «З'ясування генези паремій – ключ до правильного та об'єктивного розуміння жанру. Через оприявлення джерел походження певного пласту фольклору можна вийти на широкий простір зрозуміння функціонування системи усної словесності загалом» [Лозовицька (Шимків) 2023, с. 14].

Л. Даниленко констатує, що «в літературі, присвяченій фразеології, терміни *прислів'я* та *приказки* не мають чітких критеріїв розмежування, хоча вже у XVIII–XIX ст. укладачі збірок усвідомлювали необхідність пояснювати сутність цих мовних знаків» [Даниленко Л. 2019а, с. 43]. З цього приводу Ж. Колоїз пише: «Хисткість межі між прислів'ями та приказками спричинилася до того, що вислови, які мають однотипний характер, аналогічну граматичну організацію, часто кваліфікуються по-різному й у спеціальних лексикографічних (пареміографічних) працях» [Колоїз 2015, с. 74]. Саме тому важливо розглянути погляди деяких

дослідників на описану вище проблему та проаналізувати запропоновані ними критерії розрізнення прислів'їв і приказок.

Показово, що в «Галицько-руських народних приповідках» І. Франка обидва жанрові різновиди паремій представлені дуже широко. С. Пилипчук слушно зауважує, що укладач «не ставив собі за мету чітко окреслити спектр їхніх диференційних ознак, а, навпаки, хотів продемонструвати наявний між ними ще з періоду виникнення глибокий внутрішній зв'язок» [Пилипчук 2008, с. 69–70].

Важливі міркування щодо генези прислів'їв і приказок висловив О. Потебня. На його думку, у байці завдяки інверсії (кінцеве речення ставлять наперед) утворюється нова форма, яка, набуваючи неабиякої важливості, стає коротшою, відділяється від основного тексту, це і є одна з форм прислів'я. Мовознавець наголошує на тому, що «певна частина байки стає прислів'ям, через те що остання частина тримається в думці і напоготові з'явитися на нашу першу вимогу, щоб пояснити це речення; але перша частина байки, наявна, лишається без жодної зміни» [Потебня 1930, с. 72]. А інколи, як стверджує дослідник, навіть увесь зміст байки може стати прислів'ям. Цікаво, що на місці байки в цьому поясненні може бути будь-який інший жанровий різновид. Учений послідовно послуговується терміном *приповідка*, що, на нашу думку, відповідає сучасному розумінню приказки [докладніше див. вище]. Л. Даниленко звертає увагу на те, що «усталені вислови, які за термінологією О. О. Потебні є приказками, сучасна фразеологічна наука витлумачує як фразеологізми» [Даниленко Л. 2019а, с. 44].

Л. Скрипник, проаналізувавши чимало дефініцій, запропонованих мовознавцями, дійшла висновку, що з витлумаченням терміна *прислів'я* вчені все ж таки в основному визначилися, а от із терміном *приказка* ситуація значно складніша. На думку дослідниці, прислів'я – це «виражене структурою речення народне висловлення повчального змісту (буквального чи алегоричного плану), яке формує певну життєву закономірність або правило, що є широким узагальненням багатовікових спостережень народу, його суспільного досвіду» [Скрипник 1973, с. 25]. З-поміж визначальних характеристик прислів'я лінгвістка називає такі: синтаксична завершеність; граматичне та інтонаційне оформлення судження;

співвіднесеність з реченням, а не зі словом; семантична неоднорідність; здатність розвивати вторинний семантичний план (крім основного, первинного) та ін.

Розглядаючи приказки, Л. Скрипник окреслює кілька підходів, які сформувалися в мовознавстві: 1) прислів'я синтаксично замкнені, приказки синтаксично незамкнені (критерій *синтаксичної замкненості / незамкненості*) → приказка функційно зближена зі словом; 2) прислів'я виражає завершену думку, закінчене судження, приказка – незавершену думку, є елементом судження (критерій *завершеності / незавершеності думки*); 3) приказки можуть бути синонімами до інших приказок, слів чи навіть словосполучень, а прислів'я в синонімічні відношення не вступають, бо здебільшого виражені реченнями, саме тому мають значно ширше значення, ніж слова чи словосполучення (критерій *характеру синонімізування*) та ін. [Там само, с. 27–34]

Вважаємо цікавою та перспективною думку Л. Скрипник про те, що прислів'я характеризують предмет у дуже загальному плані (як такий, що існує в природі; типовий), а приказки здебільшого дають конкретну характеристику предмета (стосуються окремого предмета в певний момент часу). Тому приказки, на нашу думку, мають вищий ступінь ситуативної зумовленості.

О. Пономарів вважає, що прислів'я – це «влучний образний вислів, часто ритмічний за будовою, що має повчальний зміст; синтаксично закінчений: *як дбаєш, так і маєш; до кого пристанеш, таким і сам станеш; яке коріння, таке й насіння...*» [Пономарів 2000, с. 121]. Приказку лінгвіст розуміє як «образний вислів, нерідко римований, близький до прислів'я, але без повчального змісту (може бути елементом байки або прислів'я): *ні до ради, ні до звади; ні пава, ні тава; шкода, та невигода...*» [Там само]. В основу розрізнення розгляданих термінів покладено такі критерії: *синтактична завершеність / незавершеність, наявність / відсутність дидактичного спрямування*.

М. Лановик та З. Лановик вважають, що вчені здебільшого не розмежовують прислів'я та приказки, натомість розглядають їх як одне жанрове утворення. Фольклористи схиляються до думки, що «прислів'я і приказки – це стійкі афористичні вислови, що у стислій, точній формі висловлюють думку про певні

життєві явища, реалії дійсності, людські риси, вчинки і т. п. у їх характерних і специфічних ознаках» [М. Лановик, З. Лановик 2005, с. 537]. На їхню думку, прислів'я та приказки зберігають влучність висловленої думки, її насиченість, а також є важливим елементом народної філософії українців. Дослідниці все ж таки розмежовують ці поняття на основі деяких їхніх структурних особливостей: прислів'я – завершене судження, відповідно граматично та інтонаційно оформлене, найчастіше виражене складним реченням із двочленною структурою; приказка – елемент ширшого судження, який може входити до складу прислів'я (у такому випадку буде збережена початкова повнота викладу думки). Такий підхід деякою мірою суголосний з поглядами Л. Скрипник [докладніше див. вище]. М. Лановик та З. Лановик пропонують таке узагальнення: «Прислів'ям властиве повне вираження думки, приказка висловлює думку неповно, часто є частиною прислів'я» [Там само]. Не викликає сумнівів те, що в основу цього підходу до розрізнення прислів'їв і приказок покладено критерії *повноти / неповноти думки і її завершеності / незавершеності*.

Аналіз різних визначень прислів'їв і приказок дає підстави Ж. Колоїз стверджувати, що диференційні ознаки часто є дискусійними. Дослідниця має на увазі такі характеристики: а) синтаксична завершеність / незавершеність; б) граматично й інтонаційно оформлене судження / частина судження; в) наявність / відсутність моралізаторського спрямування; г) наявність / відсутність узагальнено-метафоричного, переносного значення; г) наявність / відсутність повчального змісту тощо [Колоїз 2015, с. 72]. Ледь не всі з перерахованих пунктів, на думку лінгвістки, мають суперечливий характер, тому потребують подальшого вивчення.

Проблемні аспекти в розмежуванні жанрових різновидів паремій окреслює С. Пилипчук, він звертає увагу на те, що «паремійна одиниця у певній актуалізаційній комунікативній ситуації може втрачати свій потенційний функціонально-семантичний заряд, набувати нових, зумовлених контекстом, прагматичних властивостей, змінюючи при цьому свою видову віднесеність. Також у паремійному репертуарі наявний чималий пласт текстів, що перебувають “на межі”» [Пилипчук 2008, с. 71]. Варто додати, що такі текстові утворення одночасно

мають ознаки кількох жанрових різновидів, це значно ускладнює дослідження, тому, на нашу думку, їх необхідно об'єднати в окрему групу й розробити спеціальну методику для цілісного аналізу особливостей їх виникнення та подальшого функціонування.

Різноманіття підходів і відсутність однаковості серед пареміологів підтверджують, що диференціація прислів'їв і приказок – складний процес, який потребує застосування комплексного підходу: поглиблення історичного аспекту дослідження, за можливості встановлення обставин функціонування одиниць у мовленнєвому потоці, ґрунтовний аналіз їхніх семантичних, структурних та лінгвокультурних і прагматичних особливостей.

Безперечно, одним із найважливіших питань у пареміології та пареміографії є упорядкування паремійного матеріалу, його узагальнення, систематизація та зрештою класифікація. З огляду на велику кількість зафіксованих одиниць, їхню структурну й семантичну неоднорідність постає проблема, які ж класифікаційні параметри взяти за основу, щоб охопити якомога більший масив паремій, за яким принципом розміщувати їх у словниках тощо. Ці та інші питання значною мірою привертала увагу українських лінгвістів, фольклористів й етнографів.

Уже в XVII – середині XIX ст. в українській пареміографії домінував алфавітний принцип подачі одиниць, яскравим прикладом такої систематизації матеріалу слугують рукописна збірка К. Зіновієва «Вірші. Приповісті Посполиті» (1700–1709) і добірка М. Закревського «Малоросійскія пословицы, поговорки и загадки и галицкія приповѣдки» в книзі «Старосвѣтскій бандуриста» (кн. 1–3, 1860). Під час укладання збірки «Українські приказки, прислів'я і таке інше» М. Номис працював здебільшого з по-різному класифікованими, а інколи й узагалі неоднорідними й неупорядкованими пареміями. М. Пазяк, автор передмови до його збірки, зазначає, що саме «М. Номис уперше в українській пареміографії застосував тематичний принцип, за яким були впорядковані праця Ф.-Л. Челаковського «Mudroslovi narodu slovanskeho ve přislovich» і «Пословицы русского народа» В. Даля [Н., с. 17]. Варто зауважити, що М. Номис виокремив двадцять тематичних блоків, між якими було відповідно розподілено паремійні одиниці, кожна з цих тем

була пов'язана з різними аспектами життя українців минулого (наприклад, вірування українського народу, різні моральні вади людей, господарська діяльність та ін.).

Працюючи над створенням збірки «Галицько-руські народні приповідки», І. Франко ґрунтовно вивчав досвід пареміографів-попередників, намагався враховувати найновіші тенденції систематизації як українського, так і європейського паремійного матеріалу. Однією з найскладніших проблем для укладача було розроблення параметрів класифікації, які охоплювали б увесь зібраний ним матеріал, а також полегшували б роботу зі збіркою, пришвидшували б пошук тієї чи тієї одиниці. С. Пилипчук наголошує на тому, що «першочерговим пареміографічним завданням для І. Франка, як і для більшості пареміографів того часу, став вибір класифікаційної системи. На початок ХХ ст. їх сформувалося три: а) *алфавітна*; б) *тематична*; в) *опорно-гаслова* (опорно-гніздова, або опорно-стрижнева, згодом названа системою «Вандера – Франка – Адальберга») [Пилипчук 2008, с. 143]. Сам укладач збірки вважав найбільш доречною для якісної класифікації матеріалу опорно-гаслову систему, саме тому він розподіляв паремії за опорними словами (з урахуванням досвіду К. Вандера й С. Адальберга). Розмірковуючи про переваги такого способу впорядкування паремійних одиниць, у передмові до першого тому «Галицько-руських народних приповідок» І. Франко наголошує, що «цей спосіб має подвійну користь. Раз що запобігає мішанню матеріалів неналежних до себе, запирає ворота довільности, не дозволяючи порядкувати після понять, які нібито висловлені в приказках, а змушує держатися слів, які є в їх тексті, запобігає підсуванню якихось власних чи догматичних чи філософічних поглядів там, де їх може й зовсім не бути, а по-друге, подає дослідникови, лінгвістови, етнографови матеріал упорядкований привичним йому лексиконовим способом і зведений уже в групи знов-таки не самовільно, а після найпевнішого можливого критерія – самого тексту приповідок» [Ф., I, с. 298].

На основі аналізу засвідчених у «Галицько-руських народних приповідках» І. Франка паремій Н. Бойко пропонує власну систему їх упорядкування. Її класифікація передбачає врахування способу репрезентації аксіологічної семантики,

а також функційних особливостей паремій. Дослідниця виокремлює такі три різновиди одиниць: 1) паремії-настанови (повчальні паремії); 2) констатувальні паремії; 3) оцінні паремії. Цікаво, що до кожної групи мовознавиця, спираючись на тематичну класифікацію, пропонує ще й підгрупи, наприклад, серед констатувальних паремій вона виділяє: констатувальні паремії із семантикою віку; констатувальні паремії із семантикою антропоцентричності; констатувальні паремії із семантикою родинності; констатувальні паремії із семантикою гендеру; констатувальні паремії із семантикою ціннісних орієнтирів [Бойко 2017, с. 212–214]. Лінгвістка застосовує в межах однієї класифікації два різні параметри, що є недоречним, адже значно ускладнює сам процес систематизації одиниць, до того ж подальшого уточнення та обґрунтування потребує група, що має назву *оцінні паремії*. Наші міркування підтверджує С. Колонюк, який наголошує на тому, що «виникає питання, чи коректно змішувати принципи класифікації і виокремлювати абстрактний тип *оцінні паремії*, не розрізняючи при цьому підтипів паремій на основі актуалізації власне аксіологічного принципу» [Колонюк 2022а, с. 166].

Розглядаючи латинські паремії з фауноназвами, К. Третьякова пропонує їх упорядкувати за оцінними параметрами. Дослідниця здійснює тематичну класифікацію одиниць, виокремлюючи такі групи: 1) моральні якості; 2) розумові здібності (мовлення); 3) зовнішність; 4) поведінка (морально-етичні уявлення); 5) спосіб життя; 6) соціальний статус; 7) фізичні характеристики [Третьякова 2014, с. 65–66].

В українській фольклористиці, на думку М. Лановик і З. Лановик, сформувалися такі принципи класифікації паремійних одиниць: 1) алфавітний (недоліком є втрата цілісності тематичних блоків); 2) тематичний (недоліком є те, що паремії групують за конкретною одною ознакою, однак «багатозначність ряду» передбачає розгляд тієї самої одиниці в кількох тематичних групах; деякі паремії можуть не входити в жодну тематичну групу, що значною мірою ускладнює роботу укладача); 3) опорно-гасловий (опорно-стрижневий) (підхід передбачає формування паремійних гнізд, недоліків дослідниці не визначають); 4) історико-тематичний (поділ на теми відбувається на основі суспільно-ідеологічного підходу, який

домінував у більшості радянських видань); 5) структурний (класифікація відбувається за визначеними моделями-формулами: $A = B$; $A \neq B$; де $\in A$, там $\in B$; яке A , таке й B ; частина A впливає на все B ; з одного A різні B) [М. Лановик, З. Лановик 2005, с. 547–548]. Фольклористкам найбільше імпонує опорно-гасловий принцип, оскільки він зручний у використанні, має чітке наукове обґрунтування, а також дає змогу охопити великий корпус паремійних одиниць.

З-поміж низки різних способів упорядкування паремійного матеріалу найважливішими, на думку О. Рогач, є: 1) алфавітна класифікація (незручна для систематизації перекладних паремій, оскільки одна одиниця може мати кілька варіантів перекладу); 2) класифікація за опорними словами (недоліком є те, що одиниці з однаковим змістом, проте різними ключовими словами потрапляють у різні групи, а паремії з однаковими опорними словами, але різні за змістом – в одну); 3) генетична класифікація (упорядкування матеріалу з урахуванням його походження; недоліком є повторення однакових одиниць); 4) тематична класифікація (недоліками є те, що деякі паремії можна зараховувати до кількох груп водночас, а також суб'єктивність під час поділу матеріалу на тематичні групи) [Рогач 2017, с. 144–145]. Дослідниця переконана, що кожен із вищеназваних підходів має сильні й слабкі місця, тому вибір конкретного типу класифікації залежить насамперед від мети, яку ставить перед собою укладач. На нашу думку, у цьому контексті варто враховувати специфіку паремійного матеріалу й функційне призначення майбутньої збірки чи словника (якщо ми говоримо про практичний аспект пареміографії).

Скажімо, Я. Баран, М. Зимомря, О. Білоус, І. Зимомря, аналізуючи приказки, пропонують їх класифікувати за двома параметрами: смисловими функціями (характеристика внутрішніх і зовнішніх якостей людини; характеристика стану людини – фізичного, матеріального, психічного; визначення й оцінка дії; окреслення обставин – причини, місця, часу дії; визначення й оцінка явищ) і структурними моделями (приказки у формі простого речення, дієслівних словосполучень, іменникових словосполучень, прислівникових словосполучень, звороту зі словами) [Баран, М. Зимомря, Білоус, І. Зимомря 2008, с. 207–208].

Абсолютно поділяємо думку С. Колонюка, що сьогодні «параметри дослідження паремії розширюються, конкретизуються. Класифікації паремій модернізуються, як і розширюється спектр їх конституційних ознак» [Колонюк 2022б, с. 110]. Вважаємо, що розроблення нових класифікаційних параметрів для упорядкування паремій з урахуванням досвіду як українських, так і зарубіжних дослідників є доволі перспективним напрямом сучасної пареміології та пареміографії.

1.1.4. Компаративні паремії в сучасних мовознавчих студіях

Особливу групу українських паремій становлять одиниці з компаративною семантикою, у яких через зіставлення чи протиставлення предметів або явищ відбувається їх порівняння. Наші предки часто проводили паралелі між світом людини і світом природи, історичними та побутовими подіями, духовними і матеріальними цінностями, що сприяло глибшому пізнанню довкілля. Саме тому порівняння об'єктів дійсності й відіграло важливу роль у формуванні та структуруванні індивідуального й колективного суспільного досвіду, безпосередньо впливало на процеси категоризації та концептуалізації світу.

Попри високий ступінь актуальності вивчення компаративних паремій та неабияку колоритність паремійного корпусу, у сучасній лінгвістиці представлено не так багато цілісних досліджень, які проливали б світло на процес формування вищезгаданих одиниць, їхню структуру та семантику, особливості функціонування. Можна згадати аналіз функційно-семантичного статусу порівняльних конструкцій у сучасній українській мові (зокрема й на матеріалі компаративних фразеологічних одиниць, засвідчених у словниках стійких народних порівнянь) [Шаповалова 1998]; дослідження семантики та лінгвокультурного потенціалу компаративних паремій [Бондаренко 2023а], специфіки їхнього онімного простору на матеріалі збірки «Українські приказки, прислів'я і таке інше» М. Номиса [Бондаренко 2023б], а також лінгвальних особливостей варіативності українських компаративних паремій, засвідчених у збірках І. Франка «Галицько-руські народні приповідки» і М. Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше» [Бондаренко 2024а]; опис особливостей

семантико-синтаксичної організації компаративних паремій у російській мові [Садова 2006]; вивчення компаративних відношень на матеріалі українського й англійського паремійного корпусів [Шульга 2015], а також опозиційно-компаративної семантики українських й англійських паремій з лексичним маркером порівняння *краще, ніж..., better than...* [Шульга 2023]; розгляд комунікативно-інтенційного змісту преференційних висловлень в українських пареміях (важливими маркерами увиразнення інтенції переваги визначено саме прислівникові компаративи) [Шабат-Савка 2020] та ін.

Компаративні паремії – лаконічні, усталені, афористичні вислови, у яких через зіставлення чи протиставлення відображено осмислення спільних і відмінних ознак предметів або явищ, тобто їх порівняння (експліцитне чи імпліцитне) [Бондаренко 2024а, с. 66].

Аналізуючи специфіку фразеологічних одиниць сучасної української мови, Н. Баранник наголошує, що «об'єкт порівняння в таких компаративах найчастіше виражається іменником у називному або непрямих відмінках із прийменником чи без нього (*як чорт, як собаці, як до дитини, як на пожежу*), субстантивованими частинами мови (*як німий, як сліпий, як убитий, як ошпарений*), дієсловом і в окремих випадках прислівником. Показником порівняння є порівняльний сполучник *як* або його синоніми *ніби, неначе, ніби, що: добрий як ангел, красивий як бог, жити як кішка з собакою* і т. д.» [Баранник 2014, с. 8].

Особливу увагу привертає праця І. Гурина «Образне слово. Постійні народні порівняння» (1974), у передмові до якої автор-укладач пояснює специфіку зібраного й упорядкованого матеріалу. Дослідник послуговується терміном *постійні народні порівняння*, у його розумінні це усталені фразеологічні словосполучення, основною особливістю яких є зіставлення людей, явищ, предметів. Відповідно сам процес порівняння відбувається, щоб створити колоритні образи або викликати в реципієнтів яскраві емоційні реакції [ОС, с. 5].

Лінгвіст аналізує постійні народні порівняння разом із постійними епітетами як тропи, засоби виразності й джерело творення образності, акцентуючи увагу на їхньому художньому потенціалі, проте водночас розглядає їх ще і як народні

жанрові утворення, близькі до прислів'їв і приказок. Звідси випливає, що народні порівняння є жанровим різновидом паремій і художнім засобом, для розуміння функційних особливостей якого щонайменше необхідний контекст, якого укладач не подає. На нашу думку, підхід ученого, який передбачає поєднання різних аспектів вивчення народних порівнянь у межах одного дослідження, є надто широким, дещо ускладнює розуміння специфіки матеріалу, потребує додаткового наукового обґрунтування.

Суперечливою видається думка І. Гурина про те, що «не випадково значна частина постійних порівнянь дуже часто виконує функцію прислів'їв та приказок» [ОС, с. 6]. Постає цілком логічне питання, чи може порівняльна конструкція виконувати функцію прислів'я і приказки як жанрових різновидів паремії. Хоча вчений намагається відмежовувати прислів'я та приказки від народних порівнянь (прислів'я і приказки – універсальні в застосуванні, а народні порівняння – конкретні; прислів'я виражають роздуми, а народні порівняння – емоції і психічні реакції), серед одиниць, поданих у збірці, є чимало прислів'їв і приказок (*Баба, як тур; Багата, як земля; Багатий, як чорт рогатий* та багато ін.), засвідчених І. Франком і М. Номисом у такому ж або дещо видозміненому вигляді.

З огляду на те, що значна частина жанрових різновидів паремій потенційно може мати компаративну семантику або містити елементи, побудовані у формі порівняння, вважаємо, що для відмежування стійких народних порівнянь від інших жанрових різновидів паремій необхідно розробити чіткі критерії. Якщо цього не зробити, постане питання, як відрізнити, скажімо, прислів'я чи приказки з компаративною семантикою від стійких народних порівнянь. Критерії, запропоновані І. Гурином, відповіді на це питання не дають.

Саме тому для уникнення проблем термінологічного характеру в основу нашого дослідження покладено аналіз паремій (без чіткої жанрової диференціації), що мають компаративну семантику, яку ми розглядаємо в якнайширшому розумінні. Це дає змогу якісно схарактеризувати категорію компаративності, простежити специфіку способів її реалізації на широкому ілюстративному матеріалі.

1.2. Порівняльні конструкції в системі лінгвістичних понять

1.2.1. Порівняння: проблеми дефініції та лінгвістичної інтерпретації²

Порівняльні конструкції – давні за походженням, структурно неоднорідні та семантично складні утворення, для якісного дослідження яких необхідно застосовувати комплексний лінгвістичний підхід, що полягає в аналізі соціокультурних, когнітивних, формально-структурних, функційних і семантичних особливостей розглянутих одиниць.

На важливості порівняння як базової розумової операції та одного з основних мисленнєвих механізмів наголошує О. Потебня, зазначаючи, що «в кожному слові, за винятком перших слів мови, до яких дослідження не доходить, дія думки полягає в порівнянні двох мисленних комплексів, двох мисленних мас, однієї, що її знову пізнаємо й що становить собою питання, <...> і раніше пізаної, тобто тієї, що становила вже готовий запас думки тоді, коли виникло питання: що це таке?...» [Потебня 1985, с. 254]. Особливо цінним є висновок лінгвіста, який він робить після аналізу конкретних прикладів. Учений звертає увагу на те, що «самий процес пізнання є процес порівняння» [Там само, с. 255].

Безперечно, виникнення сполук з компаративною семантикою безпосередньо пов'язане з процесом пізнання людиною довкілля, адже наші предки відчували себе невіддільною частиною природи, і цей органічний зв'язок був безпосередньо відображений у мові, що віддзеркалювала систему тогочасних народних уявлень. Процес формування порівняльних конструкцій пов'язаний із розвитком концептуальної та мовної картин світу українців, соціально-історичними та побутовими реаліями. У цьому контексті В. Сімонова зазначає: «Важлива роль порівнянь у мисленні людини, її пізнавальній діяльності зумовила їхнє активне використання в мові. Водночас на тлі різноманітних мовних явищ порівняння виділяються не тільки широким застосуванням, а й різноманітністю структури, граматичних значень, специфікою реалізації компаративного змісту» [Сімонова 2010]. Можемо зробити висновок, що в компаративних одиницях вербалізовано

² Під час написання цього параграфа використано окремі фрагменти статті «Експліцитні способи вираження компаративності в українських пареміях XIX століття» [докладніше див. Бондаренко 2024б].

алгоритми мислення людей, способи пізнання й осмислення ними навколишнього світу.

У сучасному мовознавстві з'явилося чимало нових поглядів на підходи до дослідження категорії компаративності та одиниць, що її репрезентують. Однак, по-перше, термінологічне поле компаративності як лінгвістичної категорії не до кінця сформоване, поняттєвий апарат потребує ґрунтовного аналізу, уточнення та впорядкування відповідних одиниць. На цю проблему в дисертаційному дослідженні звернула увагу Н. Шаповалова, слушно зауваживши, що «терміни “порівняння”, “порівняльна конструкція”, “порівняльний зворот”, “порівняльна структура” тощо використовуються лінгвістами певною мірою довільно, то – як синоніми, то – як абсолютно різні поняття, то, навпаки, зовсім ототожнюються. Це призводить до неточності у трактуванні понять, співвідносних із мовним порівнянням, а нерідко спотворює розуміння авторської позиції загалом» [Шаповалова 1998, с. 1]. Авторка здійснила спробу розв'язання названої проблеми, однак нині в українській лінгвістиці далі спостерігаємо стійку тенденцію до невпорядкованості цієї терміносистеми, своєрідну довільність у потрактуванні компаративем як важливого складника мови.

Скажімо, А. Гадзало наголошує на тому, що «окрім терміна *порівняння*, активно застосовують і терміносполуку *порівняльна конструкція*, оскільки вона окреслює побудову, у якій усі мовні одиниці мають змістове навантаження, тому їх належить розглядати як цілісний комплекс» [Гадзало 2017, с. 32].

Натомість Н. Гут переконана, що про порівняльні конструкції варто говорити лише умовно, «маючи на увазі конструкції зі значенням, яке виражається через посередництво порівняння» [Гут 2012, с. 300]. Не можемо погодитися з думкою лінгвістки, що «термін “порівняльна конструкція” значно обмежує розуміння порівняння як явища. Наприклад, згідно зі змістом цього поняття, в українській мові не вважаються порівняннями вищій, найвищій ступені порівняння прикметників та прислівників, порівняння-прикладки, які, однак, теж входять у систему структурних засобів вираження порівняння» [Там само].

Ми вважаємо, що термін *порівняння*, який функціює в різних галузях науки, однозначно є ширшим, аніж термін *порівняльна конструкція*. Однак у контексті суто лінгвістичних досліджень, на нашу думку, обидва терміни є рівнозначними і цілком взаємозамінними, хоча й лексема *порівняння* має дещо ширше значення. Підтвердження нашої позиції знаходимо в науковій розвідці О. Грипас. Розглядаючи проблему термінологічного апарату для позначення компонентів структури компаративем, лінгвістка не розмежовує вищеназвані терміни, у дослідженні ставить їх в один ряд [Грипас 2011, с. 296–297].

Доречність уживання терміна *порівняльна конструкція* обґрунтовує в дисертаційному дослідженні Л. Прокопчук, яка зауважує, що «термін “порівняльна конструкція” зручний тим, що він не використовується для позначення загальноприйнятих у синтаксисі одиниць, а дає змогу об’єднати різноструктурні побудови в межах простого речення, інтеграційним параметром яких виступає компаративна семантика. Лексема “порівняльна” чітко визначає семантичну специфіку цих структур. Її доповнює обов’язкова ознака – достатність компонентів (експліцитна чи імпліцитна), які в сукупності забезпечують мовну реалізацію компаративного змісту і які певним чином формалізуються у відповідних мовних одиницях» [Прокопчук 2000а, с. 4]. Важливо, що мовознавиця наголошує на різнорідності одиниць, які кваліфікують як порівняльні конструкції. Через велику кількість типів порівнянь, з якими доводиться працювати дослідникам, часто виникає проблема структурування зібраного матеріалу та створення відповідного термінологічного апарату. Термін *порівняльні конструкції*, на нашу думку, вдало узагальнює всі можливі структурні різновиди порівнянь. Варто додати, що в сучасному мовознавстві дослідники не лише використовують вищезгаданий термін на позначення структури в межах простого речення, а й послуговуються ним, коли говорять про складнопідрядні речення з підрядною частиною, вираженою порівняльною конструкцією як нерозчленованого, так і розчленованого типу [докладніше див. Рошко 2020]

До того ж необхідно додати, що в нашому дослідженні термін *компаративність* розглядаємо в найширшому розумінні, що передбачає систему порівняльних одиниць, порівняльних смислових відношень і зв'язків тощо.

По-друге, вивчення порівняльних одиниць часто обмежують одним чи кількома аспектами здебільшого в межах лінгвістики, що неабияк звужує рамки дослідження, унеможлиблює всеохопний і глибокий аналіз компаративних конструкцій. Їх, безперечно, варто розглядати цілісно, використовувати за можливості не тільки традиційні, а й новітні підходи, вибудовані на засадах мультидисциплінарності.

Порівняння – одиниця не суто лінгвістичного характеру, тому її аналіз передбачає застосування знань з різних сфер: когнітивістики, логіки, філософії, психології та ін. Зокрема, на це вказує О. Грипас, розглядаючи аспекти дослідження функційно-семантичної категорії порівняння. Лінгвістка зауважує, що «для представлення категорії порівняння в повному обсязі необхідно визначити її статус не тільки в мові, а й у філософії та логіці» [Грипас 2010, с. 98]. Проте підкреслюючи важливість комплексного підходу до вивчення порівняльних одиниць, дослідниця порушує ще одну надзвичайно актуальну проблему – розрізнення структури логічного порівняння і структури його вербальної репрезентації. Вона наголошує на необхідності цього розмежування, адже «єдність мови і мислення не означає їхнього абсолютного збігу, але логічна схема порівняння є тим спільним, що залишається постійним, незмінним у її різних мовних формах» [Там само]. На думку авторки, під час опису порівняльних конструкцій на формально-граматичному рівні ми можемо уникнути багатьох суперечностей і неоднозначностей, «спираючись на гносеологічне розуміння природи компаративних відношень, установлюючи глибинну основу порівняння» [Там само].

Способи реалізації категорії компаративності в мові й функціонування порівняльних конструкцій привертали увагу українських лінгвістів. Зокрема, О. Грипас, аналізуючи принципи категоризації компаративності як системного утворення в українській мові, обґрунтувала доцільність вивчення цього явища саме на засадах функційно-семантичної категорії [Грипас, 2013]; А. Романченко вивчила лексико-семантичні засоби вираження функцій функційно-семантичного поля

компаративності в українській мові [Романченко, 2012]; О. Щепка з'ясувала особливості компаративних одиниць як репрезентантів функційно-семантичної категорії градуальності [Щепка, 2012]; О. Андрєєва, Ю. Вороніна, Ю. Грушкіна, С. Єрмоленко, Г. Іщук, В. Філінюк звернули увагу на порівняльні конструкції як складник ідіостилю українських письменників [Єрмоленко С. І., Андрєєва 2015; Єрмоленко С. І., Іщук 2018; Єрмоленко С. І., Грушкіна 2019; Вороніна 2011; Філінюк 2015]; Н. Гут схарактеризувала безсполучникові порівняльні конструкції в українській та англійській мовах, простежила специфіку основних структурно-синтаксичних і функційно-семантичних типів порівнянь [Гут 2012]; Л. Вакулінська (на матеріалі німецькомовних біблійних текстів) й І. Судук (на матеріалі старозавітної Книги Сираха) дослідили функціонування порівняльних конструкцій у релігійних текстах [Вакулінська 2017; Судук 2006]; С. Рошко розглянула трансформаційні процеси в системі порівняльних конструкцій сучасної української мови, зокрема описала дериваційні перетворення порівняльних одиниць, що відбулися внаслідок синтаксичної деривації та транспозиції порівняльних форм [Рошко 2014] та ін.

Особливо цінними є наукові розвідки, присвячені дослідженню функціонування порівняльних конструкцій у говірковому мовленні (праці А. Галас [Галас 2019], Г. Доброльожі [Доброльожа 2003], Н. Коваленко [Коваленко 2010], О. Харківської [Харківська 2022], В. Чабаненка [Чабаненко 1995] та ін.), а також вивченню фразеологічних порівняльних конструкцій (праці Н. Баранник [Баранник 2014], С. Рошко [Рошко 2019; 2020] та ін.).

Безперечно, порівняльні конструкції нині привертають пильну увагу мовознавців. Завдяки всебічному вивченню цих одиниць дослідники мають змогу не лише з'ясувати особливості ідіостилю певного письменника, тобто розглянути суто лінгвостилістичний аспект, а й схарактеризувати порівняння як комунікативні мовні засоби, що мають неабиякий лінгвопрагматичний потенціал, або лінгвокогнітивні утворення, у яких структуровано суспільний досвід нашого народу, збережено результати пізнання дійсності українцями минулого, простежити лінгвокультурну

специфіку компаративних сполук, які стали прецедентними, а також прокоментувати їх з погляду лінгвоаксіології.

Однак серед учених і досі немає однастайності у витлумаченні самого терміна *порівняльна конструкція*, а також у поясненні його основних структурно-семантичних особливостей. Зокрема, на це звертають увагу О. Дуденко й І. Шевчук, аналізуючи методика розрізнення порівняльних зворотів і неповних підрядних порівняльних речень при вивченні в основній школі. Мовознавиці вважають, що «погляди сучасних науковців на структуру, семантику й функції порівняльних конструкцій до останнього часу не є узгодженими й нерідко суперечать один одному, що свідчить про відсутність загальноприйнятої концепції порівняння в українській мові» [Дуденко, Шевчук 2017, с. 73]. На цю проблему вказує також Л. Вакулінська, яка переконана, що нині «дискусійним залишається питання граматичного статусу порівняльних конструкцій, а також формулювання самого терміна *порівняння*» [Вакулінська 2017, с. 45]. В. Сімонова трактує порівняння дуже широко, вона схиляється до думки, що «порівняльними можуть бути будь-які мовні конструкції, у яких наявний намір порівняння» [Сімонова 2010, с. 144], кваліфікувати їх вона пропонує як компаративеми.

Дослідники часто розглядають термін *порівняння* в лінгвостилістичному аспекті. Скажімо, у виданні «Українська мова: Енциклопедія» Л. Мацько пропонує словникову статтю, присвячену порівнянню, де вона наголошує, що це «фігура мови або рідше троп (у формі ор. в. ім.), що полягає у зображенні особи, предмета, явища чи дії через найхарактерніші ознаки, які є органічно властивими для інших: дівчина струнка, як *тополя*; волошки сині, як *небо*; надворі тепло, як *улітку* тощо. В основі П. [ідеться про порівняння – М. Б.] лежать лог. операції виділення найсуттєвішої ознаки описуваного через пошук іншого, для якого ця ознака є виразнішою, зіставлення з ним і опис: «Сплив вересень синій, як *терен*. Жовтень палає, червоний, як *глід*» (О. Гончар)» [Мацько 2007, с. 528–529]. Лінгвістка зазначає, що часто на основі порівнянь творяться й інші художні засоби, наприклад, епітети, метафори чи паралелізми.

У розумінні О. Селіванової порівняння – це «стилістична фігура, представлена різними синтаксичними конструкціями, що відображають мисленнєву операцію поєднання обох предметів, явищ, ситуацій, ознак на підставі їхнього уподібнення, установлення аналогій між ними» [Селіванова 2006, с. 475].

В. Філінюк досліджує порівняння як маркери ідіостилу письменника, індикатори його мовосвіту, а також як образний засіб мови. Лінгвістка вважає, що «порівняння як мовно-образний засіб – це важливий складник поетичних текстів, а індивідуально-авторське значення елементів його структури взаємодіє між собою та іншими текстовими засобами, викликаючи при цьому різні асоціації, почуття читача або слухача» [Філінюк 2015, с. 120]. Окрім цього, для мовознавиці важливим є з'ясування специфіки логіко-семантичної основи порівняльних одиниць, чітке розуміння основних ознак поетичних порівнянь.

Л. Голоюх пояснює, чому автори використовують порівняння в художній літературі, зокрема, вона звертає увагу на те, що у творах є «цілеспрямоване, часто ускладнене додатковими семантичними відношеннями, звертання до порівнянь з метою створення стилістичного ефекту несподіваності, оригінальності, акцентуації на зв'язках, які суперечать раціональному мисленню й так званій логіці речей» [Голоюх 1996, с. 3]. Вивчення порівняльних конструкцій з погляду їхньої ролі у творенні нової художньої реальності в тексті, а також значення у формуванні цілісного уявлення про ідіостиль письменника, безперечно, є надзвичайно актуальним у сучасній лінгвопоетиці й лінгвостилістиці.

На особливій ролі порівняння як категорії мовомислення наголошує В. Кононенко. Він звертає увагу на те, що «порівняння стає ключовим компонентом у творенні загального смислу фрагмента тексту, а звідси й засобом організації текстової структури в цілому» [Кононенко 2019, с. 19]. Порівняння постає важливою смислотвірною одиницею, яка є виразником не лише експресивності, а й оцінності.

Не менш важливим є дослідження формально-граматичної природи порівняльних конструкцій. У цьому контексті варто згадати праці І. Кучеренка, М. Вихристюк, М. Заборної та ін. Скажімо, І. Кучеренко вважає, що термін

порівняння має кілька значень, «по-перше, він означає “акт думки, спрямований на встановлення тотожності, схожості і відмінності”, по-друге, під цим терміном розуміють мовну конструкцію, що реалізує цей пізнавальний акт» [Кучеренко 1959, с. 5–6]. Вважаємо слушною думку науковця, що порівняння «не є значенням, а є засобом вираження значення, <...> бо це різні речі – значення і характер вираження значення» [Там само, с. 96].

Цікавим і водночас новаторським є підхід О. Шалі, яка розглядає порівняння в межах когнітивно-дискурсивної парадигми. Порівняння вона розуміє як «когнітивно-дискурсивну категорію – складне дискурсивне явище, в основі якого лежать когнітивні процеси компаративного мислення адресанта, що вербалізуються різнорівневими мовними одиницями з експліцитною та імпліцитною компаративною семантикою» [Шаля 2011, с. 7]. Дослідниця наголошує на тому, що порівняння є важливим засобом пізнання людиною навколишнього світу, а також безпосередньої вербалізації основних доміант мовної картини світу.

Ми переконані, що порівняння як лінгвістичну категорію необхідно досліджувати комплексно, враховувати його семантичні, лінгвостилістичні, формально-граматичні й логічні аспекти. Найбільш доречні й науково обґрунтовані міркування щодо лінгвістичної природи категорії порівняння висловлює в дисертаційному дослідженні Л. Прокопчук. Вона зауважує, що порівняння – мовне явище, «у якому значення одного слова чи групи слів уточнюється значенням іншого слова чи групи слів шляхом зіставлення відповідних поняттєвих реалій на основі спільності чи подібності їхніх ознак» [Прокопчук 2000б, с. 173]. Прикметно, що для глибшого розуміння специфіки порівняння мовознавиця пропонує такі основні його параметри: «денотативна якісна та кількісна зумовленість порівнюваних предметів, на властивості яких спирається порівняння; зв'язок категорії компаративності з категорією модальності, що увиразнюється в її основних значенневих варіантах: порівняльна реальна модальність та порівняльна ірреальна модальність; специфіка семантичних відношень між компонентами компаративної конструкції» [Там само]. Ми вважаємо, що подані вище міркування є цілком виваженими, лінгвістично обґрунтованими, відповідають нашому баченню цього

поняття, саме тому дефініцію порівняння, наведену Л. Прокопчук, беремо за основу в пропонованому дисертаційному дослідженні.

1.2.2. Структурні й функційні особливості порівняльних конструкцій

Погляди дослідників на структуру порівнянь значною мірою відрізняються, кожен лінгвіст пропонує власне бачення структурних особливостей розгляданих одиниць, намагається обґрунтувати на конкретних прикладах доцільність пропонованого ним підходу.

О. Марчук обстоює ідею двокомпонентної структури порівнянь, вона вважає, що «для порівняння фактично досить і двох компонентів: коли А і В, суб'єкт і об'єкт стоять поряд, коли вони експліцитно виражені, то це різновид порівняння» [Марчук О. 2002, с. 51]. Цікаво, що модель, яка складається з чотирьох складників, мовознавиця не відкидає. Суб'єкт і об'єкт порівняння є необхідними складниками структурної моделі порівняння, оскільки без них порівняльна конструкція втрачає повноту, необхідну реципієнтам для цілісного розуміння її змісту. Натомість основа порівняння і показник порівняльних відношень, на думку дослідниці, не є основними, хоча заперечувати їх теж не варто. Учена переконана, що «основа може бути імпліцитною, словесно не вираженою, якщо вона і так очевидна. <...> Від показника порівняння теж нікуди не дінешся: якщо є суб'єкт і об'єкт порівняння, то вони ж мають якимось поєднуватися. Навіть якщо вони просто ставляться поряд, то сам цей факт теж є показником, а об'єкт порівняння, залежно від своєї синтаксичної позиції, стає прикладкою чи присудком (його іменною частиною)» [Марчук О. 2002, с. 51–52].

Аналізуючи структуру порівнянь, Л. Мацько визначає три їхні основні складники. Зокрема, лінгвістка зазначає: «У П. [ідеться про порівняння – М. Б.] розрізняють суб'єкт порівняння (те, що порівнюють), об'єкт порівняння (те, з чим порівнюють) і ознаку, за якою один предмет (суб'єкт) порівнюється з іншим (об'єктом). Ознака може визначатися кольором, формою, розміром, запахом, відчуттям, якістю, властивістю тощо» [Мацько 2007, с. 528–529].

У дисертаційному дослідженні Т. Павлюк, очевидно, бере за основу структурну модель порівняння, яку запропонувала Л. Мацько, однак використовує дещо іншу термінологію, на яку натрапляємо в дослідженні Н. Шаповалової: суб'єкт → предмет, об'єкт → образ, ознака → основа порівняння [Павлюк 2011, с. 7].

Л. Прокопчук орієнтується на «трипозиційну структуру порівняльної конструкції», яка, на її думку, є необхідним мінімумом для «утворення порівняння на основі асоціативних зв'язків і відношень між предметами та явищами об'єктивного світу» [Прокопчук 2000а, с. 6]. Важливо додати, що ця модель складається з трьох компонентів: предмета, образу й основи порівняння. Очевидно, лінгвістка теж орієнтується на термінологію, яку використала в дисертаційному дослідженні Н. Шаповалова.

Трикомпонентну модель структури порівняння вслід за К. Мізінім обґрунтовує Ю. Вороніна. Лінгвістка висловлює цікаві міркування і спостереження: «Для того щоб виникла компаративна конструкція, потрібен образ, який би з'явився на базі побаченого суб'єкта порівняння або уявного. Словесний же опис може відбутися тільки за умови наявності ознаки порівняння, навіть когнітивно процес зіставлення понять потребує основи, на якій би він міг здійснитися. Ця формула завжди статична, вона відбивається й на граматичній структурі компаративами, навіть якщо якийсь компонент матеріально не виражено...» [Вороніна 2011, с. 426]. Здебільшого пропущений складник порівняльної конструкції цілком можливо відтворити з контексту.

За Н. Шаповаловою, структура порівняння передбачає «поєднання 4-х складників: а) предмета (суб'єкта) порівняння (компаранта) – тобто предмета чи явища, ознаки якого ми пізнаємо, розкриваємо за допомогою іншого; б) образу (об'єкта) порівняння (компаратора) – того, з чим порівнюється суб'єкт, тобто предмета чи явища, що має яскраво виражені й добре відомі мовцеві ознаки й унаслідок цього використовується ним для характеристики пізнаваного; в) основи порівняння – ознаки (або ряду ознак), за допомогою якої здійснюється акт порівняння; г) показника порівняльних відношень – засобу мовного оформлення порівняльної семантики. Останній відіграє вирішальну роль у реалізації

компаративного змісту в чотириелементній моделі порівняльної конструкції (“суб’єкт” – “об’єкт” – “основа” – “показник”), оскільки забезпечує її цілісність» [Шаповалова 1998, с. 5]. Погоджуємося з думкою дослідниці, що суб’єкт й об’єкт порівняння не є реально пов’язаними, зв’язок, який між ними виникає, формується лише у свідомості носіїв мови, які використовують у своєму мовленні ці конструкції, аби передати певну ситуацію чи подію, схарактеризувати її. До того ж надзвичайно важливим у структурі порівняльних конструкцій є показник порівняльних відношень, оскільки саме він доволі часто сприяє повноцінній реалізації компаративної семантики, а також формуванню специфічних семантичних відношень між компарантом і компаратором, які дають змогу цілісно сприймати різні (часом не пов’язані між собою) предмети чи явища дійсності в межах певної компаративної одиниці.

Важливо зауважити, що В. Сімонова й В. Філінюк услід за Н. Шаповаловою обґрунтовують чотирикомпонентну модель структури порівняльних конструкцій, серед основних складників якої є такі: об’єкт, суб’єкт, ознака (основа) порівняння та експліцитний показник порівняльних відношень [Сімонова 2010, с. 142–143; Філінюк 2015, с. 119–120].

Вартим уваги є міркування О. Грипас, що під час аналізу структурної моделі порівнянь необхідно розмежувати гносеологічний і лінгвістичний аспекти компаративності, а також розробити відповідну термінологію. Дослідниця зауважує, що в межах гносеологічного підходу «у структурі елементарного акту порівняння як процесу учені виокремлюють такі компоненти: 1) об’єкт, що підлягає порівнянню; 2) об’єкт, з яким порівнюють; 3) ознаку (підставу) порівняння; 4) результат (висновок) порівняння» [Грипас 2011, с. 297]. Показово, що на позначення порівняння, яке розглядають у філософському та логічному аспектах, лінгвістка пропонує термін *компаратив*.

Лінгвістичний підхід до вивчення порівняння, на думку мовознавиці, передбачає дослідження структурних особливостей його мовної реалізації. Вона переконана, що «на формально-граматичному рівні структурна модель порівняння містить такі чотири компоненти: 1) об’єкт, що підлягає порівнянню; 2) об’єкт, з

яким порівнюють; 3) ознаку (підставу) порівняння; 4) показник (маркер) порівняння» [Там само]. Цікаво, що для позначення порівняльних конструкцій з погляду такого витлумачення О. Грипас послуговується терміном *компаративема*. Як бачимо, структурні моделі порівнянь у гносеологічному й лінгвістичному аспектах майже однакові, диференційним є лише останній складник, який безпосередньо показує специфіку обох підходів. Необхідно також додати, що доволі перспективною вважаємо описану дослідницею концепцію, відповідно до якої можемо говорити про два різновиди будови компаративем – аналітичний та аналітично-синтетичний [докладніше див. Грипас 2011].

Т. Павлюк переконана, що однією з основних функцій порівняння є встановлення повної або часткової тотожності, а також відмінності між тими предметами, які порівнюють. Мовознавиця наголошує на тому, що «ця функція завжди проявляє себе в рефлексії та рідко позначається людиною в номінативній ситуації» [Павлюк 2011, с. 6]. Здебільшого учасники комунікації мають справу вже з наслідком цієї операції, тобто сприймають порівняння, яке виникло на основі встановленої подібності чи відмінності предметів або явищ.

Однією з основних екстралінгвальних функцій порівняння О. Молчко визначає вербалізацію пізнання. На її думку, ця доволі загальна функція поділяється на конкретніші: 1) ідентифікувальну функцію; 2) функцію репрезентації; 3) градууювальну функцію; 4) виокремлювальну функцію порівняння; 5) функцію корелювання [Молчко 2013, с. 140]. Дослідниця зазначає, що не менш важливою є концептуальна функція порівняння, яка «репрезентує ідіоетнічну специфіку картини світу шляхом кореляції зображуваного предмета з іншими, близькими для певного мовного соціуму предметами чи їх образами» [Там само, с. 141]. Варто зауважити, що цю функцію ми докладно досліджуємо й у нашій роботі, особливо під час проведення лінгвокультурологічного аналізу компаративних паремій.

Дискурсивну специфіку й функційні параметри порівнянь ґрунтовно аналізує О. Шаля. На думку дослідниці, до дискурсивних функцій порівняння в мові науки належать: 1) оцінно-аксіологічна (висловлення адресатом власного погляду з позиції «добре / погано» за допомогою порівняльних одиниць); 2) когерентна (використання

дискурсивних конекторів, які мають компаративну семантику, щоб забезпечити необхідну зв'язність наукового дискурсу); 3) персуазивна (переконання адресата за допомогою засобів компаративної семантики; це маргінальна функція, оскільки вона є жанрово та структурно зумовленою) [Шаля 2011, с. 11].

1.2.3. Класифікаційні параметри порівняльних одиниць

У сучасній лінгвістиці немає чітких критеріїв диференціації компаративних конструкцій, що значною мірою ускладнює систематизацію та дослідження їх. Натомість з'являється дедалі більше нових підходів до семантичної і структурної класифікації розглянутих одиниць, проте цілісної системи класифікаційних параметрів компаративем наразі не створено. Кожен лінгвіст прагне вибудувати власну схему, яка б відповідала специфіці досліджуваного матеріалу.

Скажімо, Ж. Воробйова наголошує, що чимало наявних класифікацій порівнянь створено на основі граматичних ознак, таких як, наприклад, спосіб морфологічного вираження, синтаксична функція. Саме тому дослідниця зазначає, що «увагу слід звернути до класифікації, що побудована на характері семантичних відношень між предметом і образом порівняння (логічні та образні)» [Воробйова 2005, с. 42]. На її думку, саме семантична класифікація є найбільш продуктивною, адже дає змогу простежити особливості психології людей, з'ясувати специфіку їхніх індивідуальних картин світу.

У цьому контексті варто згадати підхід Л. Мацько, О. Сидоренко, О. Мацько, які звертають увагу на те, що «розрізняють порівняння *логічні* і *образні*. При логічних порівняннях встановлюється ступінь схожості чи відмінності між предметами одного класу, беруться до уваги всі властивості, якості, ознаки порівнюваних предметів, але виділяється щось одне. <...> Образне порівняння відрізняється від логічного тим, що воно вихоплює одну якусь найвиразнішу ознаку, часом несподівану, і робить її основною, ігноруючи всі інші» [Мацько Л., Сидоренко, Мацько О. 2003, с. 359–360]. Очевидно, логічні порівняння містять нову інформацію для характеристики предмета, а образні порівняння сприяють творенню не лише нових художніх образів, а й своєї художньої реальності. Лінгвістки

схиляються до думки, що ці різновиди порівнянь можуть використовуватися в чітко визначених функційних стилях. Скажімо, логічні порівняння є типовими для наукового, офіційно-ділового й розмовного стилів, а образні порівняння вживаються здебільшого в художньому й медійному стилях.

На думку Т. Павлюк, урахувуючи специфіку зіставно-кількісних і чуттєво-образних показників, учені традиційно відмежовують логічні порівняння від образних. Дослідниця зазначає, що «мета зіставлення в логічному порівнянні – лаконічно пояснити сутність одного предмета шляхом його порівняння з іншим предметом або показати, наскільки гарним/поганим є предмет, який порівнюють, стосовно об'єкта, який більшість мовців оцінює як позитивний чи негативний. В образних порівняннях зіставляють одиниці однакових та різних класів» [Павлюк 2011, с. 6]. Використання обох видів порівнянь сприяє пізнанню як об'єктивної, так і вигаданої (уявної) реальності.

Популярною серед дослідників є типологія порівнянь за видами зв'язку (в іншій термінології – граматична класифікація). Залежно від того, чи входить до складу порівнянь показник компаративних відношень – сполучник, їх поділяють на сполучникові та безсполучникові порівняльні конструкції [Павлюк 2011, с. 8].

Цікаво, що Т. Павлюк пропонує ще й класифікацію порівнянь за структурними типами: 1) непоширені (усі компоненти порівняльної конструкції виражені однією лексемою); 2) поширені (до складу порівнянь входить кілька формально-граматичних компонентів реченнєвої структури, які лише в сукупності вичерпують семантичний потенціал відповідного складника порівняльної конструкції); 3) ускладнені (до основної інваріантної побудови таких одиниць входять однорідні, неоднорідні члени речення, дієприкметникові та дієприслівникові звороти, звертання, вставні слова); 4) складні (порівняння, які містять предикативну основу в обох частинах порівняльної структури; ідеться про складнопідрядні речення з підрядним порівняльним) [Павлюк 2011, с. 11].

Поширеною в сучасній лінгвістиці є класифікація способів граматичного вираження порівняння, запропонована Л. Мацько, О. Сидоренко й О. Мацько. Зокрема, порівняння виступають у таких граматичних формах: 1) порівняльний

зворот (непоширений і поширений) зі сполучниками *як, мов, немов, наче, неначе, неначебто, ніби, нібито, немовби, немовбито*; 2) форма орудного відмінка; 3) підрядне речення; 4) конструкції з формами ступенів порівняння прислівників і прикметників: *кращий, ніж...; вищий, ніж...*; 5) описові порівняння; 6) речення порівняльної структури, у яких об'єкт порівняння охоплює всю предикативну частину; 7) порівняльно-приєднувальні конструкції, побудовані за принципом образної аналогії. Окрему групу становлять заперечні порівняння (*Ой то ж не зоря – дівчина моя з новенькими відерцями по водицю йшла*) і невизначені порівняння (*такий, що ні в казці сказати, ні пером описати*) [Там само, с. 360–362]. Ця класифікація є доволі ґрунтовною, може бути застосована під час проведення поглибленого структурного аналізу порівняльних одиниць.

На матеріалі англomовних наукових статей О. Шаля розглядає функційну типологію порівнянь, в основу якої покладено значення та функції компаративних одиниць. Лінгвістка визначає такі функційні типи порівнянь: 1) гіпотетичне порівняння; 2) поширене порівняння; 3) порівняння-заперечення; 4) порівняння-обмеження; 5) суперіорне порівняння; 6) атрактивне й адитивне порівняння; 7) порівняння-уточнення [Шаля 2011, с. 11–12]. До того ж під час дослідження зв'язності наукового дискурсу, на думку мовознавиці, варто ще говорити про проспективне, ретроспективне, анафоричне й катафоричне порівняння.

Привертає увагу запропонована Т. Павлюк ще одна класифікація порівняльних зворотів. У її основу покладено те, який тип знання вони репрезентують і в який спосіб відображають дійсність: 1) порівняння-уявлення подають узагальнений чуттєво-наочний образ предмета чи явища; 2) порівняння-схеми дають узагальнену просторово-графічну чи контурну схему; 3) порівняння-поняття відображають найсуттєвіші ознаки предмета чи явища, результат їхнього раціонального осмислення; 4) порівняння-фрейми передають об'ємне уявлення, певну сукупність стандартних знань про предмет чи явище; 5) порівняння-сценарії містять послідовність декількох епізодів у часі, стереотипні епізоди з ознакою руху, розвитку; 6) порівняння-гештальти – комплексні мисленнєві структури, які поєднують чуттєві та раціональні елементи, а також об'єднують динамічні і статичні

аспекти відображуваного об'єкта чи явища [Павлюк 2011, с. 7–8]. Цей підхід є доволі цікавим і перспективним, оскільки порівняльні звороти розглядають з позиції актуальних нині напрямів – лінгвокогнітології і лінгвоконцептології. Це дає змогу значно глибше дослідити порівняльні одиниці, якісно їх структурувати.

Розглядаючи порівняльні конструкції як важливий складник ідіостилю М. Дмитренка, В. Філінюк пропонує їх тематичну класифікацію (з урахуванням груп лексики, які лягли в основу об'єкта порівняння). Дослідниця виокремлює такі тематичні групи: абстрактні поняття; реалії побуту і звичаєвої культури; явища природи, природного ландшафту; рослини; люди та міфічні істоти; птахи; поняття на позначення речовин; поняття на позначення станів; поняття на позначення звуку [Філінюк 2015, с. 121].

Подібний принцип класифікації порівнянь застосовує Ю. Вороніна, аналізуючи специфіку ідіостилю Люко Дашвар. Дослідниця виокремлює такі тематичні групи (за опорними лексемами об'єктів порівняння): 1) порівняння із зоономенами; 2) порівняння з фітономенами; 3) порівняльні конструкції із соматизмами; 4) ідіолектні конструкції з космонімами; 5) порівняння з назвами продуктів харчування; 6) порівняння з назвами технічних приладів; 7) структури з назвами предметів побуту [Вороніна 2011, с. 426–428].

Аналіз теоретичного аспекту дослідження порівняльних конструкцій показує, що в сучасній лінгвістиці існує низка підходів до потрактування терміна *порівняльна конструкція*. Порівняння розглядають з позицій лінгвостилістики, синтаксису, лінгвокогнітології, лінгвопрагматики, лінгвоаксіології, проте єдиної усталеної дефініції, як і чітких критеріїв класифікації порівняльних одиниць, наразі немає. Кожен мовознавець обґрунтовує власне бачення цього поняття, пропонує власні способи структурування порівняльних конструкцій.

1.3. Паремії в мовній картині світу українців

1.3.1. Мовна картина світу в сучасних лінгвістичних дослідженнях

Останні кілька десятиліть позначені неабияким науковим інтересом до вивчення мовної і концептуальної картин світу. Це лінгвістичне питання не втрачає

своєї актуальності й нині, оскільки в умовах невинної глобалізації, різновекторних суспільних і політичних процесів представники кожного народу прагнуть віднайти подекуди втрачений зв'язок зі своїми предками, реконструювати окремі фрагменти їхнього мовного світу і їхньої мовної свідомості, що неабияк важливо для утвердження національної ідентичності, пошуку самотності й боротьби за незалежність.

У сучасній українській лінгвістиці проблема мовної картини світу привертає увагу багатьох учених. Зокрема, Н. Ашиток з'ясувала специфіку мовної картини світу у філософсько-освітньому аспекті [Ашиток 2010]; Н. Багнюк окреслила точки перетину історичної лексикографії та діахронного аспекту аналізу мовної картини світу [Багнюк 2020]; О. Богомолець-Бараш запропонував комплексне дослідження концепту ЄВРОПА в мовній картині світу українців XVI–XVIII ст. [Богомолець-Бараш 2024]; М. Бондаренко схарактеризував фразеологічні одиниці з флористичним компонентом у мовній картині світу українців [Бондаренко 2018б]; Л. Гнатюк звернула увагу на архаїчні етикетні формули, які відображають особливості національної мовної картини світу [Гнатюк Л. 2022б], а також простежила зміни в мові, наслідком яких можуть стати корективи в картині світу людини [Гнатюк Л. 2015]; С. Єрмоленко на матеріалі художніх текстів виявила й прокоментувала ознаки стійкості й змінюваності мовної картини світу [Єрмоленко С. Я. 2009]; І. Живіцька висвітлила історію вивчення мовної картини світу в лінгвістиці [Живіцька 2010]; І. Заремська здійснила спробу розмежування термінів *концептуальна картина світу – національно-мовна картина світу – мовна картина світу* [Заремська 2011]; Л. Лисиченко описала лексико-семантичний вимір мовної картини світу [Лисиченко 2009]; К. Тараненко розглянула мовну картину світу як відображення національного світосприйняття українців [Тараненко К. 2023] тощо.

Особливо цінними є дослідження мовної картини світу письменників, оскільки на матеріалі їхніх текстів можна не лише схарактеризувати індивідуально-авторську манеру письма, стилістичний потенціал їхніх творів, а й з'ясувати, як уявлення, що формуються у свідомості митців, які є виразниками суспільних настроїв і

національних ідей, у процесі щоденного пізнання довколишнього світу, відображаються на різних рівнях мовної системи. До того ж вивчення специфіки мовної свідомості конкретного автора може пролити світло на розуміння мовної і концептуальної картин світу того суспільства, яскравим представником якого був той чи той письменник.

Доволі цікавими є праці українських лінгвістів, присвячені вивченню мовної картини світу Григорія Сковороди (Л. Гнатюк [Гнатюк Л. 1997; 2010]; О. Богомолець-Бараш [Богомолець-Бараш 2021]), Івана Котляревського (М. Степаненко, І. Павлова, С. Педченко [Степаненко, Павлова, Педченко 2019]), Тараса Шевченка (Г. Левченко [Левченко 2010]; М. Бондаренко [Бондаренко 2018a]), Івана Франка (Т. Бавус [Бавус 2018]; О. Ясіновська [Ясіновська 2012]), Лесі Українки (Н. Данилюк [Данилюк 2017]), Олександра Олеся (К. Голобородько [Голобородько 2015]), Федора Потушняка (Н. Венжинович, Г. Сньозик [Венжинович, Сньозик 2024]), Ліни Костенко й Василя Стуса (У. Галів [Галів 2013]), Павла Мовчана (Я. Скидан [Скидан 2021]), Галини Тарасюк (Л. Марчук [Марчук Л. 2019]), Любові Проць (У. Галів [Галів 2019]), Мирослава Дочинця (Н. Венжинович [Венжинович 2020]) та ін.

Актуальною нині залишається проблема співвідношення мовної і концептуальної картин світу, яка, на думку Т. Вільчинської, «містить чимало дискусійних питань, зокрема, щодо обсягу цих картин, способів систематизації їхнього змісту, структурування, атрибутивних характеристик тощо» [Вільчинська 2011, с. 6–7]. Певні труднощі можуть з'явитися під час розмежування мовної і концептуальної картин світу з урахуванням їхніх структурних особливостей. Зокрема, названа лінгвістка пояснює це тим, що «з одного боку, концепт “витає” над концептуальними сферами, втілюючись у слові, з іншого – слово як ім'я реалії разом із усім набором характерних для нього мовних ознак виступає не лише мовною, а й концептуальною одиницею» [Там само, с. 10]. Окрім цього, уваги потребує наведена мовознавицею теза, яку обстоює більша частина лінгвістів, що «концептуальна картина світу є значно багатшою, ніж мовна», а також складнішою

за будовою [Там само, с. 7]. Хоча є і прихильники протилежного підходу, до яких Т. Вільчинська зараховує білоруську лінгвістку В. Маслову.

Безперечно, надзвичайно важливим є питання структури мовної картини світу. Л. Лисиченко обґрунтовує думку, що концептуальна та мовна картини світу за структурою є певною мірою співвідносними. Зокрема, учена наголошує, що мовна картина світу «складається із мовних одиниць, що виражають концепти, поняття, і мовних способів і засобів вираження зв'язків, що існують у ККС [ідеться про концептуальну картину світу – М. Б.]. Елементами у МКС [ідеться про мовну картину світу – М. Б.] є знакові одиниці – для української і типологічно подібних мов це морфеми, слова, стійкі сполучення слів» [Лисиченко 2009, с. 13]. Водночас не варто забувати, що напрочуд важливим для мовної картини світу є «семантичне наповнення кожного мовного знака» [Там само].

Варто зауважити, що сьогодні в мовознавстві немає єдиного загальноприйнятого визначення мовної картини світу, оскільки вчені здебільшого пропонують такі потрактування цього терміна, які відбивають специфіку насамперед розробленого ними підходу до аналізу цього питання, а також демонструють їхні висновки, одержані в результаті дослідження конкретного мовного матеріалу.

Скажімо, український етнолінгвіст В. Жайворок переконаний, що мовна картина світу – це «мозаїкоподібна польова система взаємопов'язаних мовних одиниць, що відбиває об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини, тобто загальною картину світу як таку» [Жайворонок 2002, с. 53]. Прикметно, що лінгвіст наголошує на тому, що концептуальна картина світу повсякчас змінюється, а отже, зазнають перетворень і ті мовні одиниці, які її відображають, це дає підстави говорити також про певну динамічність мовної картини світу як такої. З цього приводу Т. Вільчинська зазначає: «Саме завдяки тому, що мова зберігається протягом віків, змінюючись поступово і, за винятком лексики, повільно, МКС [ідеться про мовну картину світу – М. Б.] характеризується більшою стабільністю і стійкістю, ніж ККС [ідеться про концептуальну картину світу – М. Б.]. Ось чому, незважаючи на дійсність, яка стрімко еволюціонує, основні форми концептуалізації

в мові явищ матеріального світу залишаються порівняно незмінними» [Вільчинська 2011, с. 9]. На нашу думку, у цьому випадку не варто недооцінювати лексичну підсистему мови, яка надзвичайно швидко реагує на зміни в концептуальній картині світу появою нової лексики, реактивацією раніше вживаних одиниць або ж зникненням слів, які нині втратили свою актуальність.

Згідно з І. Голубовською, національно-мовна картина (модель) світу – «виражене засобами певної мови світовідчуття і світорозуміння етносу, вербалізована інтерпретація мовним соціумом навколишнього світу і себе самого в цьому світі» [Голубовська 2004а, с. 29]. Близьким до тлумачення І. Голубовської є визначення, запропоноване К. Тараненко, вона розуміє національну мовну картину світу як результат «відображення колективною свідомістю етносу зовнішнього світу в процесі свого історичного розвитку одночасно з пізнанням цього світу» [Тараненко К. 2023, с. 41].

На думку А. Яремчук, концептуальна й мовна картини світу тісно пов'язані між собою, з цього приводу мовознавиця зазначає, що концептуальна картина світу «об'єктивує знання у свідомості людини, що реалізується через мовну картину світу, але вона значно ширша», натомість мовну картину світу дослідниця розуміє як «засіб вивчення певних індивідуальних чи національних особливостей поведінки людей через моделювання концептів», які є об'єктом вивчення лінгвоконцептології [Яремчук 2020, с. 74]. Очевидно, услід за О. Хорошун [докладніше див. Хорошун 2011] та російськими лінгвістами А. Яремчук говорить про те, що розмежувати концептуальну й мовну картини світу подекуди доволі непросто, вона зауважує, що «хоча зміст понять “концептуальна картина світу” та “мовна картина світу” є цілком різним, відмінності між ними досить умовні, оскільки між зазначеними картинами світу відстежуємо зв'язок, як між мисленням і мовою» [Яремчук 2020, с. 72].

Т. Вільчинська теж звертає увагу на тісний зв'язок між мовною та концептуальною картинами світу, це дає їй підстави говорити про єдину національну мовно-концептуальну картину світу. Дослідниця вважає, що «в культурному контексті певної доби формується мовно-концептуальна картина світу, що відзначається відповідними особливостями розвитку семантики слова як

мовного репрезентанта концепту» [Вільчинська 2011, с. 12]. Коли ми говоримо про співвідношення концептуальної та мовної картин світу, доречним є міркування О. Селіванової, що «при розгляді питання про взаємний вплив мовної та концептуальної картин світу треба розмежовувати процеси формування цих картин у філогенезі й онтогенезі, а також урахувувати специфіку становлення та збагачення національної й індивідуальної картини світу» [Селіванова 2008, с. 408].

Привертає увагу дефініція, запропонована І. Заремською, вона пояснює мовну картину світу як систему «уявлень про світ, які, проходячи крізь людське пізнання, стають ментальними конструкціями, відзеркаленими на всіх рівнях мовної системи, і можуть бути передані іншим членам спільноти засобами національної мови» [Заремська 2011, с. 398]. Вважаємо це визначення найбільш повним і лінгвістично аргументованим, тому беремо його за основу в нашому дослідженні.

О. Хорошун робить висновок, що «в рамках когнітивної лінгвістичної теорії мовна картина світу розглядається як сукупність зафіксованих в одиницях мови уявлень народу про дійсність на певному етапі його розвитку» [Хорошун 2011, с. 241–246]. У цьому контексті варто наголосити на важливості вивчення специфіки мовної картини світу не лише на певному синхронному зрізі, а й у діахронії. Дослідження мовної картини світу в діахронному аспекті допоможе простежити еволюцію мовної свідомості народу, а також динамічні процеси в мовній системі. Відомо, що мовну картину світу здебільшого вивчають шляхом аналізу концептів, оскільки концепти як «одиниці пізнання світу» є важливими елементами концептуальної картини світу, яка безпосередньо корелює з мовною картиною світу.

На необхідність реконструювати окремі фрагменти мовної картини світу вказує О. Хорошун. Вона вважає, що «реконструкція МКС [ідеться про мовну картину світу – М. Б.] є одним з найважливіших завдань сучасної лінгвістики. Вона допомагає краще пізнати власне специфіку будь-якої мови, розуміти систему уявлень окремого народу, його самотності та ментальності» [Хорошун 2011, с. 241–246].

1.3.2. Паремійна картина світу як частина мовної картини світу

Загальновідомо, що паремії – органічний складник мовосвіту українців минулого, індикатор сформованої століттями народної моралі, свідчення лінгвокреативності наших предків, а також оригінальності й неабиякої образності їхнього мислення. Ці одиниці не тільки проливають світло на специфіку світорозуміння давніх українців, відбивають особливості їхнього сприйняття довкілля та осмислення місця людини в ньому, а й засвідчують безперервну динаміку уявлень нашого народу, фіксують зміну його ціннісних орієнтирів та векторів розвитку під впливом як культурно-історичних, так і соціально-побутових обставин [Бондаренко 2024а, с. 66].

Паремійний матеріал проливає світло на процес еволюції колективної свідомості й становлення національної ідентичності українців, а тому є надзвичайно важливим для дослідження вербалізації поглядів народу, які формувалися протягом тривалого часу. Це дає підстави в контексті дослідження мовної і концептуальної картин світу говорити ще й про паремійну картину світу як частину мовної. У нашому дослідженні під *паремійною картиною світу* ми розуміємо зафіксоване в паремійних одиницях відображення світогляду етносу, внутрішнього світу індивідів, а також осмислення ними навколишньої дійсності.

Паремійна картина світу вже була предметом уваги українських мовознавців. Зокрема, Т. Вільчинська, Г. Бачинська й О. Вербовецька схарактеризували специфіку концепту ВІЙНА в українській паремійній картині світу [Вільчинська, Бачинська, Вербовецька 2023]; В. Калько комплексно проаналізувала, як концепт МАТИ представлений в українській паремійній картині світу, описала його основні ознаки [Калько 2013]; Г. Палиця на матеріалі української, російської та німецької мов простежила, у який спосіб назви учасників навчально-виховного процесу відображені в паремійній картині світу представників відповідних етносів [Палиця 2015]; Н. Піддубна на матеріалі «Галицько-руських народних приповідок», укладених І. Франком, з'ясувала особливості вербалізації концепту ХРАМ у пареміях, а також прокоментувала роль зазначеного концепту в паремійній картині світу українців [Піддубна 2018]; С. Шепітько розглянула аксіологічні

характеристики англomовних прислів'їв у контексті дослідження паремійної картини світу [Шепітько 2016]; Б. Юськів окреслила проблеми вивчення паремійної картини світу в сучасній лінгвістиці [Юськів 2013]; Н. Руснак й І. Струк звернули увагу на паремії зі словом на позначення явищ природи як репрезентанти наївної картини світу українців [Руснак, Струк 2023].

Погоджуємося з думкою С. Шепітько, що «паремійна картина світу відбиває уявлення певного етносу про ціннісні властивості навколишнього середовища та характеристики поведінки людини» [Шепітько 2016, с. 114]. Варто зауважити, що в пареміях часто представлені апробовані часом суб'єктивні погляди окремих людей на природу, побут, релігію, історичні події тощо, які завдяки своїй універсальності та найширшому рівню узагальнення набули неабиякої популярності в народі. Ці одиниці є потужним джерелом інформації про ціннісні орієнтири наших предків, мірилом суспільних настроїв й індикатором змін мовної свідомості давніх українців. Тому й не дивно, що названа лінгвістка наголошує на тому, що «в семантиці паремій акумульовано національно-культурну інформацію, скомпресовані знання та досвід» [Там само].

На важливості паремій як джерела інформації про ментальність та національний спосіб мислення наголошує Б. Юськів. Дослідниця теж звертає увагу на те, що прислів'я і приказки є аксіологічно-значущими величинами, які «становлять головну частину афористичних суджень, що містять у лаконічній мовно-образній формі національно зумовлені ціннісно орієнтовані узагальнення об'єктивної дійсності, крізь які простежуємо відповідні константи складу народного мислення» [Юськів 2013, с. 71]. Очевидно, мовознавиця розвиває запропоновану І. Голубовською тезу про те, що прислів'я та приказки варто зараховувати до афористичних суджень [наші міркування щодо лінгвістичної вмотивованості такого підходу див. вище].

Процес вивчення паремій на сучасному етапі безпосередньо пов'язаний із дослідженням нових напрямів мовознавства, що значною мірою розширює рамки аналізу, дає змогу розглянути вищезгадані одиниці комплексно, схарактеризувати їх з абсолютно іншого боку. Зокрема, на цьому наголошує Б. Юськів: «Новітні підходи

дослідження паремій у системі одиниць мови та мовленнєвої діяльності (когнітивний, семіотичний, текстовий, лінгвогенологічний, дискурсивний тощо) сприяють поглибленню наукового знання, визначенню та обґрунтуванню статусу паремій у сучасній лінгвістиці з урахуванням різних аспектів їх вивчення» [Юськів 2013, с. 67]. Вона звертає увагу на особливу структурну, образну й логіко-семіотичну природу прислів'їв і приказок, а також на їхнє важливе функційне призначення, оскільки завдяки цим одиницям відбувається передавання сформованого століттями суспільного досвіду, усталеної народної моралі, звичаїв і традицій новим поколінням. Цікаво, що з-поміж функцій паремій дослідниця називає саме директивну й кумулятивну.

1.3.3. Паремії як прецедентні мікротексти

Безперечно, одним із пріоритетних векторів дослідження мовної та концептуальної картин світу в межах антропоцентричної парадигми сучасної лінгвістики є вивчення специфіки одиниць, які, співвідносячись із прецедентними феноменами, важливими як для конкретної мовної особистості, так і для народу загалом, постають прецедентними текстами. Б. Юськів констатує, що прецедентність «є специфічним різновидом інтертекстуальності, яку, за висновками сучасних дослідників (О. Селіванова, Г. Денисова, О. Дуденко), слід розуміти як зв'язок, взаємодію, суміжність, переклик, діалог текстів» [Юськів 2013, с. 70]. На думку деяких сучасних мовознавців, саме паремії є типовим засобом реалізації категорії інтертекстуальності в текстах українських письменників [докладніше див. праці Т. Осіпової 2009; І. Струк 2021].

У розумінні В. Кононенка прецедентними є безпосередньо пов'язані з певним етносом, а також носіями національної мови тексти. До таких лінгвіст зараховує «загальновідомі вислови, стереотипи, сентенції, крилаті слова, паремії, які відкривають можливості компенсаційної здатності мовця – його вміння застосувати відомі йому знання (фонові, пресупозитивні тощо) в тлумаченні нових текстів або у використанні раніше пізнаних в інших комунікативних актах» [Кононенко 2008, с. 26]. Не викликає жодного подиву те, що мовознавець серед прецедентних текстів

називає паремії. Сьогодні дедалі частіше дослідники обґрунтовують належність прислів'їв і приказок до цієї категорії. На думку Б. Юськів, це відбувається, «оскільки вони [ідеться про паремії – М. Б.] є “готовими інтелектуально-емоційними блоками”, стереотипами, що допомагають людині орієнтуватись у ментальному та вербальному просторах» [Юськів 2013, с. 70].

Розглядаючи типові ознаки дискурсу І. Франка, Т. Космеда констатує: «Прецедентні тексти, на думку вчених, подібні до фразеологізмів, вживаються, як прислів'я та приказки. Їх статус досі не повністю визначений» [Космеда 2006, с. 199]. До того ж у розвідці, присвяченій з'ясуванню статусу паремій та аспектів їх вивчення в сучасній лінгвістиці, Т. Космеда й С. Колонюк на основі глибокого аналізу теоретичного матеріалу дійшли висновку, що паремії є не лише дискурсивними одиницями, комунікативними формулами й культурними символами, а що показово – типовими прецедентними висловлюваннями [докладніше див. Космеда, Колонюк 2022].

Цікаво, що Ж. Колоїз, Н. Малюга, Н. Шарманова теж зараховують паремії до прецедентних текстів, оскільки вони «виступають результатом когнітивної й мовленнєвої діяльності людини, а тому легко входять в індивідуальну й національну когнітивну бази, що пов'язується зі складними ментальними механізмами кодування й декодування інформації про реальний / ірреальний світ та її використання в комунікації» [Колоїз, Малюга, Шарманова 2014, с. 83–84]. У контексті аналізу прецедентності лінгвістки наголошують на тому, що паремії характеризуються специфічним різновидом дискурсивного дейксису, вільно відтворюються в процесі комунікації, є своєрідними еталонними одиницями для мовців.

Досліджуючи лінгвокультурологічну характеристику прецедентності паремійного тексту на матеріалі бази даних Чеського національного корпусу, Л. Даниленко звертає увагу на те, що прислів'я мають неабиякий прецедентний потенціал, відповідають усім параметрам категорії прецедентності. Аналіз паремійного матеріалу чеської мови показав, що «сутність прислів'я як прецедентного висловлювання полягає у його співвіднесеності зі стереотипною ситуацією, високій мірі прагматичності й авторитетності. Чим типізованішою є

життєва ситуація, вербалізована паремією, тим вище її “прецедентна частотність”» [Даниленко Л. 2007, с. 84]. Учена переконана, що інформація, закодована в прислів'ях, дає змогу реконструювати певні фрагменти мовної свідомості наших предків. Паремії як прецедентні тексти приховано нав'язують сучасним мовцям «концептуальну систему цінностей», сформовану протягом століть [Там само].

Паремії, які ми розглядаємо в межах фразеології в широкому розумінні, є важливим джерелом інформації про культурно-духовний світ українців минулого, систему їхніх поглядів і пріоритетів. На важливості фразеологізмів як знаків національної лінгвокультури наголошує Н. Венжинович. На її думку, цінність цих одиниць «полягає в тому, що вони відображають своєрідність світобачення мовної спільноти і є найбільш прозорими для концептів культури, втілюваних мовними засобами. Саме у фразеології накопичений досвід багатьох поколінь зі своїми, тільки їм властивими особливостями, що складають самобутність кожного народу» [Венжинович 2021, с. 119].

Висновки до I розділу

Нині лінгвісти спостерігають неабиякий інтерес суспільства до свого минулого, бажання людей відшукати почасти втрачений зв'язок із попередніми поколіннями для утвердження національної ідеї, обґрунтування власної незалежності й самобутності. Дедалі частіше основою мовознавчих досліджень стає вивчення зв'язку мови і мислення, а також мови та культури народу. Паремійні одиниці, більшість із яких є давніми за походженням, містять надзвичайно важливу інформацію про те, як наші предки сприймали світ, наскільки вони були залежними від світу природи, як ставилися до тих чи тих історичних подій або суспільних процесів, у що вірили, яку систему цінностей вони мали.

Загальновідомо, що паремійний корпус української мови є надзвичайно великим, одиниці, що входять до його складу, вражають колоритом, варіативністю, влучністю й дотепністю, містять яскраві образи, вербалізовані важливими для української національної культури лексемами. Прислів'я та приказки здебільшого

відображали всі сфери життя українців минулого, тональність цих народних висловів часто залежала від обставин, за яких вони виникали.

У нашому дослідженні за основу беремо тлумачення паремії, запропоноване Л. Даниленко: паремія – це «короткий, широко відомий вислів реченневої структури, який в афористичній усталеній формі з покоління в покоління передає народну мудрість» [Даниленко Л. 2019а, с. 18–19]. Вважаємо, що запропонована дефініція повністю розкриває аналізований термін. До основних ознак паремії зараховуємо афористичність, усталеність, вільну відтворюваність, узагальнене значення, дидактичність, лаконічність, цілісність значення, відносну стійкість форми, прецедентність тощо.

Традиційно паремії розглядають широко або вузько з огляду на особливості об'єкта дослідження: 1) широке розуміння (паремія є родовим поняттям, вона має низку жанрових різновидів: прислів'я, приказки, вітання, побажання, прокляття тощо); 2) вузьке розуміння (до паремій належать лише прислів'я та приказки). Усталеним сьогодні є підхід, згідно з яким паремії тлумачать доволі широко, однак прислів'я та приказки (оскільки вони мають кількісну перевагу над іншими різновидами паремій) все ж зараховують до ядрової частини паремійних одиниць.

Актуальним нині лишається питання співвідношення паремій і фразеологізмів, у пропонованому дослідженні докладно проаналізовано обсяг цих явищ, схарактеризовано особливості вузького й широкого підходів до тлумачення фразеології. Необхідно зазначити, що ми вслід за Л. Булаховським, Л. Скрипник, Т. Космедою, Т. Осіповою, В. Стаховою, О. Шуленком та ін. розглядаємо паремії в межах фразеології з огляду на деякі спільні ознаки названих одиниць (усталеність, культурна забарвленість тощо). Вважаємо, що широке розуміння об'єкта фразеології в нашому дослідженні дає змогу краще простежити зміни мовної свідомості українців минулого, реконструювати важливі фрагменти їхніх мовної і концептуальної картин світу.

Надзвичайно цікавими є українські паремії з компаративною семантикою, які є семантично та структурно неоднорідними. До компаративних паремій зараховуємо народні вислови, у яких через зіставлення або протиставлення передано осмислення

спільних і відмінних ознак осіб, предметів, явищ природи, тобто їх порівняння [Бондаренко 2024а, с. 66]. Категорію компаративності в паремійних одиницях розглядаємо доволі широко: у нашому розумінні вона передбачає систему порівняльних одиниць, порівняльних відношень, зв'язків тощо. На нашу думку, порівняння як лінгвістичну категорію варто розглядати комплексно, з урахуванням його семантичних, лінгвостилістичних, формально-граматичних особливостей.

Актуальним у вітчизняній лінгвістиці лишається питання співвідношення мовної та концептуальної картин світу. Погоджуємося з О. Селівановою, що під час дослідження цієї проблеми варто розмежовувати процеси формування цих картин, а також зважати на специфіку «збагачення національної й індивідуальної картин світу» [Селіванова 2008, с. 408]. У межах мовної картини світу вслід за Т. Вільчинською, В. Калько, С. Шепітько, Б. Юськів виокремлюємо паремійну картину світу, під якою розуміємо закріплене в пареміях відображення світогляду народу, внутрішнього світу окремих людей, а також осмислення ними навколишньої дійсності.

Отже, пропоноване дослідження передбачає цілісний аналіз компаративних паремій з позицій історичної фразеології та історичної лексикології, лінгвокультурології й етнолінгвістики.

РОЗДІЛ II

ЛІНГВАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКИХ КОМПАРАТИВНИХ ПАРЕМІЙ З ЕКСПЛІЦИТНИМ ПОКАЗНИКОМ

У сучасній лінгвістиці функціують різні погляди на лінгвальну природу компаративності й різні підходи до класифікацій способів її вираження. На нашу думку, доволі повною та лінгвістично обґрунтованою є класифікація, запропонована Н. Шаповалою в дисертаційному дослідженні, присвяченому встановленню функційно-семантичного статусу порівнянь у сучасній українській мові. Лінгвістка виокремлює два загальні класи компаративем, у складі яких наявні менш ємні угруповання: 1) з імпліцитним показником: а) прислівникові з префіксом *по-* і суфіксами *-ому*, *-ему*, *-и*; б) з орудним відмінком у порівняльному значенні; в) суфіксальні утворення зі значенням часткової подібності; 2) з експліцитним показником порівняльних відношень: а) конструкції з показником сполучникового типу; б) компаративеми з лексемами відкритої семантики типу: *схожий*, *подібний*, *здаватися* тощо [Шаповалова 1998, с. 2–3].

З урахуванням особливостей українського паремійного корпусу, складності й неоднорідності одиниць, які його формують, пропонуємо власну класифікацію способів вираження компаративності в пареміях, яка буде ґрунтуватися на класифікації Н. Шаповалою та розширеній нами структурній класифікації Л. Мацько, О. Сидоренко, О. Мацько [докладніше див.: Бондаренко 2023а, с. 116–117].

Українські компаративні паремії поділяємо на дві групи з урахуванням способів вираження компаративності:

1. Компаративні паремії з експліцитним показником – підрядними порівняльними сполучниками³:

³ Розглядану групу компаративних паремій виокремлено на основі підходу К. Городенської до аналізу порівняльних сполучників та їхніх значеннєвих підгруп, які реалізують відповідні значеннєві різновиди порівняльних семантико-синтаксичних відношень [докладніше див. Вихованець, Городенська, Загнітко, Соколова 2017, с. 657–658].

а) структурно цілісні порівняльні конструкції зі сполучниками, що виражають подібність чи повне уподібнення суб'єкта й об'єкта порівняння (*як, мов, немов, наче, неначе, неначебто, ніби, нібито, немовби, немовбито* та ін.);

б) структурно цілісні порівняльні конструкції зі сполучниками, що виражають перевагу суб'єкта чи об'єкта порівняння, та формами ступенів порівняння прикметників і прислівників (*кращий, ніж...; вище, ніж...*);

в) одиниці, що мають лише об'єкт порівняння.

2. Компаративні паремії з імпліцитним показником:

а) одиниці, що містять форму орудного відмінка в порівняльному значенні;

б) описові порівняння;

в) речення порівняльної структури, у яких об'єкт порівняння охоплює всю предикативну частину;

г) заперечні порівняння;

г) порівняльні конструкції типу *який... такий* тощо [частково про це див. Бондаренко 2024б, с. 146–147].

Опрацювання джерельної бази дало змогу виокремили 6704 компаративні паремії, які належать до різних структурних типів (у збірці М. Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше» наведено 2681 досліджувану одиницю, а в збірці І. Франка «Галицько-руські народні приповідки» – 4023 такі одиниці). Важливо зазначити, що в пропонованому дослідженні розглядаємо лише компаративні паремії з експліцитним показником, оскільки одиниці, що входять до цієї групи, надзвичайно широко представлені в обох аналізованих збірках, вражають строкатістю форм, мають розгалужену систему варіантів, містять важливу інформацію про світогляд, систему цінностей та релігійних переконань українців минулого. В обох вищезгаданих збірках засвідчено 4564 компаративні паремії з експліцитним показником: М. Номис навів 1715 таких одиниць, а І. Франко – 2849.

До класифікації аналізованого матеріалу варто застосовувати насамперед комплексний підхід, який уможливорює якісне структурування паремійних одиниць, а згодом у межах структурних груп виокремлення тематичних груп і підгруп

компаративних паремій з урахуванням семантичної специфіки лексем на позначення об'єктів порівняння [Бондаренко 2023а, с. 117].

2.1. Структурні особливості компаративних паремій⁴

У сучасній лінгвістиці проблемі дослідження структурної організації паремій присвячено не так багато праць. Загальновідомо, що вивчення будови прислів'їв і приказок, а також визначення особливостей їхніх структурних типів ускладнено відсутністю єдиної загальноприйнятої методики аналізу розглянутих одиниць, різноманітним підходам учених до виокремлення тих чи тих структурних груп, а також строкатістю й неоднорідністю самого паремійного матеріалу. Підтвердження наших спостережень знаходимо в розвідці Н. Березовської-Савчук, яка наголошує на тому, що «недостатньо з'ясованим залишається структурний статус прислів'їв і приказок як об'єктів мовознавчого дослідження, що ґрунтується на певних принципах побудови й виділення цих одиниць в окремий статус...» [Березовська-Савчук 2015, с. 5–6].

Здебільшого мовознавці зосереджуються на висвітленні специфіки саме семантичної (І. Гладка [Гладка 2015], А. Скробот [Скробот 2012] та ін.) структури паремій на матеріалі англійської, іспанської та інших мов. Образну структуру паремійних одиниць почасти характеризує З. Коцюба [Коцюба 2009], на структурно-семантичні особливості українських паремій з топономастичним компонентом звертає увагу І. Мамчич [Мамчич 2021].

Актуальним є дослідження Н. Березовської-Савчук, яка простежує структурні особливості паремій із дієслівними й прислівниковими предикатами стану в українській мові. Аналізуючи предикати стану як структурно-семантичні центри прислів'їв і приказок, вона виокремлює дві основні групи одиниць (паремії простої структури й паремії складної структури), «у межах яких виділяються висловлення, побудовані на принципах зіставлення, контрасту, паралелізму й причиново-наслідкових відношень. При цьому кожній паремії із загальною семантикою стану

⁴ Під час написання цього підрозділу використано фрагменти статті «Експліцитні способи вираження компаративності в українських пареміях XIX століття» [докладніше див. Бондаренко 2024б].

властива семантична ємність і структурно-синтаксична цілісність» [Березовська-Савчук 2015, с. 12]. Лінгвістка переконана, що паремії можуть відбивати систему цінностей і переконань народу завдяки предикативності цих одиниць, а також наявності модального значення (ідеться про суб'єктивну або об'єктивну модальність).

Однак комплексного аналізу специфіки вираження компаративності в пареміях з урахуванням їхніх структурних особливостей у сучасному мовознавстві ще не представлено. Для якісного й ґрунтовного дослідження порівняльних народних висловів варто докладніше розглянути експліцитні способи вираження компаративності.

До компаративних паремій з експліцитним показником зараховуємо прислів'я і приказки, у яких семантика порівняння реалізується через певні формально-граматичні засоби: порівняльні сполучники, поєднання порівняльних сполучників з прикметниками чи прислівниками вищого ступеня порівняння тощо. Варто зазначити, що форманти, які використовуються для мовного оформлення компаративної семантики, є основою для творення великої кількості порівняльних одиниць. На важливості показників порівняльних відношень у процесі реалізації компаративної семантики наголошує Н. Шаповалова. Дослідниця переконана, що саме вони забезпечують цілісність чотириелементної моделі компаративної конструкції [Шаповалова 1998, с. 5]. До того ж ці засоби є своєрідними формальними маркерами для ідентифікації та подальшого пошуку одиниць з компаративною семантикою. Порівняльні конструкції з експліцитним показником не потребують додаткового осмислення та інтерпретації, адже показники компаративних відношень дають змогу швидко і якісно встановити об'єкт та предмет порівняння, а також ознаку, на основі якої це порівняння відбувається.

Варто наголосити, що подібний підхід застосовує в дисертаційному дослідженні Т. Павлюк, яка під порівнянням з експліцитним показником розуміє «структуру з матеріально вираженим засобом оформлення порівняльних відношень (сполучником чи порівняльною часткою)», на її думку, аналіз таких одиниць «дає змогу стверджувати, що з погляду граматичної структури порівняння можуть

становити собою окремі словоформи, порівняльні звороти та предикативні компоненти складних речень, підрядні порівняльні частини в складнопідрядних реченнях» [Павлюк 2011, с. 17].

2.1.1. Структурно цілісні компаративні паремії з підрядними порівняльними сполучниками

2.1.1.1. Паремійні одиниці зі сполучниками, що виражають подібність чи повне уподібнення суб'єкта й об'єкта порівняння

До компаративних паремійних одиниць зі сполучниковим компонентом, який виражає подібність чи повне уподібнення суб'єкта й об'єкта порівняння, зараховуємо порівняльні звороти (непоширені й поширені) зі сполучниками⁵ *як, мов, немов, наче, неначе, неначебто, ніби, нібито, немовби, немовбито* та ін., а також складнопідрядні речення з підрядною порівняльною частиною.

У сучасному українському мовознавстві існує чимало підходів до розмежування порівняльних зворотів і складних речень із підрядною порівняльною частиною. Із цього приводу Л. Прокопчук слушно зауважує: «Нерідко однотипні синтаксичні конструкції кваліфікують по-різному. Передусім це стосується порівнянь, утворених поєднанням порівняльного сполучника *як* з іменником у формі називного відмінка» [Прокопчук 2009, с. 136].

Наше дослідження засвідчило, що порівняльних конструкцій такого зразка доволі багато, вони формують своєрідне ядро компаративних паремій в аналізованих збірках І. Франка й М. Номиса. Наприклад: *Набожний – як Жид придорожній*⁶ [Н., с. 45; № 173]; *Обмок, як вовк. – ... обкис, як лис. – ... вовк, а змерз, як пес. – Измерз, як пес – измок, як вовк* [Н., с. 65–66; № 578]; *Кричить, як ворона надъ курчям* [Н., с. 183; № 3453]; *Горить, як сліпий дивиця* [Н., с. 343; № 7566]; *Заснув, як баран* [Н., с. 499; № 11329]; *У баби язик, як у чорта хвіст довгий* [Ф., I, с. 44]; *Відважний як пес за плотом* [Ф., I, с. 309]; *Закукурічив сі на мене як індик* [Ф., II, с. 200]; *Крутит ся як пес на сливах* [Ф., II, с. 691–692]; *Ходит, як би му хто шило*

⁵ В окремих випадках можемо говорити про модально-порівняльні частки: *наче, начеб, неначе, немов, ніби* та ін.

⁶ У наведених пареміях зберігаємо орфографію та пунктуацію упорядників розгляданих збірок.

в сраку забив [Ф., III, с. 363]; Язик му бігає, як на завісах [Ф, III, с. 479] та ін. Саме тому для цілісного вивчення лінгвальної специфіки компаративних паремійних одиниць дібрано структурно цілісні порівняльні конструкції в найширшому тлумаченні, що дало змогу об'єднати обидві вищезгадані групи [докладніше див. Бондаренко 2023а].

Проведене дослідження показало, що ця група компаративних паремій у збірках М. Номиса й І. Франка – найбільша в кількісному й найколеритніша та найінформативніша в якісному плані. До складу компаративних паремій входять такі показники порівняльних відношень:

— **Як:** *Спасся, як медвідь* [Н., с. 118; № 1813]; *Били, як kota* [Н., с. 204; № 4030]; *Швидка робота як нагла смерть* [Н., с. 265; № 5579]; *Хорош, як бабин Ярош* [Н., с. 343; № 7555]; *Трусиця, як мокре щеня. – Охляв, як в дощ щеня* [Н., с. 532; № 12133]; *Веретено як копач* [Ф., I, с. 214]; *В'їдливий як гадина* [Ф., I, с. 345]; *Зложив ся, як складаний ножик. ...як цізорик* [Ф., II, с. 262]; *Плаче як роба в неволі* [Ф., II, с. 734]; *Хліб як колач, як паска, як осух* [Ф., III, с. 349] та багато ін.

Компаративна семантика більшості розгляданих паремій зі збірки М. Номиса реалізується саме за допомогою сполучника *як*, тому він і є найчастіше вживаним засобом вираження порівняльних відношень. Привертає увагу той факт, що в збірці І. Франка в порівняльних паремійних одиницях зі сполучниковим компонентом фактично в усіх випадках засвідчено функціонування тільки цього порівняльного сполучника, послідовне використання інших сполучників з компаративною семантикою не фіксуємо. Можемо припустити, що в усному народному мовленні представники західного регіону України віддавали перевагу саме цьому сполучнику для творення порівняльних конструкцій, він був органічним складником їхнього мовосвіту.

Надзвичайно цікавими є фонетичні варіанти (здебільшого діалектні) виразника компаративної семантики *як*, засвідчені в основному в збірці «Галицько-руські народні приповідки»:

1) **жук** (*Погостив, жук він – щез би! – в терню* (с. Красноїлля Косівського повіту); І. Франко вважає, що вислів означає, що хтось «був у неприємнім товаристві, в домі,

де його лихо приймали» [Ф., I, с. 620]; *Гуслынка си кизне **жук** ремінь* (с. Криворівня Косівського повіту); упорядник пояснює, що «се знак, що вона добре вкисла і надається до їди» [Ф., I, с. 687] (ідеться про традиційний карпатський кисломолочний продукт – гусянку, яку в СУМі пояснено як «кисляк з пареного молока» [СУМ, II, с. 198]); *Він такий чымний, **жук** дівка по семій дитині* (с. Довгополе над Черемошем Косівського повіту); укладач збірника зазначає, що так «говорять про нечемного, безсоромного чоловіка» [Ф., I, с. 794]; важливо, що всі три одиниці записав І. Франко в сусідніх селах Косівського повіту (нині – Верховинський район Івано-Франківської області), що свідчить про локальне функціонування розгляданого показника порівняльних відношень);

2) *єк* (*Телімбає си коло мене, єк той дармовис* (с. Криворівня Косівського повіту); укладач збірки наголошує, що в такий спосіб «говорять про влазливого чоловіка, що своїм балаканем забирає іншому час...» [Ф., I, с. 718]; *Идеш коло мочіла – абес так си уснував, єк навучіна* (с. Голови Косівського повіту); з приміткою упорядника, що це «прокляте» [Ф., III, с. 588]; *Идеш коло потока – абес так си крутив, єк самотока* (с. Голови Косівського повіту); з поясненням І. Франка, що це «прокляте» [Ф., III, с. 588]; *Ніч єк мори* (м. Жидачів Жидачівського повіту). *Ніч море* (записав М. Гнідковський); укладач наголошує, що така ніч «довга, безконечна, прим., узимі» [Ф., II, с. 609]; *3 рук до рук, а стояла єк друк* (с. Тростянець Снятинського повіту); письменник зазначає, що так «говорять про тумановату дівку, яку різні парубки брали до танцю» [Ф., III, с. 671]; *Держит си хати, єк чобіт підлоги* (с. Ростокі Косівського повіту); І. Франко вважає, що вислів використовують, коли говорять про когось, хто «не держиться хати, не дбає про домашнє жите» [Ф., III, с. 333]; цей сполучник теж функціював локально, здебільшого на територіях одного повіту (району));

3) *ик* (*Така була рісна, ик листьи на ні* (с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту); І. Франко зазначає, що «так говорив чоловік про свою стару, колись дуже плодючу грушу» [Ф., III, с. 668]; цікаво, що сполучник *ик* представлений лише в одній компаративній паремії, він функціював на дуже обмеженій території, що вказує на його своєрідну унікальність);

4) **яко** (*А здох бис яко пес!* (с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту); з приміткою укладача, що це «прокляте» [Ф., II, с. 687]; *Пішли мої літа, яко вітри круг світа* (м. Київ, Козелещина) [Н., с. 127; № 2055]; сполучник **яко** активно функціював в народному мовленні українців ХІХ ст., тому й не дивно, що його наводить у своїй збірці ще й М. Номис, у СУМі лексему **яко** зафіксовано з приміткою *застаріле* [СУМ, XI, с. 640]).

— **МОВ**: *Здихнув тяжко та важно, мов ковальський міх* [Н., с. 135; № 2277]; *Величасця, мов попада на весіллі* [Н., с. 143; № 2491]; *Надувся, мов кулик на вітер* [Н., с. 180; № 3374]; *Мурдуєця мов скажена пані* [Н., с. 181; № 3405]; *Роздрочились, мов бугаї* [Н., с. 210; № 4168]; *Сунеця, мов горохова копиця* [Н., с. 385; № 8635]; *Так окукобилась, мов та горличка* [Н., с. 450; № 10103]; *Говори до нього, мов горохом до стіни кидай* [Ф., I, с. 506]; *Великі голоди були, люди умирали, мов ті мухи загубали* [Ф., III, с. 541]; *Пронав мов під сиру землю* [Ф., II, с. 802] та ін.

Порівняльний сполучник **мов** доволі часто функціює в аналізованих одиницях зі збірки М. Номиса як абсолютний замітник вищезгаданого сполучника **як**, про що свідчить паралельне вживання обох елементів у варіантах тієї самої паремії. Прикметно, що в збірці І. Франка паремійних одиниць із таким показником порівняльних відношень наведено досить мало, що вказує на те, що представники західноукраїнського регіону використовували цей сполучник украй рідко, а отже, він перебував на периферії їхнього мовлення.

— **НЕНАЧЕ**: *Холодно, неначе перед Роздвом* [Н., с. 68; № 639]; *Голосить, неначе по мертвому* [Н., с. 139; № 2383]; *Хизуєця, неначе на пристяжці* [Н., с. 144; № 2508]; *Забажав неначе перед смертю* [Н., с. 153; № 2692]; *Вип'яв очі – неначе ті баньки* [Н., с. 306; № 6597]; *Тісняця, неначе хліб у печі* [Н., с. 347; № 7682]; *Идуть, неначе в мед* [Н., с. 485; № 10968]; *Ходе неначе ступа. – Справжня ступа* [Н., с. 486; № 10992]; *День неначе год. – День як год* [Н., с. 487; № 11013]; *Нісчимний борц, неначе пійло* [Н., с. 539; № 12313] та ін.

У пареміях зі збірки «Українські приказки, прислів'я і таке інше» показник порівняльних відношень **неначе** вживається не надто часто. Важливо, що здебільшого він стоїть саме перед прийменниково-іменниковими сполуками, які за

допомогою порівняння характеризують дію, виражену дієсловом. Однак трапляються й поодинокі випадки, коли сполучник *неначе* стоїть перед об'єктом порівняння, вираженим іменником. В одиницях зі збірки «Галицько-руські народні приповідки» такого виразника компаративної семантики взагалі не фіксуємо.

— **НАЧЕ:** *Чваниця, наче тая кобила, що віз побила* [Н., с. 144; № 2511]; *Оце колотить, наче чорт лозою* [Н., с. 182; № 3422]; *Що ти на мене кидаєш, наче на Батурку!* [Н., с. 197; № 3838]; *Попав, наче сліпий кобзу* [Н., с. 203; № 3996]; *Оце (хватає), наче собака мухи!* [Н., с. 237; № 4834]; *Ирже, наче жеребець на стані* [Н., с. 392; № 8843]; *Скаче, наче скакелюха* [Н., с. 409; № 9244]; *Сидить, наче у гаю* [Н., с. 447; № 10048]; *Лежить, наче камінь на душі* [Н., с. 482; № 10878]; *Наївся, наче дурний на обіді* [Н., с. 537; № 12254] та ін.

Необхідно зауважити, що виразник компаративної семантики *наче* вживається в тих самих позиціях, що й *неначе*, є його абсолютним замінником. У пареміях зі збірки М. Номиса він теж трапляється доволі рідко, а в компаративних одиницях зі збірки І. Франка узагалі не засвідчений.

Цікаво, що І. Франко в «Галицько-руських народних приповідках» наводить кілька народних висловів з показником порівняльних відношень, якого М. Номис у своїй збірці не фіксує, наприклад, *ніби (Так змарнів, ніби має свинські сухоти* [Ф., II, с. 263]; *Витріщив очі, ніби с-ти хоче* [Ф., II, с. 632]).

У збірці «Українські приказки, прислів'я і таке інше» часто трапляються компаративні паремії з варіативним складником, вираженим порівняльними сполучниками. Наприклад, на Поділлі, на території південних областей Правобережної України, а також на Лівобережжі функціювала паремія *Написав, мов курка лапою*, на Лубенщині та в південних областях Правобережної України вона набула такого вигляду: *Написав, як сорока лапою* (при зміні об'єкта порівняння змінився і засіб мовного оформлення компаративної семантики). Крім того, утворився ще один варіант розглядової паремії вже з іншим порівняльним сполучником: *Се написав, неначе сорока* (засвідчений, можливо, на території Брацлавщини) [Н., с. 286–287; № 6079]. Або ж у Києві й Радомишлі Житомирської області (а також у записах етнографа, фольклориста Г. Залюбовського) було

зафіксовано паремію *Кива головою, неначе кобила в Спасівку*, а на території, можливо, Брацлавщини записано такий її спрощений варіант зі зміненим порівняльним сполучником: *Кива, як кобила* [Н., с. 143; № 2478]. На Лубенщині, Конотопщині, а також у містах Бердичів Житомирської області та Дубно Рівненської області функціювала паремія *Біга, як курка з яйцем*; прикметно, що ця сама одиниця зафіксована вже з іншим порівняльним сполучником у Києві й Радомишлі Житомирської області – *Біга, неначе курка з яйцем* [Н., с. 147; № 2589]. Народний вислів *Оце пристав! Наче вош до кожуха* був записаний на території Козелещини, а його варіант *Держиця, як вош кожуха* – на Поділлі, у південних областях Правобережної України, а також на Лівобережжі (важливо, що при зміні опорного дієслова змінився і показник порівняльних відношень) [Н., с. 155; № 2743]. Паремію *Визвіривсь, як на батька* зафіксовано на Гадяччині, у Києві й Бердичеві Житомирської області, а в Радомишлі Житомирської області записано її варіант – *Кричиш, наче на свого батька* (вислів засвідчено вже з іншим показником порівняльних відношень, а також розширеною порівняльною частиною); ще один варіант *Наскіпався, мов на батька* функціював на Лубенщині [Н., с. 183; № 3465]. Прикметно, що зі зміною опорного дієслова в пареміях змінювався й засіб оформлення компаративної семантики, могли з'являтися додаткові лексеми для конкретизації змісту цих одиниць. У деяких висловах зміна порівняльного сполучника супроводжувалася появою нових елементів, тобто відбувалося розширення складу паремій. Наприклад, на Брацлавщині записано паремію *Умастився, як сутана* з поясненням М. Номиса, що йдеться про щось «непроворне, нехибке, нехупавне», у цьому ж регіоні занотовано варіант *Це умастивсь, наче сотана в болото* (окрім зміни порівняльного сполучника, спостерігаємо фонетичні зміни в лексемі, якою виражений об'єкт порівняння в паремії, а також називання локуса – місця, де відбувається згадана дія); цікаво, що опорне дієслово в розгляданому вислові має синоніми, представлені двома словотвірними варіантами, зафіксованими на території Пирятинщини й Лубенщини, проте в них зміну показника порівняльних відношень не засвідчено (*Вробивсь, як чорт* (або: *біс*) – *Заробивсь, як чорт*) [Н., с. 308; № 6649]. У деяких народних висловах та їхніх

варіантах об'єкт порівняння лишався той самий, а змін зазнавав насамперед сполучниковий компонент, подекуди змінювався й ад'єктив, який характеризував об'єкт порівняння: *Ходить, як прибудна вівця* (паремію записано в м. Проскурів, нині – м. Хмельницький Хмельницької області, а також на Лубенщині) – *Ходить, наче кручена вівця* (паремію зафіксовано на Брацлавщині) [Н., с. 484; № 10944]. Як бачимо, у збірці «Українські приказки, прислів'я і таке інше» широко представлено явище варіативності порівняльних сполучників, які є основним засобом вираження порівняльної семантики в пареміях.

В одиницях зі збірки І. Франка на випадки варіативності показників порівняльних відношень натрапляємо досить рідко. Це явище в основному фіксуємо через те, що упорядник навів певні паремії, а згодом до деяких одиниць під тими ж порядковими номерами запропонував їхні варіанти, які потрапляли до його рук від збирачів фольклорного матеріалу або з інших друкованих збірок уже після того, як «Галицько-руські народні приповідки» були подані до друку. Ця варіативність здебільшого зумовлена появою додатків і доповнень до основного видання. Скажімо, народний вислів *Брешеш як пєс* був зафіксований галицьким істориком-краєзнавцем і фольклористом С. Барончем у збірці приповідок, поданій у додатку до його книги «*Bajki, fraszki, podania, przysłowia i pieśni na Rusi, zebrał ks. Sadok Barącz*» (drugie wydanie, Lwów 1886) [Ф., I, с. 181]. Цікаво, що в м. Жидачів Жидачівського повіту було записано варіант цієї паремії, проте вже з іншим порівняльним сполучником, який має яскраве діалектне забарвлення, – *Бреше гий пєс* [Ф., III, с. 514]. Або ж паремія *Висох, як на грюдах*, записана в с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту [Ф., I, с. 269], має (як і в попередньому прикладі) варіант *Висхла, гий на грюдах*, зафіксований у м. Жидачів Жидачівського повіту [Ф., III, с. 524] (важливо, що, окрім зміни показника порівняльних відношень, спостерігаємо ще й зміну родової форми опорного дієслова в розгляданих одиницях).

Впадає в око паремійна одиниця *Лізеш, я кишка*, зафіксована в м. Проскурів, нині – м. Хмельницький Хмельницької області, а також на Кролевещині [Н., с. 485; № 10969]. На перший погляд, важко зрозуміти зміст цього народного вислову, оскільки немає очевидного зв'язку між його складниками. У пригоді стає примітка

М. Номиса, який зазначає, що лексему *я* вжито «замість як», тобто маємо справу з паремією, яка містить засіб мовного оформлення компаративної семантики, виражений порівняльним сполучником. Цей випадок можна пояснити тим, що людина, яка фіксувала цю одиницю (можливо, і сам М. Номис), повною мірою передала на письмі особливості її звучання (в основі народного мовлення завжди була редукція, яка забезпечувала економію мовних ресурсів, у цьому разі спостерігаємо явище усічення кінцевого звука в сполучнику *як* під впливом наступного слова, яке починається на такий самий звук, – *кишка*).

Вартими уваги є компаративні паремії, до складу яких входять давні за походженням показники порівняльних відношень:

- **МОЛ** (*Як наєшся мезги (м'якенька кора, під товстою, на сосні) хвоїю, та нап'єшся води моховой, то здоров'є мол возом по́ животу покоциць (про Литвяків)* [Н., с. 73; № 744]);
- **АКИ/АК** (*Біда, аки в Родні (у гирла Росі)* [Н., с. 133; № 2221]; *Сами в гріхах, ак в реп'яхах, а ще й людей судять* [Н., с. 322; № 7010]; *Качасця, ак бубник голеньке* [Н., с. 408; № 9234]; *Звиває сі ак шершінь* [Ф., II, с. 222]); порівняльний сполучник *аки* зафіксований іще у старослов'янських рукописах X–XI століть із порівняльним значенням [СС, с. 67], у «Словнику староукраїнської мови XVI – першої половини XVII ст.» його пояснено так: «спол. (цсл. акы) (зв'язує члени речення) (порівняльний) як...» [СУМ XVI–XVII, вип. 1, с. 85], що вказує на його активне функціонування в українській мові цього періоду, тому й не дивно, що цей сполучник ще трапляється в кількох пареміях, засвідчених уже в XIX ст.;
- **КОБИ** (*Сухий Марець, мокрий Май – буде жито **коби (як-би)** гай – Теплий Апрель, мокрий Май – буде хліб, **як** гай – Як мокрий в Апрель, а сухий Май, то буде в клуняхъ рай* [Н., с. 59; № 446]); в поширенішому вислові використано давній порівняльний сполучник *коби*, який зафіксовано в більшості сучасних словників, проте з дещо іншими лексичними значеннями. Скажімо, у СУМ-11 лексеми *коб*, *коби* зафіксовані з такими значеннями: «1. спол. Якби, коли б. 2. спол. Аби (у 1 знач.), тільки б. 3. у знач. част. Коли б, хоч би» [СУМ, IV, с. 200] та ремаркою *діалектне*. Проте зі змісту паремії, яку подано першою, зрозуміло, що лексему *жито* порівнюють з

лексемою *гай*, до того ж компаративну семантику цієї одиниці підтверджує її однотипний варіант (однак уже з часто вживаним сполучником *як*): *буде хліб, як гай*. Тому з упевненістю можемо стверджувати, що в народному мовленні українців XIX ст. цей сполучник інколи функціював як показник саме порівняльної семантики. Зокрема, про це свідчить його фіксація у «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка з такими значеннями: «1) Если-бы, когда-бы. 2) Какъ. 3) Какъ-бы. 4) Пусть, лишь-бы» [Г., т. 2, с. 258]. Одним із наведених значень Б. Грінченко якраз і підтверджує те, що цей сполучник функціював і як порівняльний. Проте з часом розглядана лексема втратила це значення, тому сучасними мовцями може сприйматися як чужорідна та незрозуміла.

Колоритними є паремії з показником порівняльних відношень *як би*, наприклад, *Спить, як би шовком шив* [Н., с. 499; № 11326]; *Бігає, як би му в задницю шило встромив* [Ф., I, с. 70]; *Наробили вайкоту, як би сі жидівська школа валила* [Ф., I, с. 199]; *Виглядає, як би чоловіка з'їсти хотів* [Ф., I, с. 229]; *Вигльидає, як би сі з шибениці урвав* [Ф., I, с. 230]; *Голо, як би Татари перейшли* [Ф., I, с. 542]; *Так му ся добре поводит, як би цицьку ссав* [Ф., II, с. 15]; *Злий, як би в г-о вступив* [Ф., II, с. 254]; *За доброго мужа жінка як би ружа* [Ф., II, с. 559]; *Розлізлий, як би го в ступі втовк* [Ф., III, с. 50]; *Вилизав ся як би го корова облизала* [Ф., III, с. 523] та ін. У «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка лексему *як* зафіксовано з такими значеннями: «1) Какъ. 2) Какъ будто, будто бы. Въ томъ же значеніи: як би. 3) Если. 4) Когда, во время. 5) Чѣмъ, нежели. 6) Лишь, только. 7) Смотря по, смотря какъ, смотря какой. 8) Чуть. 9) Як... як... (повтореніє). 10) Як кажете?» [Г., т. 4, с. 537–538]. Друге значення, яке наводить Б. Грінченко, підтверджує думку про те, що виразник компаративної семантики *як би* активно функціював у народному мовленні українців XIX ст. поряд з порівняльним сполучником *як*. Не викликає подиву те, що в СУМ-і це значення лексеми *як* уже не засвідчене. Важливо також зазначити, що в збірці «Галицько-руські народні приповідки» І. Франка наведено чимало паремій з розгляданим показником порівняльних відношень, натомість у збірці «Українські приказки, прислів'я і таке інше» М. Номиса трапляються лише поодинокі приклади таких одиниць. О. Марчук наголошує, що з проаналізованих

творів І. Котляревського, Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки та ін. «показник із діалектним забарвленням *якби* (частіше з роздільним написанням – *як би*) ... зафіксували з компаративним сенсом тільки в М. Черемшини» [Марчук О. 2011, с. 183], а також у романі М. Матіос «Солодка Даруся» [Там само]. Це підтверджує наші спостереження, що зазначений показник порівняльних відношень активно функціював у говірках південно-західного наріччя, насамперед гуцульських, буковинських, бойківських тощо.

Особливу увагу привертають народні вислови, які містять показник порівняльних відношень *гий* та його фонетичні варіанти *ги*, *гей*, *гі*, *гейби*. Усі названі порівняльні сполучники не стали надбанням сучасної української літературної мови, тому в академічних тлумачних словниках не засвідчені (у СУМі наведено лише порівняльний сполучник *гейби* з ремаркою *діалектне* та поясненням «наче, немов» [СУМ, II, с. 46]). З цього приводу О. Марчук зауважує, що названий словник «визначає порівняльні сполучники через інші сполучники, які упорядникові статті чисто суб'єктивно видаються синонімічними. А насправді сполучник *гейби* містить більший обсяг модальності, ніж *наче*, і менший, ніж *немов*» [Марчук О. 2011, с. 185]). Майже на всі ці слова натрапляємо в «Лексиконі львівському: поважно і на жарт» – діалектному словнику, у якому відображено особливості мовлення львів'ян ХХ ст. Скажімо, лексему *гейби* пояснено як «ніби, наче» [ЛЛ, с. 189]; вказано, що лексема *гей* означає те саме, що й *гейби* [ЛЛ, с. 189]; лексему *ги* подано з поясненням «як, наче» [ЛЛ, с. 190]. У «Тлумачному словнику гуцульських говірок» П. Гавуки зафіксовано лише лексему *гейби*, її витлумачено: «Наче. Ніби. Мов»; до того ж укладач указав, що це частка, а не сполучник [ТСГГ, с. 85]. У лексикографічній праці «Гуцульські говірки: короткий словник» лексеми *гей* і *гейби* подано в одній словниковій статті як взаємозамінники з поясненням «наче, ніби, мов», а також вказівкою, що вони можуть бути часткою або сполучником [ГГ, с. 44]. Також у словнику зафіксовано слово *гі*, яке витлумачено як «1) бач, дивись; 2) тьху; 3) ніби, як» із вказівкою, що це вигук [ГГ, с. 45]. Справді, лексема *гі* в основному функціює в пареміях як вигук, однак трапляються одиниці, у яких це слово є виразником компаративної семантики, тобто порівняльним сполучником. У

словнику «Скарби гуцульського говору: Березові» М. Негрич знаходимо лише лексему *гейби* з поясненням «ніби, наче» [СГГ, с. 49]. Цікаво, що в «Словнику закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району» І. Сабалош пропонує сполучник *ги*, який витлумачено як «1) як; 2) ніж, аніж» [СЗГ, с. 47]. Крім цього, автор словника фіксує сполучник *гі* як абсолютний відповідник сполучника *ги* [СЗГ, с. 47]. Актуальним у цьому контексті є дослідження М. Ковальчука, присвячене аналізу функційної структури сполучників у синтаксисі говірки с. Глинка Надвірнянського району Івано-Франківської області. Лінгвіст наголошує, що розглянуті сполучники фіксують граматичні особливості покутсько-буковинського й гуцульського говорів. На думку вченого, яскраві діалектні риси відображено в порівняльних сполучниках, з цього приводу він зазначає: «Різноманітністю відзначаються діалектні кон'юнктивні лексеми на вираження порівняльних відношень: *гей* (*гій, гейби*), *тагей* (*тагейби*). Діалектні компаративні сполучники функціонують у говірковому мовленні на рівні простого й складного речення» [Ковальчук 2019, с. 47]. Як бачимо, розглядані показники порівняльних відношень притаманні діалектному мовленню представників західного регіону України, є важливими регіональними маркерами компаративних паремій.

І. Франко навів понад 40 компаративних паремій з порівняльним сполучником *гий*. Наприклад, *Звиває сі, гий муха у вокроні* [Ф., II, с. 222]; *Такий єм здоровий, гий збите єйце* [Ф., II, с. 233]; *Бреше гий пес* [Ф., III, с. 514]; *Вибрав сі, гий з котом на полюванє* [Ф., III, с. 521–522]; *Сумує, гий бузьок по Спасі* [Ф., III, с. 248]; *Унадив сі, гий яструб у куріта* [Ф., III, с. 317]; *Кричит, гий канє на дощ* [Ф., III, с. 605] та ін. Варто зауважити, що майже всі ці одиниці були записані в межах м. Жидачів Жидачівського повіту (нині – м. Жидачів Стрийського району Львівської області), лише кілька народних висловів було зафіксовано на території інших населених пунктів: *Ти такий гий зціплий* (м-ко Городок Городецького повіту, нині – м. Городок Львівського району Львівської області) [Ф., II, с. 285]; *Опустив вуха, гий лопух на дощи* (с. Іванівці Жидачівського повіту, нині – с. Іванівці Стрийського району Львівської області) [Ф., II, с. 643]; *Став гий друк* (с. Тростянець Снятинського повіту, нині – с. Тростянець Коломийського району Івано-Франківської області) [Ф.,

III, с. 679]. Це свідчить про те, що функціонування розгляданого показника порівняльних відношень було локальним явищем, характерним насамперед для діалектного мовлення жителів м. Жидачів Жидачівського повіту, а в інших згаданих населених пунктах названим сполучником послуговувалися значно рідше, очевидно, він належав до периферії мовлення представників цих громад.

У «Галицько-руських народних приповідках» також зафіксовано низку паремій з порівняльним сполучником *ги*, наприклад, *Показує філії ги марот* [Ф., II, с. 751]; *Та бо того дівоцтва ги кіт наплакав* [Ф., III, с. 555]; *Змяя ги платва* [Ф., III, с. 578] та ін. Ці та чимало інших одиниць з розглядової групи I. Франко запозичив зі збірки оповідань українського письменника, етнографа й дослідника Бойківщини Ю. Кміта, яка має виразний етнографічний характер. Хоча трапляються й вислови, записані в різних населених пунктах західноукраїнського регіону: *Тішит сі ги жид пархами* (м-ко Миколаїв над Дністром Жидачівського повіту, нині – м. Миколаїв Стрийського району Львівської області) [Ф., II, с. 150]; *Замкло му, ги зазули перед Велицидни* (с. Тухля Стрийського повіту, нині – с. Тухля Стрийського району Львівської області) [Ф., II, с. 202]; *Витріскує, ги біда по неклі* (с. Підгірки Калуського району, нині – один із районів м. Калуш) [Ф., III, с. 525]; *Дорога минат ся, ги тот дим* (с. Звиняч Горішний Турецького повіту, у наш час цього населеного пункту не існує) [Ф., III, с. 561] та ін.

Деякі досліджувані вислови містять порівняльний сполучник *гей*, наприклад, *Трісе гей жид пархами* (м. Жидачів Жидачівського повіту, нині – м. Жидачів Стрийського району Львівської області) [Ф., II, с. 150]; *Ти бідна так зблідла, гей та повітова рада в Жидачеві* (м. Жидачів Жидачівського повіту, нині – м. Жидачів Стрийського району Львівської області) [Ф., II, с. 220]; *Крутит ся, гей той сворень* (м-ко Комарно Рудецького повіту, нині – м. Комарно Львівського району Львівської області) [Ф., II, с. 426]; *Тос ми лишив, гей на серед води* (с. Голешів Бобрецького повіту, нині – с. Голешів Стрийського району Львівської області) [Ф., II, с. 475]; *Стыгают сі, гей слота в літі* (с. Іванівці Жидачівського повіту, нині – с. Іванівці Стрийського району Львівської області) [Ф., III, с. 244]; *Муркотит гей цап* (с. Лімна Турецького повіту, нині – с. Лімна Самбірського району Львівської області) [Ф., III,

с. 377]; *Громада гей ті кури: як ястріб влетит, то ся всі розпирхнут* (с. Ботелка Нижня Стрийського повіту, нині – с. Нижнє Самбірського району Львівської області) [Ф., III, с. 546] та ін. Принагідно зауважимо, що, на відміну від попередньої групи, у цій немає жодних закономірностей фіксації паремійного матеріалу: одиниці записані в різних населених пунктах, проте в межах одного регіону.

Значно рідше в аналізованих паремійних одиницях трапляється показник порівняльних відношень *гі*: *Біда як жінка бліда, а ще гірший смуток як чоловік гі вуток* [Ф., II, с. 166]; *Жінка гі верба: де ї посади, там виросте* [Ф., II, с. 167]; *Хвалит ся, гі жид пархами* [Ф., III, с. 338]. Цікаво, що всі ці народні вислови були записані в межах м-ка Миколаїв над Дністром Жидачівського повіту, нині – м. Миколаїв Стрийського району Львівської області, що свідчить про вузькорегіональну специфіку цього порівняльного сполучника. Лише дві одиниці були зафіксовані в інших населених пунктах: *Ходит гі розбита качка* (м. Жидачів Жидачівського повіту, нині – м. Жидачів Стрийського району Львівської області) [Ф., III, с. 362]; *Так му йде, гі би взяв перо з гуски і пустив горі водов* (с. Мшанець Старосамбірського повіту, нині – с. Мшанець Самбірського району Львівської області) [Ф., III, с. 588]. Порівняльний сполучник *гейби* представлено лише в одній паремії *Наточьила піни гейби решето* [Ф., II, с. 720], яку використав Ю. Кміт у своїй збірці оповідань.

Загальновідомо, що сполучник *а* в українській мові найчастіше функціонує як протиставний, зіставний чи приєднувальний. Зокрема, цю думку висловлює в монографічному дослідженні К. Городенська, яка зазначає, що сполучник *а* виражає такі типи семантико-синтаксичних відношень між частинами складносурядного речення: протиставні, зіставні, приєднувальні [Городенська 2010, с. 190–191]. У СУМі вказано, що сполучник *а* вживається як «1) протиставний; 2) зіставний; 3) приєднувальний; 4) приєднально-підсилювальний; 5) єднальний» [СУМ, I, с. 1]. У п'ятому пункті зазначено, що сполучник *а* «має значення спол. “і”», а також подано ремарку *діалектне* [Там само]. Робота з паремійним матеріалом зі збірок М. Номиса й І. Франка показала, що доволі часто сполучник *а* функціонував у народних висловах саме як єднальний, що свідчить про діалектну специфіку таких одиниць. Наприклад,

П'яні а діти и нехотя правду скажуть [Н., с. 362; № 8079]; *Люльки а жінки ніколи не позичай* [Н., с. 363; № 8095]; *Глухого а німого справи не допитається* [Н., с. 382; № 8567]; *Сінним конем а солом'яним волом не далеко заїдеш* [Н., с. 454; № 10216]; *Бабина донька, а економа кінь все гладенькі* [Ф., I, с. 46]; *Богацьке а жидівське ніколи не пропаде* [Ф., I, с. 146]; *Вдовин плач, а циганський лай, то всьо на єдно* [Ф., I, с. 209] та ін. Як бачимо, сполучник *а* можемо замінити єднальним сполучником *і* з повним збереженням семантики наведених паремій. Проте, на нашу думку, у кожному з цих висловів певною мірою реалізовано також компаративну семантику, адже предмети, особи, явища дібрані на основі подібності їхніх ознак, властивостей і характеристик.

Для підтвердження наших міркувань розгляньмо докладніше кілька досліджуваних одиниць, у яких сполучник *а* є виразником безпосередньо порівняльних відношень. М. Номис подає паремію *Вовче горло, а понівське око* [Н., с. 362; № 8064], зафіксовану в м. Умань на Черкащині; на цю саму одиницю натрапляємо в збірці І. Франка: *Попове око, а вовче горло* [Ф., II, с. 765], вислів упорядник запозичив зі збірки С. Петрушевича, записаної в с. Добряни Стрийського повіту (нині – с. Добряни Стрийського району Львівської області). В обох варіантах паремії не спостерігаємо ані протиставних, ані єднальних відношень, натомість є яскраво виражені порівняльні відношення, адже сполучник *а* доволі легко можемо замінити на *як, мов, немов* чи будь-який інший порівняльний сполучник. Важливим є пояснення І. Франка до наведеної ним паремії, який зауважує, що це «іронічне порівнанє, обоє неситі» [Ф., II, с. 765], тобто сам упорядник збірки вказує, що паремія є компаративною.

У «Галицько-руських народних приповідках» укладач зафіксував вислів *Склянок а дітий ніколи нема досить: склянки б'ються, а діти мрут* [Ф., III, с. 145; 675], записаний у м. Камінка Струмілова (нині – м. Кам'янка-Бузька Львівського району Львівської області). У цьому випадку бачимо єднальні відношення, однак не можемо й заперечувати наявність порівняльних, оскільки народ проводив паралелі між тим, що діти в сім'ях вмирали часто, до того ж інколи без очевидної причини, і тим, що посуд, зокрема склянки, у побуті били теж часто й здебільшого випадково.

Таке зіставлення допомогло людям побачити щось спільне у двох процесах, що й лягло в основу цього порівняння. Нашу думку підтверджує І. Франко, який, пояснюючи паремійну одиницю, вказує, що це «влучне порівнанє і вказівка на той сумний факт, що із селянських дітей найбільша часть умирає» [Ф., III, с. 145].

Впадають в око наведені в збірці «Українські приказки, прислів'я і таке інше» компаративна паремія *Панський сейчас, як жидівський зараз*, зафіксована на Остерщині, та її варіанти *Жидівський зараз, а панський почекай* (м. Радомишль Житомирської області) – *Сейчас, як жидівський зараз* (Новгород-Сіверщина) [Н., с. 362; № 8067]. Не викликає сумніву те, що в усіх цих одиницях реалізовано компаративну семантику, оскільки варіанти здебільшого зберігають тісний семантичний зв'язок з поширенішим висловом. Цікаво, що в першому варіанті натрапляємо на сполучник *а*, який, на нашу думку, у цьому випадку реалізує насамперед компаративну семантику. Подібний вислів, однак без показника порівняльних відношень, фіксує в рідному селі І. Франко: *Жидівське «зараз», панське «почекай»*; він пропонує таке пояснення: «Жид, коли його кликати, звичайно відповідає: “зараз, зараз”, та щоб його дождатися, треба почекати. Натомість пан, коли до нього зголоситься мужик, поперед усього кричить: “Росзекај!”» [Ф., II, с. 153]. Очевидно, у цьому випадку порівняльну семантику виражено імпліцитно. Можемо згадати ще подібні вислови (*Попівські очі, а панська кешеня* (м. Київ, а також Канівщина) [Н., с. 362; № 8065]; *Дурний слуга без помочи, а полковник без війська* (м. Умань Черкаської області) [Н., с. 460; № 10339] та ін.), записані на території різних населених пунктів тогочасної України. Аналіз паремійного матеріалу дає змогу припустити, що українці ХІХ ст. у своєму мовленні інколи могли використовувати сполучник *а* саме як порівняльний, до того ж це явище має виражену регіональну специфіку.

У паремії *Вона так и пряде (очицями), як ...* [Н., с. 378; № 8445] пропущено об'єкт порівняння, однак наявність порівняльного сполучника забезпечує збереження компаративної семантики. Очевидно, ця одиниця була дуже популярною серед мовців, тому кожен потенційно міг, спираючись на власний

суб'єктивний досвід, використовуючи свою лінгвокреативність, запропонувати відповідне до конкретної ситуації продовження цієї паремії.

Надзвичайно цікавими в збірці М. Номиса є паремії з двома засобами мовного оформлення компаративної семантики. Наприклад, *Запишався, як наче Берко в колоді...* [Н., с. 142; № 2474]; *Видав, як наче на заріз* [Н., с. 170; № 3122]; *Сидить, наче як туман* [Н., с. 180; № 3378]; *Ходиш, неначе як гріх без душі* [Н., с. 486; № 10990]; *Ходить, як неначе три дні хліба не їв...* [Н., с. 486; № 10991]. У збірці І. Франка натрапляємо лише на таку паремійну одиницю та її варіант: *Тадже ми си щось своє. ...гей ніби...* [Ф., III, с. 92]. Варто зауважити, що М. Заборна ідентифікує сполуки *ніби як, наче як, як ніби, як наче* та ін. як складені сполучники, зараховує їх до периферії системи порівняльних сполучників [Заборна 1997, с. 6]. Можемо припустити, що одночасне використання двох однотипних показників порівняльних відношень зумовлене або бажанням мовця підсилити компаративну семантику паремій, або одночасним співіснуванням двох варіантів з різними сполучниками, які в усному народнорозмовному мовленні злилися в один. Цікаво, що майже всі вищезгадані одиниці зафіксовані в межах однієї місцевості (Брацлавщини), це дає підстави кваліфікувати це явище як своєрідну регіональну особливість.

2.1.1.2. Паремійні одиниці зі сполучниками, що виражають перевагу суб'єкта чи об'єкта порівняння, та формами ступенів порівняння прикметників і прислівників

Такі паремійні одиниці вражають своєю колоритністю, строкатістю форм і варіативністю. Важливо, що в обох розгляданих збірках народних висловів, до складу яких входять форми ступенів порівняння прикметників і прислівників, значно менше, аніж інших структурно цілісних порівняльних конструкцій зі сполучниками. Здебільшого в пареміях, що належать до цієї групи, прикметники та прислівники вищого ступеня порівняння поєднуються з порівняльними сполучниками або прийменником *від* і його варіантами *відо/од*. Привертає увагу той факт, що М. Номис наводить таких порівняльних одиниць значно більше, аніж І. Франко. Найпродуктивнішими є такі моделі:

- *adj. (comp. form)...* + **як**: *Гіриша* відьма вчена, **як** родима [Н., с. 47; № 235]; *Старший* Гриць, **як** Парася [Н., с. 86; № 1011]; *Біда старша*, **як** роскіш [Ф., I, с. 77]; *Близша* сорочка тілу, **як** рідная тітка [Ф., III, с. 202] та ін.;
- *adj. (comp. form)...* + **ніж**: *Довше* моє бідацтво, **ніж** його богацтво [Ф., I, с. 92]; *Близша* сорочка тіла, **ніж** кожух [Ф., III, с. 202]; *Мудрійші* тепер яйці, **ніж** кури [Ф., III, с. 480] та ін.;
- *adj. (comp. form)...* + **від (відо/од)**: *Старший* Галич **відо** Львова [Н., с. 86; № 1010]; *Дурніший од попа* – *Хіба я дурніший од попа!* – *Хіба ж то він дурнійший від попа* ... [Н., с. 294; № 6264]; *Почин дорогий од грошей* [Н., с. 467; № 10546]; *Благовісник старший від* Великоднє [Ф., I, с. 100–101]; *Верба пожиточнійша від* яблінки [Ф., I, с. 213]; *Мудрійше* яйце **від** курки [Ф., III, с. 480] та ін.;
- *adv. (comp. form)...* + **як**: *Більше* панів, **як** псів – ...а мужиків и не видно ся за ними [Н., с. 92; № 1169]; *Більше* страху, **як** переполоху [Н., с. 219; № 4403]; *Учений недоучений гірше*, **як** простак [Н., с. 287; № 6089]; *Моя свиня більше* знає, **як** ваш астроном [Н., с. 304; № 6540]; *Більше* смутку, **як** радості... [Н., с. 439; № 9854]; *Більше* біди, **як** лободи [Ф., I, с. 79] та ін.;
- *adv. (comp. form)...* + **ніж**: *Се гірш*, **ніж** – *ходи їсти* [Н., с. 244; № 5017]; *Лекше* говорити, **ніж** зробити [Н., с. 266; № 5603]; *Більш* смороду, **ніж** потіхи [Н., с. 439; № 9853]; *Борше* багатий запотребує бідного, **ніж** бідний багатого [Ф., I, с. 143]; *Більше* відваги **ніж** розуму [Ф., I, с. 307] та ін.;
- *adv. (comp. form)...* + **від (од)**: *Допекла гірш од* сирі кваші [Н., с. 156; № 2767] та ін.

Деякі паремійні одиниці, які належать до аналізованої групи, мають цікаві варіанти. Скажімо, М. Номис наводить вислів, у якому компаративну семантику реалізовано за допомогою прикметника вищого ступеня порівняння й прийменника *од*: *Тепер розумніші яйця од* курей (паремія зафіксована в південних областях Правобережної України). Укладач збірки пропонує також варіанти цієї порівняльної конструкції: *Мудрійші тепер яйця, ніж* курі (Галичина) – *Тепер уже, простіть, яйця старіші, як* кури (Поділля) [Н., с. 71; № 697]. Як бачимо, у першому варіанті вжито інший прикметник (хоча й близький за значенням), а прийменник *од* замінено на порівняльний сполучник *ніж*; у другому варіанті спостерігаємо подібну ситуацію,

лише на місці прийменника *од*, який був використаний у поширенішому вислові, бачимо порівняльний сполучник *як*.

Показовим є те, що в збірці «Українські приказки, прислів'я і таке інше» М. Номис подає доволі багато граматично однотипних конструкцій, які, очевидно, були напрочуд популярними серед українців минулого. Усі вони відповідають моделі «*лучче (луччий)...*, *ніж/як/чим/неже...*»: *Лучче* держатись у багатого пана за клямку, *як* у бідного за столом сидіти [Н., с. 93; № 1188]; *Лучче* з медведем борікацьця, *ніж* з паном рахувацьця [Н., с. 94; № 1207]; *Лучче* птиці на сухій гільці, *чим* ся в золотій клітці [Н., с. 100; № 1336]; *Лучче* кривду терпіти, *як* кривду чинити [Н., с. 136; № 2295]; *Лучче* чуже вухо гризти, *як* своє [Н., с. 138; № 2357]; *Лучче* своє личко, *як* чужий ремінець [Н., с. 431; № 9682]; *Лучче* свої воші бити, *ніж* чужі гроші лічити [Н., с. 431; № 9683]; *Лучче* в боці, *неже* в чужій головці [Н., с. 521; № 11892] та багато інших. У збірці «Галицько-руські народні приповідки» укладач рідко фіксує паремії, вибудовані за такою моделлю, у засвідчених одиницях лексему *лучче/луччий* замінено на *ліпше/ліпший*, що відповідало особливостям тогочасного мовлення представників західного регіону України: *Ліпше* відригаючи, *ніж* спльовуючи [Ф., I, с. 317]; *Ліпше* сирійше жито жати, *ніж* як перейде [Ф., III, с. 127]; *Ліпше* солом'яне житє, *як* золота смерть [Ф., III, с. 194]; *Ліпша* своя хата, *як* чужа палата [Ф., III, с. 333] та ін.

В обох розгляданих збірках трапляються компаративні одиниці з формами ступенів порівняння прислівників і прикметників, однак з пропущеними порівняльними сполучниками. Очевидно, це зумовлено економією мовних ресурсів. Однак варто зауважити, що порівняльні відношення реалізуються повною мірою, адже пропущені показники компаративної семантики легко відновити з контексту. Наприклад: *Хохол більше* нашого Богу упадає [Н., с. 76; № 793]; *Москаль як ворона, та хитріший* чорта [Н., с. 78; № 838]; *Уха повище* лоба не ростуть [Н., с. 86; № 1016]; *Худий мир гірше* лихої сварки [Н., с. 176; № 3282]; *Звиваєця жвавій* гадюки [Н., с. 272; № 5755]; *Лихая находка гури* крадіжки [Н., с. 279; № 5916]; *Молоде орля та вище* старого літає [Н., с. 334; № 7322]; *У друга вода солодча* вражеського меду [Н., с. 422; № 9513]; *Своя мазка ліпш* чужої світлиці [Н., с. 429;

№ 9632] *Висше* носа писок задирати [Ф., I, с. 269]; *Бода-с справ тонше* волоса, а *дальше* голоса! [Ф., III, с. 219] та ін.

2.1.2. Компаративні паремійні одиниці, що мають лише об'єкт порівняння

Часто укладачі збірок фіксують цікаві порівняльні одиниці, що мають лише показник порівняльних відношень (порівняльний сполучник) та об'єкт порівняння, натомість суб'єкта порівняння немає. На нашу думку, це зумовлено тим, що порівняльна частина паремії ставала дуже популярною, легко відтворюваною, тому суб'єкт порівняння втрачався, а об'єкт з порівняльним сполучником вільно функціював, міг приєднуватися до будь-якого нового суб'єкта залежно від особливостей ситуації, що породжувала нові прислів'я та приказки. У збірці М. Номиса таких випадків зафіксовано доволі багато, І. Франко засвідчує такі одиниці рідше. З-поміж порівняльних сполучників найбільш поширеними були такі:

- **ЯК:** *Як* у батька за пазухою [Н., с. 111; № 1638]; *Як* у воду впав [Н., с. 121; № 1893]; *Як* кіт в салі [Н., с. 173; № 3195]; *Як* цуркою крутить [Н., с. 367; № 8178]; *Як* хвіст волочеця [Н., с. 486; № 10983]; *Як* журавлі у небі [Н., с. 581; № 13365]; *Як* козак в Лузі [Н., с. 581; № 13367]; *Як* у болото верг [Ф., I, с. 161]; *Як* вилами сьвіт пхати [Ф., I, с. 250]; *Як* на воді слина [Ф., I, с. 370]; *Як* у воду камінь [Ф., I, с. 370]; *Як* на волоску висит [Ф., I, с. 375]; *Як* на огни згоріло [Ф., II, с. 628];
- **НАЧЕ:** *Наче* курчя впустив [Н., с. 135; № 2284]; *Оце! неначе* та орда [Н., с. 156; № 2780]; *Наче* сутана у камені шумить [Н., с. 182; № 3433]; *Наче* руками [Н., с. 602; № 13880];
- **МОВ:** *Мов* та скаженюка [Н., с. 181; № 3394]; *Мов* чарами одвело [Н., с. 240; № 4917]; *Мов* заморочено [Н., с. 353; № 7842]; *Мов* кропивою попік [Н., с. 367; № 8182]; *Мов* гатьманського роду [Н., с. 378; № 8444];
- **НЕНАЧЕ:** *Неначе* огонь наше [Н., с. 367; № 8186]; *Неначе* Ганна без соли [Н., с. 578; № 13257]; *Неначе* миш вискочила з борошна [Н., с. 598; № 13770] та ін.

Дослідження компаративності як лінгвістичної категорії потребує розв'язання низки проблем, які існують у сучасній лінгвістиці. Вивчення компаративних паремій, засвідчених у збірках М. Номиса та І. Франка, є надзвичайно важливим,

адже дає змогу досягнути специфіку концептуальної і мовної картин світу українців XIX ст., простежити динаміку лексичної та фразеологічної підсистем тогочасної української мови, а також схарактеризувати екстралінгвальні чинники, що тією чи тією мірою впливали на вибір мовних одиниць під час комунікації. У більшості паремій, засвідчених у розгляданих збірках, компаративність виражена експліцитно. Цей спосіб вираження компаративності вважаємо продуктивним та необхідним для повноцінної реалізації порівняльних відношень у пареміях. Вважаємо, що в майбутньому перспективним є дослідження ще й імпліцитних способів вираження компаративності в розгляданих одиницях, що дасть змогу сформувати цілісне уявлення про специфіку реалізації порівняльної семантики в пареміях, ґрунтовніше з'ясувати їхні структурні особливості.

2.2. Специфіка вербалізації об'єкта порівняння в компаративних пареміях як відображення особливостей мовної картини світу українців XIX ст.⁷

Проведене комплексне дослідження передбачає з'ясування ще й особливостей семантики компаративних паремій, що дає змогу реконструювати окремі фрагменти мовної та концептуальної картин світу українців XIX ст., схарактеризувати домінанти їхньої світоглядної парадигми й простежити специфіку лексичної підсистеми української мови зазначеного періоду.

Аналіз наукової літератури показав, що в сучасній лінгвістиці окреслилася доволі чітка тенденція до вивчення саме семантичного аспекту паремійних одиниць. Скажімо, В. Калько розглядає семантику паремій як когнітивно-дискурсивного феномену, поліфункційного жанру усної словесності [Калько 2019]; Л. Соболь звертає увагу на семантику й прагматику українських паремій, до складу яких входять назви літер кирилиці й латиниці [Соболь 2012]; Ж. Марфіна висвітлює особливості образної семантики назв спорідненості в українських пареміях, виявляє соціокультурний, антропний та акціональний субкоди в семантиці цих одиниць [Марфіна 2014]; Я. Сулейманова на матеріалі англійської, німецької, української та

⁷ Під час написання цього підрозділу використано фрагменти статті «Семантика і лінгвокультурний потенціал компаративних паремій (на матеріалі збірки Матвія Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше»)». [докладніше див. Бондаренко 2023а].

російської мов з'ясовує своєрідність аксіологічної семантики паремій з компонентами на позначення стихій природи (вода, вогонь, повітря, земля) [Сулейманова 2018]; В. Мішкур досліджує семантику анімалізмів-гіперонімів у складі паремій іспанської мови [Мішкур 2011]; О. Савченко здійснює зіставний аналіз народних висловів української та англійської мов, щоб дати вичерпну характеристику етнокультурної специфіки семантики паремійних одиниць із компонентом *more / sea* [Савченко 2017].

Актуальним нині є питання з'ясування семантики прислів'їв і приказок, коректної їх інтерпретації. В. Калько переконана, що «в семантиці паремійних висловлень можна виокремити два рівні: з одного боку, поверхнєве значення, виведене на ґрунті аналізу мовних фактів і закономірностей із семантики окремих складників, а з іншого – глибинне, тобто той зміст, який постає на основі мовних значень, асоціацій, уявлень, оцінок тощо» [Калько 2019, с. 136]. Щоб повною мірою осягнути семантику прислів'їв і приказок, необхідно інтерпретувати їх саме на глибинному рівні. Це дасть змогу встановити фактори, які безпосередньо вплинули на процес формування народних висловів.

Варто зазначити, що якісно декодувати зміст паремійних одиниць доволі складно. Зокрема, В. Калько звертає увагу на те, що «процес тлумачення семантики паремії передбачає декодування буквальної інформації, вираженої знаками відповідної пропозиції, фігуральної інформації, репрезентованої метафоричними знаками донорських доменів, що інтегровані в структуру знань індивіда про певну подію, ситуацію, явище, факт, предмет тощо. Глибинний зміст прислів'їв умотивований експлікованістю в їхній семантиці засадничих для української етнокультури онтологічних категорій, фактів національної концептосфери, ціннісної інформації» [Калько 2019, с. 140].

У пропонованому дослідженні залежно від семантики об'єкта порівняння виокремлено 3 тематичні групи компаративних паремій, до яких належать прислів'я та приказки з об'єктами порівняння «Природа», «Людина та її побут», «Елементи народно-релігійних вірувань», кожна з яких складається з кількох підгруп. На

прикладі названих тематичних груп та їхніх підгруп проаналізуємо важливі фрагменти мовної та концептуальної картин світу українців ХІХ ст.

2.2.1. Тематична група паремій з об'єктом порівняння «Природа»

Тематичну групу паремій з об'єктом порівняння «Природа» формують компаративні одиниці, у яких його вербалізовано лексемами на позначення явищ природи, тваринного чи рослинного світу. До названої групи уналежнено 658 компаративних паремій зі збірки «Українські приказки, прислів'я і таке інше» та 981 компаративну паремію зі збірки «Галицько-руські народні приповідки»; ці вислови поділено на 4 підгрупи:

- паремії з об'єктом порівняння «Тварини»: М. Номис зафіксував 473 такі одиниці, що становить 71,9 % від загальної кількості паремій у тематичній групі, а І. Франко навів 659 таких одиниць, що становить 67,2 % від загальної кількості паремій у тематичній групі (*Дриготиш, як зімою хорт* [Н., с. 68; № 651]; *Розтеклися, як руди миши.* – *Пропав, як руда миш.* – *Розлізлись, як руди миши.* – *Погинули, як руди миши* [Н., с. 121; № 1880]; *Розживемось, як сорока на лозі, а тінь на воді* [Н., с. 135; № 2289]; *Наче гуси ночували* (нечепурно) [Н., с. 497; № 11276]; *Будте здорови, як бурі корови, а я буду пить, як черкаський бик* [Н., с. 510; № 11589]; *Вдячний як баран* [Ф., I, с. 52]; *Дивить ся, як віл на нові ворота* [Ф., I, с. 330]; *Вигодував як змию під корчом* [Ф., II, с. 264]; *Упер си, як норовистий кінь* [Ф., III, с. 318]; *Хлопці як воробці* [Ф., III, с. 358] та ін.);
- паремії з об'єктом порівняння «Явища природи й елементи природного середовища»: М. Номис зафіксував 95 таких одиниць, що становить 14,4 % від загальної кількості паремій у тематичній групі, І. Франко навів 176 таких одиниць, що становить 17,9 % від загальної кількості паремій у тематичній групі (*Пішли мої літа, яко вітри круг світа* [Н., с. 127; № 2055]; *Ого зажурилась! Та така ходить, як тумá (туман)* [Н., с. 135; № 2268]; *Напав, як сніг на голову* [Н., с. 182; № 3419]; *Давить, як мороз бабу* [Н., с. 203; № 4003]; *П'яний, як земля* [Н., с. 516; № 11741]; *Гонило би тобов, як вітер лугом* [Ф., I, с. 341]; *Гине як сніг на сонци* [Ф., I, с. 468];

Гоняться як хмари [Ф., I, с. 581]; *Лупотит як град по дасі* [Ф., I, с. 624]; *Виглядає як слотаве літо* [Ф., III, с. 161] та ін.);

— паремії з об'єктом порівняння «Рослини»: М. Номис навів 79 таких одиниць, що становить 12 % від загальної кількості паремій у тематичній групі, а І. Франко записав 108 таких одиниць, що становить 11 % від загальної кількості паремій у тематичній групі (*Кріпиця, як диня на морозі* [Н., с. 141; № 2444]; *Трусиця, як осичина* [Н., с. 218; № 4377]; *Високий, як тополя, а дурний, як хвасоля* [Н., с. 297; № 6346]; *Діти такі – як кукіль. – Діти, як кукіль, маленькі* [Н., с. 408; № 9233]; *Коник, як горох* [Н., с. 454; № 10221]; *Жию, як горох при дорозі: хто йде, то скубе* [Ф., II, с. 162]; *Біда, кому жона бліда, а й тот неборак, кому жона як буряк* [Ф., II, с. 178]; *Кріпит ся як гарбуз на морозі* [Ф., II, с. 419]; *За доброго мужа жінка як би ружа* [Ф., II, с. 559]; *Опустив вуха, гий лопух на дощи* [Ф., II, с. 643] та ін.);

— паремії з об'єктом порівняння «Просторові поняття, види ландшафтів»: М. Номис записав 11 таких одиниць, що становить 1,7 % від загальної кількості паремій у тематичній групі, а І. Франко зафіксував 38 таких паремії, що становить 3,9 % від загальної кількості паремій у тематичній групі (*Сухий Марець, мокрий Май – буде жито коби (як-би) гай. – Теплий Апріль, мокрий Май – буде хліб, як гай* [Н., с. 59; № 446]; *Дай тобі, Боже, спішно й охотно робити; щоб твої думки були повні, як криниця водою; щоб твоя річ була тиха та багата, як нива колосом...* [Н., с. 226; № 4565]; *Хто ся оправдує (а зовсім винний), того як гору вздує* [Н., с. 338; № 7429]; *Голо як на Хребті горі* [Ф., I, с. 542]; *Зігнало го як гору* [Ф., II, с. 246]; *Такі ябка рісні, як болото* [Ф., III, с. 472] та ін.).

Не дивує той факт, що найбільша кількість розгляданих компаративних одиниць входить саме до тематичної групи паремій з об'єктом порівняння «Природа». Адже здавна людина була органічною частиною світу природи, дбала про неї, відчувала захист з її боку, не мислила себе поза нею. Тому для наших предків лексеми на позначення понять довкілля були невід'ємним фрагментом їхньої мовної картини світу. Сьогодні можемо констатувати, що значна частина з них поступово відходить на периферію мовної свідомості, а компаративні паремії, поширені в живому мовленні українців позаминулого століття, сучасні мовці

вживають зрідка, а подекуди й не розуміють лексичного значення окремих слів, які є важливими складниками прислів'їв і приказок.

Колоритна підгрупа паремій з об'єктом порівняння «Тварини» з аналізованої тематичної групи має значну кількісну перевагу над іншими. Серед лексем, які позначають об'єкт порівняння в компаративних паремійних одиницях цієї підгрупи, переважають назви свійських тварин і птахів (*Молодик, як бик* [Н., с. 66; № 595]; *Дере голову, як попова кобила* [Н., с. 143; № 2476]; *Величаєця, як свиня в борлозі (барлозі)...* [Н., с. 143; № 2494]; *Ходить, як овечка, а буцає, як баран* [Н., с. 167; № 3033]; *Надувсь, як индик...* [Н., с. 180; № 3375]; *Блоха як кінь* [Ф., I, с. 103]; *Вліз у болото тай качає ся як свиня* [Ф., I, с. 159]; *Виглядає як мокра курка* [Ф., I, с. 229]; *Більше дасть вовни дурна овечка, як мудрий цап* [Ф., II, с. 625] та ін.). Водночас трапляються й назви диких тварин (*З тобою водицьця, як из тим ведмедем* [Н., с. 164; № 2960]; *Хитрий, як лисиця* [Н., с. 165; № 2973]; *Хитрує, як вовк* [Н., с. 165; № 2975]; *Вирвався, як заєць з конопель* [Н., с. 219; № 4416]; *Бурий як вовк* [Ф., I, с. 192]; *Виглянув, як медвідь з таври* [Ф., I, с. 231]; *Виснав сі, як повх. – Виснав сі, як борсук у ямі* [Ф., I, с. 270]; *Курит як тхір* [Ф., III, с. 302] та ін.).

Надзвичайно часто в обох досліджуваних збірках об'єкт порівнянь у пареміях цієї підгрупи вербалізований лексемою *собака*, а також її синонімами *пес*, *сучка*: *Хитрує, як собака* [Н., с. 165; № 2976]; *Сердитий, як собака* [Н., с. 179; № 3358]; *Поживився, як пес макогоном* [Н., с. 118; № 1799]; *Ник, як сучка в глек* [Н., с. 167; № 3040]; *Біжит як пес пішки до млина* [Ф., I, с. 71]; *От гибит як собака* [Ф., I, с. 465]; *Жив як пес, згиб як собака – Жив як пес, здох як собака* [Ф., II, с. 160]; *Ні в сих, ні в тих, як собака в човні* [Ф., III, с. 110] та ін.

Не дивно, що ця лексема є часто вживаною, вона належить до ядра паремійної картини світу українців і є складником їхнього етно- та лінгвокультурного коду. Собака постійно перебував поряд з людиною, саме тому нерідко ставав об'єктом різнопланових порівнянь та народних переосмислень. В. Жайворонок зауважував, що собака «з глибокої давнини став символом вірності...; разом з тим є уособленням злості, жорстокості, недоброзичливості..., тому особливо небезпечними є скажені

собаки... найпоширеніші собачі клички Сірко або Рябко ... стали основою для відтворення людської нещирості, прислужництва» [Жайворонок 2006, с. 557–558].

У компаративних паремійних одиницях собака постає здебільшого як негативний образ (злий, голодний, подекуди нахабний і хитрий, а інколи – боягузливий), тому суб'єкта порівняння часто наділяють станами, діями й характеристиками цієї тварини: *Змерз, як собака* [Н., с. 68; № 653]; *Голий, и босий, и голодний: пропаде, так як собака* [Н., с. 107; № 1535]; *Хитрує, як собака* [Н., с. 165; № 2976]; *Сердитий, як собака* [Н., с. 179; № 3358]; *Звиваєця, як пес в сливах. «Як істи хоче, не зна що діяти, – веретіниця»...* [Н., с. 170; № 3128]; *Пропав, як собака в ярмарку. – Пропав як сірко в базарі. – Пропав, як пес в ярмарку* [Н., с. 120; № 1872]; *Босий як пан пес* [Ф., I, с. 169]; *Божит сі, як пес палиці* [Ф., I, с. 170]; *Бридкий, як здохлий пес* [Ф., I, с. 186]; *Відважний як пес за плотом* [Ф., I, с. 309] та ін. Наведені вислови свідчать, що лінгвокультурема *пес* мала здебільшого негативні конотації, що значною мірою відрізняється від її сучасного сприйняття, коли собака є невід'ємним членом родини, захисником подвір'я та ін. Цікаво, що наші предки помічали й неабияку вірність собак, що безпосередньо відбилося в компаративній паремії *Вірний як пес* [Ф., I, с. 338].

У деяких компаративних пареміях вжито лексему *сірко* (*Пожививсь, як сірко паски* [Н, с. 118; № 1798]; *Пропав, як собака (пес) в ярмарку. – Пропав, як сірко в базарі* [Н., с. 120; № 1872]), яка належить до важливих знаків української лінгво- та етнокультури. В. Жайворонок зазначає, що «сірко – собака сірої масті, вживається і як традиційна кличка собаки; фразеологізм: *у сірка очей позичати* – робити щось таке, чого треба соромитися; уживається щодо нахабних людей» [Жайворонок 2006, с. 543]. Оскільки наведені нами паремії укладачі записали з усного мовлення, установити, чи йдеться про певного собаку сірої масті, чи зафіксовано кличку конкретного собаки, нині не можливо. На думку В. Жайворонка, клички собак Сірко та Рябко використовували у фольклорних текстах для відтворення нещирості людей, а також прислужництва [Там само, с. 557].

Цікавими паремійними одиницями є *Підскакує як зінське щеня* [Н., с. 181; № 3406]; *Та й зле (злюче)! як зінське щеня* [Н., с. 161; № 2886]. Прикметно, що

І. Франко в «Галицько-руських народних приповідках» цих висловів не фіксує. Словосполучення *зінське щеня* означає «*сліпак*», тобто небезпечний гризун. За народною етимологією, ця назва зумовлена уявленнями, що начебто такі гризуни замість очей мали лише зіниці. Г. Булашев наводить приклад народних вірувань, згідно з якими вважали, що зінські щенята – це маленькі звірята, що народжувалися від жінки, яка була грішною, і що той, кого вкусив сліпець, неминуче загине [Булашев 1992, с. 344]. Давні українці вірили в потойбічних істот, темні сили, за допомогою подекуди наївних уявлень намагалися пояснити певні події, що безпосередньо відбито і в елементах народної мудрості, які дійшли до наших часів, – пареміях.

2.2.2. Тематична група паремій з об'єктом порівняння «Людина та її побут»

Тематичну групу паремій з об'єктом порівняння «Людина та її побут» формують компаративні паремії, у яких його вербалізовано лексемами на позначення родинних зв'язків (спорідненості), зовнішності людини, її характеру, частин тіла, хвороб, елементів побуту, знарядь праці, одягу, їжі, а також осіб за видом діяльності (професією). До вищезгаданої групи уналежнено 530 компаративних паремій зі збірки «Українські приказки, прислів'я і таке інше» та 773 компаративні паремії зі збірки «Галицько-руські народні приповідки». Ці вислови надзвичайно цікаві, адже дають змогу простежити особливості внутрішнього світу українців ХІХ ст., розглянути їхні взаємини з оточенням, краще зрозуміти різні аспекти побутового й соціального життя, що безпосередньо відбилося в їхній мовній практиці. У межах цієї тематичної групи виокремлено 7 підгруп⁸:

- паремії з об'єктом порівняння «Побут, господарство» (предмети домашнього вжитку, знаряддя праці, одяг тощо): М. Номис зафіксував 214 таких одиниць, що становить 40,4 % від загальної кількості паремій у тематичній групі, а І. Франко записав 318 таких одиниць, що становить 41,1 % від загальної кількості паремій у тематичній групі (*Голий, як пляшка* [Н., с. 106; № 1517]; *Підкосило, як косою* [Н., с. 119; № 1837]; *Прилип до мене, як шевська смола до чобота* [Н., с. 155; № 2750];

⁸ Наводимо їх з урахуванням кількісних показників – від найбільш представленої до найменш представленої підгрупи.

Побіліла, як хустка [Н., с. 218; № 4384]; *Диво, як сито, а чудо, як решето* [Н., с. 353; № 7820]; *Проворний, як лопата* [Н., с. 486; № 10998]; *Зблід як тота сорочка, що на нім* [Ф., I, с. 103]; *Зложив ся як складаний ножик. – Зложив ся, як цізорик* [Ф., II, с. 262]; *Простий як свічка* [Ф., III, с. 105]; *Ліпший мій сірак, як чужий жупан* [Ф., III, с. 135]; *Така теньга, як стодола* [Ф., III, с. 268]);

— паремії з об'єктом порівняння «Характеристика людини» (зовнішність, риси характеру, поведінка, статус, вік): М. Номис навів 99 таких одиниць, що становить 18,7 % від загальної кількості паремій у тематичній групі, а І. Франко записав 124 такі одиниці, що становить 16,1 % від загальної кількості паремій у тематичній групі (*Чваниця, як дурень латкою* [Н., с. 144; № 2510]; *Знає все, як старий* [Н., с. 271; № 5718]; *Вбрався, як марасуда* [Н., с. 308; № 6648]; *Спомігся, як убогий (на?) кісіль* [Н., с. 239; № 4905]; *А він, так як скітник, в другій хаті сам* [Н., с. 473; № 10681]; *Набрав як дурний онуч* [Ф., I, с. 179]; *Говориш як п'яний* [Ф., I, с. 515]; *Пристав, як горбатий до стіни* [Ф., I, с. 587]; *Дихавичний як старий дід* [Ф., I, с. 790]; *Не зачіпай сі зі мнов, бо набереш як убогий в торбу* [Ф., III, с. 574]);

— паремії з об'єктом порівняння «Вид діяльності, професія»: М. Номис запропонував 57 таких одиниць, що становить 10,8 % від загальної кількості паремій у тематичній групі, а І. Франко записав 66 таких одиниць, що становить 8,5 % від загальної кількості паремій у тематичній групі (*Величаєця, мов попада на весіллі* [Н., с. 143; № 2491]; *Застукав, як сотника в горосі* [Н., с. 200; № 3927]; *Розгубивсь, як швець з копиллям. – Швець з копиллом, п'юючи, розгубивсь* [Н., с. 307; № 6623]; *Одягаєся, як попів челядник* [Н., с. 493; № 11167]; *Прибрався, як піп на службу. – Нарядився, як піп в рясу* [Н., с. 495; № 11215]; *Біжить, як швець з чобітьми на торг* [Ф., I, с. 71]; *Виглядає, як коменяр* [Ф., I, с. 229]; *Ото набрав грошей, як піп за парастас* [Ф., II, с. 673]; *Доправляє ся як слуга симбрилі* [Ф., III, с. 161]; *Аби ти собі зо мнов у таке не зайшов, як швець з ковальом* [Ф., III, с. 441]);

— паремії з об'єктом порівняння «Частини тіла»: М. Номис зафіксував 49 таких одиниць, що становить 9,2 % від загальної кількості паремій у тематичній групі, а І. Франко записав 88 таких одиниць, що становить 11,4 % від загальної кількості паремій у тематичній групі (*Голий, як палець. – Голий, як пучка* [Н., с. 106; № 1515];

Валяється, як **почка (нірка)** в салі [Н., с. 115; № 1722]; Побачиш, як своє **ухо!** – Їму того не бачить, так як своїх **ушей** [Н., с. 261; № 5482]; Огляділась киця, як мокра **гузиця** [Н., с. 268; № 5655]; То ёго **праве око**. – Як **праве око** [Н., с. 423; № 9522]; Не вздриш, як свого **вуха** [Ф., I, с. 431]; Зійшли сі, як **с-ка** з віхтем [Ф., II, с. 246]; Лукавий як попівське **око** [Ф., II, с. 485]; Одна як **око** в голові [Ф., II, с. 629]; Ти нам такий потрібний, як **зуб** у сраці [Ф., II, с. 774]);

— паремії з об'єктом порівняння «Їжа»: М. Номис навів 43 такі одиниці, що становить 8,1 % від загальної кількості паремій у тематичній групі, а І. Франко подав 67 таких одиниць, що становить 8,7 % від загальної кількості паремій у тематичній групі (Пливає, як **пампух** в олію [Н., с. 115; № 1720]; Плаває, як **вареник** у маслі. – Плаває, як **пиріг** у маслі [Н., с. 115; № 1721]; Дурний, як **сало**. – Дурний, як **сало** без хліба. – Розумний, як **сало** [Н., с. 292; № 6232]; Чудний, як **бублик!** – Чудний, як **бублик**: що кругом об'їси, а в середині нема нічого [Н., с. 299; № 6429]; Йому так збрехати, як **хліба з маслом** іззїсти [Ф., I, с. 182]; Дай ворогови хліба, як **псу св'яченої паски** [Ф., I, с. 380–381]; Довге як **ковбаса** [Ф., II, с. 30]; Заколотили, **гий кашу з маком** [Ф., II, с. 199]; Баба без діда, як **борц** без хліба [Ф., III, с. 490]);

— паремії з об'єктом порівняння «Родинні зв'язки, спорідненість»: М. Номис зафіксував 41 таку одиниці, що становить 7,7 % від загальної кількості паремій у тематичній групі, а І. Франко записав 78 таких одиниць, що становить 10,1 % від загальної кількості паремій у тематичній групі (Пан добрий, як **отець** – взяв корову и скопець; а пані, як **мати** – казала теля взяти [Н., с. 95; № 1215]; З бідною, як з **рідною мамою** [Н., с. 133; № 2226]); Обложився дітьми, як **дід** онучами [Н., с. 406; № 9185]; Оце роззяпив двері, як **теща рот** [Н., с. 172; № 3160]; Жалує діток, як **мачуха** [Н., с. 416; № 9381]; Сорочка до тіла ближче. – Сорочка ближче, ніж жупан. – Сорочка ближче, як свита. – Сорочка ближче к тілу, чім каптан. – Ближча сорочка, неже хвартух. – Ближча сорочка тілу, як **рідная тітка** [Н., с. 433–434; № 9729]; Виграв, як **тато** справу [Ф., I, с. 232]; Добрий газда як **рідний тато** [Ф., I, с. 692]; Розпещений як **бабина донька** [Ф., II, с. 44]; Дорого, як за **рідну маму** [Ф., II, с. 58–59]; Хата чужая, як **свекроха** лихая. – Хата чуджая, як **свекроха** лихая [Ф., III, с. 335]);

— паремії з об'єктом порівняння «Хвороби, хворобливі стани»: М. Номис зафіксував 27 таких одиниць, що становить 5,1 % від загальної кількості паремій у тематичній групі, а І. Франко навів 32 такі одиниці, що становить 4,1 % від загальної кількості паремій у тематичній групі (*Щастя, як **трясця**: кого схоче, на того й нападе.* – *Щастя, як **трясця**: кого нападе, того й трусить* [Н., с. 113; № 1689]; *Стримлять, як **більма**, на очах* [Н., с. 157; № 2786]; *Ворчить як **g...a** (похова грижа)* [Н., с. 182; № 3444]; *Мнеть, як **гостець** бабу* [Н., с. 203; № 4004]; *Догождає, як **чирякові** на роті* [Н., с. 221; № 4457]; *Виглядає, як **холера*** [Ф., I, с. 230]; *Ходит як **гостець** по костях* [Ф., I, с. 617]; *Чую го, як **гостець** у крижах* [Ф., I, с. 617]; *Так змарнів, ніби має свинські **сухоти*** [Ф., II, с. 263]; *Трісе сі як у **фрибрі*** [Ф., III, с. 299]).

Привертає увагу колоритна компаративна паремія *Аби тобов кидало, як **святим Валентим*** [Ф., II, с. 333], яку наші предки використовували, щоб проклинати своїх ворогів. Цікаво, що І. Франко розвинув цю тему в поемі «Святий Валентій» (1885); у листі до М. Драгоманова він писав: «Основою взята легенда, котру я колись чув від мого пок[ійного] батька: про лікаря Валентія, котрого всі люди дуже любили і котрий, ставши християнином, почав просити бога, щоб той спас його від людської любові і дав би йому таку слабкість, котрої б усі люди перелякалися і відступились би від нього. От бог і дав йому епілепсію, в котрій він і помер, і по нім та слабкість і названа “слабкість святого Валентія”» [Франко 1928, с. 163].

2.2.3. Тематична група паремій з об'єктом порівняння «Елементи народно-релігійних вірувань»

Тематичну групу паремій з об'єктом порівняння «Елементи народно-релігійних вірувань» формують компаративні паремії, у яких його вербалізовано лексемами на позначення народних вірувань і релігійних переконань, що формувалися протягом тривалого часу й мали неабиякий вплив на життя українців ХІХ ст. До згаданої вище групи уналежнено 151 компаративну паремію зі збірки «Українські приказки, прислів'я і таке інше» та 263 компаративні паремії зі збірки «Галицько-руські народні приповідки». Ці вислови є надзвичайно промовистими, адже дають змогу

простежити унікальне явище інтерференції християнських та язичницьких елементів у свідомості наших предків, що відбито й у їхній мовній практиці. У межах названої тематичної групи виокремлено 2 підгрупи:

- паремії з об'єктом порівняння «Елементи народних вірувань»: М. Номис зафіксував 93 такі одиниці, що становить 61,6 % від загальної кількості паремій у тематичній групі, а І. Франко навів 181 таку одиницю, що становить 68,8 % від загальної кількості паремій у тематичній групі (*Орудуює ними, як чортяка, грішними душами* [Н., с. 89; № 1083]; *Вчепився, як злидні бондара* [Н., с. 155; № 2746]; *Непосидуцій як чорт* [Н., с. 170; № 3133]; *Ходить, як дідько по пеклу. – Шибасця, як чорт по пеклі* [Н., с. 171; № 3137]; *Такий жвавий, як біс уночі* [Н., с. 272; № 5760]; *Мутить, як у греблі біс* [Ф., I, с. 99]; *Боїть ся, як чорт свяченої води* [Ф., I, с. 170–171]; *Верещить, як дідько* [Ф., I, с. 214]; *Наважив сі, як дюк на бабу* [Ф., II, с. 115]; *Кидає собов, як чорт по озері* [Ф., II, с. 334]; *Накурих, як дика баба* [Ф., II, с. 579] та ін.);
- паремії з об'єктом порівняння «Елементи релігійних уявлень та реалії, пов'язані з релігією»: М. Номис записав 58 таких одиниць, що становить 38,4 % від загальної кількості паремій у тематичній групі, а І. Франко зафіксував 82 такі одиниці, що становить 31,2 % від загальної кількості паремій у тематичній групі (*Пнуця, як грішні душі до пекла* [Н., с. 144; № 2509]; *Тиснуця, як до дари в церкві* [Н., с. 172; № 3157]; *Ждала, як Бога* [Н., с. 245; № 5046]; *Найшло, як по воду святую* [Н., с. 347; № 7683]; *Отець – як Бог* [Н., с. 415; № 9354]; *Як Бог на небі* [Ф., I, с. 141]; *Вірит му, як самому Богу* [Ф., I, с. 335]; *Глітно як у церкві на водосвятію* [Ф., I, с. 486]; *Вчепився як гріх села* [Ф., I, с. 644]; *Тверезісінський, як перед святим причастєм* [Ф., III, с. 682] та ін.).

Ця тематична група розгляданих порівняльних паремій є досить цікавою. Загальновідомо, що тривалий час після прийняття християнства на теренах Київської Русі ще панувало язичництво, яке згодом було поступово витіснене потужною християнською традицією. Однак його залишки трансформувалися в цілу систему народних вірувань та уявлень, у яких ключову роль відігравали потойбічні сили, міфологічні істоти, тобто можемо говорити про українську народну демонологію.

Помітно, що до підгрупи паремій з об'єктом порівняння «Елементи народних вірувань» належить значно більше одиниць, аніж до підгрупи паремій з об'єктом порівняння «Елементи релігійних уявлень та реалії, пов'язані з релігією». Це пояснюємо тим, що наші предки були справжніми християнами, свято вірили в Бога та інших святих, тому й намагалися не згадувати їх зайвий раз даремно в побутових ситуаціях, щоб не накликати біди. Якщо й доводилося це зробити, то лише для того, щоб показати їхню велич, укотре прославити, подякувати, висловити надію на захист і заступництво з їхнього боку, попросити про допомогу: *Життя ім, як у Христа за пазухою* [Н., с. 111; № 1639]; *Я вас прошу так як Бога* [Н., с. 223; № 4504]; *Ждала, як Бога* [Н., с. 245; № 5046]; *Жиє як у Бога за пазухов. – Жиє як у Бога за дверми* [Ф., II, с. 161]; *Жду го як пана Бога* [Ф., II, с. 133] та ін.

Натомість нечисту силу українці минулого згадували у своєму мовленні часто, аби через порівняння висміяти й засудити такі риси характеру:

- боягузтво (*Боїця, як чорт свяченої води* [Н., с. 218; № 4372]; *Курить, як чорт од какаріку* [Н., с. 220; № 4420]; *Жахаєця, як чорт хреста* [Н., с. 247; № 5104]; *Боїця, як чорт ладану...* [Н., с. 247; № 5105]; *Боїт сі, як дідько ладану* [Ф., I, с. 170]; *Втікає від мене, як чорт від св'яченої води* [Ф., I, с. 418]; *Боїт ся, як дідько хреста* [Ф., I, с. 810]);
- настирливість (*Вчепився, як злидні бондара* [Н., с. 155; № 2746]; *Лізе, як сатана* [Н., с. 155; № 2755]; *Напер сі, як дюг на бабу* [Ф., II, с. 581]; *Напер сі, як чорт на грішну душу* [Ф., II, с. 581]; *Причепив сі, як чорт до грішної душі* [Ф., III, с. 427]);
- непосидючість (*Непосидуцій як чорт* [Н., с. 170; № 3133]; *Ходить, як дідько по пеклу. – Шibaєця, як чорт по пеклі* [Н., с. 171; № 3137]; *Ганя, як чорт по болоту* [Н., с. 171; № 3138]; *Гонит сі як дідько в троци* [Ф., I, с. 812]; *Шibaє ся, як чорт по пеклі* [Ф., III, с. 445]);
- злість (*Добрий як дідько* [Ф., II, с. 18] (іронічно); *Злий як дідько* [Ф., II, с. 254]; *Лихий як дідько. – Лихий як сто чортів* [Ф., II, с. 613]);
- хитрість (*Хитрий, як біс (або: чорт)* [Н., с. 165; № 2974]; *Хитрий як дідько* [Ф., I, с. 824]);
- зловтіху (*Тішит ся, як чорт сухов вербов* [Ф., III, с. 279]);

- скупість (*Трісе сі над грейцаром, як **чорт** над грішнов душев* [Ф., III, с. 299]);
- брехливість (*Бреше як **дідько*** [Ф., I, с. 810]).

Привертають увагу наведені І. Франком компаративні паремії з об'єктами порівняння, вираженими назвами персонажів української демонології. Наприклад, у с. Лолин Долинського повіту було записано вислів *Курит у печи, як **дика баба** в дебри* [Ф., II, с. 440], а в с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту було зафіксовано паремію *Накурих, як **дика баба*** з поясненням упорядника збірки, що тут згадано «... віруване про дику бабу, що сидить десь у Ділу або в глибокій дебрі» [Ф., II, с. 579]. В обох одиницях ідеться про *дику бабу* – яскравий образ українського фольклору. У «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка натрапляємо на лексему *баба* з такими поясненнями «1. Женина, баба (нїсколько пренебрежительно. 2. Старуха. 3. Бабка, бабушка, мать отца или матери. 4. Повивальная бабка, акушерка; чаще сь эпитетомъ: баба-сповитуха, баба-пупорізка. 5. Нищая. 6. Знахарка. 7. Баба-яга. 8. Дика баба = Літавиця... » [Г., т. 1, с. 12–13]. Для нас важливим є восьмий пункт, який дає змогу зробити висновок, що здебільшого українці ХІХ ст. диною бабою іменували літавицю, вогненну змієподібну істоту, яка перевтілюється в красиву жінку, щоб спокушати молодиків. А засвідчені на території західного регіону України паремії дають підстави стверджувати, що йдеться про дещо іншу міфічну істоту. На цих землях диною бабою називали худорляву жінку з доволі довгим волоссям, яка викрадала в людей нехрещених немовлят, підкидала їм своїх вередливих малюків, які повільно росли. В інших етнографічних джерелах ідеться про те, що дика баба була дуже небезпечною, оскільки могла вбити людину, залоскотавши її до смерті; натрапити на дику бабу можна було в лісі або в полі. Цікаво, що здебільшого цей образ був поширений саме в західноукраїнському фольклорі. Його згадує в оповіданні «Злісний Сидір» І. Франко, де головний герой, розмірковуючи про названу міфічну істоту, зазначає: «Але “дика баба” не була вже для мене новиною. У всім і всюди, від чого мене дома хтіли здержати, сиділа та “дика баба”. Вона літом стерегла в полі гороху, до котрого я був дуже ласий; вона сиділа в ямі під припічком, де я, загнівавшись, любив залазити; вона пробувала на поду, де мені заказано вилазити по драбині» [ІФ, с. 5].

Необхідно додати, що дехто з дослідників вбачає в дикій бабі також жінку-домовика, оскільки вона оберігає оселю. Згадка про цю міфічну істоту залишилася в назві водоспаду Дика Баба, що розміщений поблизу с. Сукіль на Івано-Франківщині.

У підгрупі паремій з об'єктом порівняння «Елементи народних вірувань» нечисту силу здебільшого вербалізовано лексемою *чорт*, а також її синонімами *біс*, *дідько*. Ці одиниці належать до паремійної картини світу і є складником потужного етно- та лінгвокультурного коду українського народу. В. Жайворонок наголошував, що чорт «за народними уявленнями – надприродна істота, що втілює в собі все зло і має вигляд темношкірої людини з цапиними (собачими, курячими) ногами, хвостом...; улюблене місце – комин і болото» [Жайворонок 2006, с. 643–644]. На нашу думку, поєднання такої кількості язичницьких елементів із християнськими засвідчує те, що язичницько-християнський дуалізм тривав дуже довго й значною мірою впливав на формування світогляду давніх українців, що безпосередньо відобразилося зокрема й у пареміях.

Невелика кількість досліджуваних паремій має об'єкт порівняння, вербалізований лексемами на позначення абстрактних понять (*Ишов козак на Линію и вельми надувся – ишов козак из Линіи, як **лихо** зогнувся* [Н., с. 76; № 792]; *Надувся, як **півтора нещастя*** [Н., с. 180; № 3373]; *Білий (або: Побілів), як **смерть*** [Н., с. 218; № 4385]; *Велетенъ в громаді, як **правда** в пораді* [Н., с. 275; № 5827]; *Виглядає як **смерть*** [Ф., I, с. 229]; *Давний як **світ*** [Ф., I, с. 709]; *Так ся там довго забавит, як **біда** в костелі* [Ф., II, с. 185]; *Ходит як **біда*** [Ф., III, с. 363] та ін.), а також виражений займенниками (*Такий я добрий куций, як **ти** з хвостом* [Н., с. 232; № 4701]; *Убрався між ворони, и крякай, як **о́ни**...* [Н., с. 278; № 5880]; *На пти, щоб дивувались такі дурні, як **ти**...* [Н., с. 282; № 5970]; *Я ще не з такими говорив як **ти*** [Ф., I, с. 520]; *Волиг дітина мене просити, як **я** її* [Ф., I, с. 781]; *А змія би ті кусала, як **ти** мене кусаєш* [Ф., II, с. 264] та ін.), прикметниками / діеприкметниками (*Іж ячне, так як **смачне**...* [Н., с. 140; № 2411]; *Удалий, як **проданий** (або: **забитий**)* [Н., с. 216; № 4315]; *Красний як **намальований*** [Ф., II, с. 408]; *Бірше великий, як **розумний*** [Ф., III, с. 518] та ін.). Окрему групу формують компаративні паремії, у яких об'єкт порівняння виражений онімами й похідними від них (*Трусиця, як **Каїн***

[Н., с. 173; № 3198]; *Побілів, як Пилат* [Н., с. 218; № 4381] *Оце виграв, як Хома на булках* [Н., с. 468; № 10558]; *Носиця, як Катря в постоях* [Н., с. 547; № 12490]; *Ходжу голій, як Адам у раю* [Ф., I, с. 541]; *Убрала сі, гий Гадинчишина Аннусі* [Ф., III, с. 308]; *Юдит на мене, як той Юда Скаріоцький* [Ф., III, с. 468] та ін.) [докладніше про місце компаративних паремій з онімним і відонімним компонентами в мовній картині світу українців ХІХ ст. див. у розділі III]. До того ж в обох розгляданих збірках наведені одиниці з пропущеним об'єктом порівняння, що містять у другій частині лише дієслівний компонент (*Пропав, як здимнів – Пропав, як здимів* [Н., с. 120; № 1871]; *Нахотився – як накупився* [Н., с. 205; № 4049]; *Оглядівся, як наївся* [Н., с. 268; № 5657]; *Виїли, як вимели* [Ф., I, с. 246] та ін.). З огляду на специфіку вербалізації об'єктів порівняння в названих прислів'ях і приказках не зараховуємо їх до жодної з аналізованих вище тематичних груп і відповідно підгруп.

2.2.4. Особливості вираження об'єкта порівняння як свідчення специфіки лексики української мови ХІХ ст.

Надзвичайно важливо прокоментувати окремі лексичні й діалектні особливості української мови ХІХ ст., відбиті в компаративних паремійних одиницях зі збірок М. Номиса й І. Франка. Прислів'я та приказки часто фіксують народне мовлення представників різних регіонів України, пересипані колоритним діалектним матеріалом.

Деякі паремії фіксують уживані в народі архаїчні назви понять, замінені в сучасній літературній мові іншими словами. Наприклад, у приказках *Сухий Марець, мокрий Май – буде жито коби (як-би) гай. – Теплий Априль, мокрий Май – буде хліб, як гай* [Н., с. 59; № 446]; *Показує фітлі ги марот* [Ф., II, с. 751] згадано давні назви місяців (березня, квітня, травня), які пересічний мовець помилково може зарахувати до російських.

Є чимало паремій, що містять застарілі лексеми, яких сучасні словники часто не подають, однак їхнє значення можна встановити за лексикографічними працями ХІХ чи ХХ століття. Наприклад, СУМ лексему *бізун* (*Голій, як бізун* [Н., с. 107;

№ 1524]) не фіксує, однак цю одиницю зафіксовано в «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка з поясненням «нагайка, арапникъ» [Г., т. 1, с. 63], тобто засіб керування конем (батіг). А в паремії *Лізе в очі, як сновига* [Н., с. 155; № 2756] об'єкт порівняння позначено лексемою *сновига*, якої в СУМі немає (лише дієслово *сновигати* з ремаркою *розмовне*), але її значення зафіксоване у «Словарі...» за редакцією Б. Грінченка – «слоняющійся» [Г., т. 4, с. 162]. У народних висловах *Таке черево випас, як кадовб, як вацьок, як бодню* [Ф., III, с. 404]; *Ноги як кадовб'ята* [Ф., II, с. 613] об'єкт порівняння позначено лексемою *кадовб* та похідною від неї лексемою *кадовб'ята*. Цікаво, що в СУМі цієї одиниці не засвідчено, однак натрапляємо на низку її фонетичних варіантів *кадіб, кадівб, кадуб*, які пояснено як «велика діжка» [СУМ, IV, с. 68]. А в «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка лексему *кадіб* і її варіант *кадівб* подано з поясненням «1. Большая кадка, употребляющаяся для хранения зерна или муки, капусты и пр. 2. Квасильный чанъ для обработки кожъ. 3. Часть древеснаго пня, пустая въ срединѣ и вставляемая въ родникъ вмѣсто колодезнаго сруба» [Г., т. 2, с. 206]. Як бачимо, в укладеному Б. Грінченком словнику наведено аж три лексичні значення розглядової лексеми, що вказує на те, що в XIX ст. вона була активно вживаною. Архаїчні лексеми у складі паремій репрезентують фрагменти тогочасної мовної картини світу українців.

Чимало паремій регіонально марковані, мають у своєму складі діалектизми. Наприклад, *Як череді без личмана, так козакам без гетьмана* [Н., с. 74; № 752] – (личман – *пастух овець* [СУМ, IV, с. 502]); *Напустила бровá, як пущик. Пущик; путькало – пугач. – Напустила брови, як сова* [Н., с. 180; № 3369] – (пущик – *сич* [СУМ, VIII, с. 413]); *Жмеця, гнеця, як кургузий дідько* [Н., с. 168; № 3053] – (кургузий – *куций* [СУМ, IV, с. 407]); *Варуйсі, як огню! – Варуйсі як стеклого пса* [Ф., I, с. 205] – (стеклий – *скажений* [СУМ, IX, с. 682]); *Зложив ся як складаний ножик. – Зложив ся, як цизорик* [Ф., II, с. 262] – (цизорик – *складаний ножик* [СУМ, XI, с. 211]) та ін. Усі ці лексеми в СУМі подано з ремаркою *діалектне*. Перспективним, на нашу думку, буде комплексний аналіз таких діалектних одиниць, що дасть змогу простежити динаміку діалектних пластів лексики та їх взаємодію.

У збірці «Галицько-руські народні приповідки» І. Франко фіксує низку компаративних паремій, центральним складником яких є запозичені з європейських мов слова. Здебільшого укладач тлумачить ці лексеми, вказуючи на їх походження. Скажімо, до засвідченої в Дрогобичі паремії *Баба, як фаса* І. Франко подає таке пояснення: «“Фаса” з нім. Fass – бочка; знач: огрядна, груба» [Ф., I, с. 38]; письменник звертає увагу й на походження окремих лексем з висловів, зафіксованих у с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту: *Хата широка, як маштарні* (І. Франко зазначає, що так «говорять про простору хату. Маштарня – від німецького Marstall – велика стайня для коней і кобил з лошатами») [Ф., III, с. 335]; *Червоний, як цвик* (упорядник збірки зауважує, що саме так «говорять про червонолицого чоловіка. Цвик, по польськи ćwikła, цвікловий, червоний бурак, по німецьки Zwickelrübe») [Ф., III, с. 403]; *Випуцував го, як цісарську ремунду* (укладач збірки звертає увагу на те, що «ремунда, з французького remonte (військовий термін) – кінь, шкапа») [Ф., I, с. 263]; *П'є як бібула* (упорядник звертає увагу, що в такий спосіб «кепкують із п'яниці, якого нероз називають просто бібулою. Латинське слово bibulous справді значить п'яниця») [Ф., III, с. 658] та ін. У деяких випадках І. Франко не пояснює етимології окремих слів іншомовного походження, її можна встановити шляхом самостійного зіставлення розглянутих одиниць з лексемами з інших мов. Засвідчену в с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту паремію *Трясе сі, як у фрибри* упорядник коментує так: «Трясеся, як у лихорадці» [Ф., III, с. 299]. Можемо припустити, що лексема *фрибра* походить від німецького *das Fieber*. Потрапивши в українську мову, ця одиниця була адаптована до особливостей усного народного мовлення, набула ознак жіночого роду, очевидно, під впливом однієї з лексем *лихоманка/лихорадка/гарячка*.

Надзвичайно цікавими у збірці І. Франка є паремії, у яких один із компонентів утворений від іншомовного кореня й адаптований до особливостей українського розмовного (діалектного) мовлення. Наприклад, опорну лексему вислову *Варуйсі, як огню* укладач збірки пояснює так: «Бережися, від нім. sich wahren...» [Ф., I, с. 205]. Цій паремії, записаній в с. Нагуєвичі (сучасна Львівщина), уже в сусідньому с. Ясениця-Сільна відповідає варіант зі зміненим об'єктом порівняння *Варуйсі, як*

стеклога пса та ще й із діалектним ад'єктивом *устеклий*, що засвідчений у СУМі з поясненням «скажений» [СУМ, IX, с. 682]. Показово, що «Лексикон львівський: поважно і на жарт» також фіксує лексему *встеклий* та її варіанти *всцеклий*, *стеклий* із витлумаченням «скажений (про собаку)» [ЛЛ, с. 173]. Окрім того, варто зауважити, що розглядана лексема є запозиченням з польської мови, саме тому вона та низка її варіантів були поширеними на території саме західного регіону України. На Кролевещині та Лубенщині, як зауважує М. Номис, паралельно функціював регіональний варіант цієї паремії *Бережись, як огню* [Н., с. 215; № 4298]. Доволі часто трапляються випадки, коли семантично тотожні паремії в різних регіональних осередках набували локальних рис під впливом місцевої мовної традиції.

2.3. Компаративні паремії зі сталими/варіативними складниками як джерело вивчення регіональних особливостей мовної картини світу українців ХІХ ст.⁹

2.3.1. Варіативність як лінгвістична проблема

Численні розвідки українських лінгвістів засвідчують неабиякий інтерес до дослідження явища варіативності одиниць у системі мови. Усвідомлення того, що мова повсякчас зазнає змін під впливом низки інтра- та екстралінгвальних чинників, що спричиняє певну невпорядкованість її одиниць, зумовлену наявністю варіантів, стимулює науковців до вивчення цієї проблеми, відкриває перспективи нових лінгвістичних досліджень.

Варіативність аналізують у різних аспектах: розглядають термінологічну варіативність (О. Вакуленко, Р. Попович [Вакуленко, Попович 2004], О. Васецька [Васецька 2015], О. Радченко [Радченко 2000]), варіативність у діахронії (Л. Гнатюк [Гнатюк Л. 2021б], І. Матвіяс [Матвіяс 1998], В. Мойсієнко [Мойсієнко 2010], І. Царалунга [Царалунга 2011]), варіативність діалектного мовлення (К. Глуховцева [Глуховцева 2005], П. Гриценко [Гриценко 1990]), окремі аспекти варіативності в сучасній українській літературній мові (О. Бігун, Л. Струганець [Струганець, Бігун 2014]) та ін.

⁹ Під час написання цього підрозділу використано окремі фрагменти статті «Варіативність українських компаративних паремій: регіональні особливості в лінгвістичному висвітленні» [докладніше див. Бондаренко 2024а].

Особливу увагу привертають праці лінгвістів, присвячені вивченню варіативності фразеологічних одиниць української мови. Явище варіативності в галузі фразеології ґрунтовно аналізує в монографічному дослідженні Л. Скрипник. Актуальною є проблема упорядкування термінологічного апарату цієї сфери. Мовознавиця наголошує на тому, що «зміни фразеологічних одиниць називають варіаціями; фразеологізми, що зазнали змін, – варіантами, а саме явище змінності – варіантністю» [Скрипник 1973, с. 122]. Ідеться саме про ті випадки, коли при зміні одного або кількох елементів фразеологізму його загальна семантика не зазнає жодних змін. Під фразеологічними варіантами учена розуміє «співіснуючі в мовній системі утверджені традицією різновиди фразеологічних одиниць, які мають те саме значення (для образних – внутрішній образ), але різняться між собою одним чи кількома (іноді усіма) компонентами лексичного складу або певними елементами граматичної структури» [Там само]. І. Черевко схиляється до думки, що «варіантність фразеологізмів – це різноманітні зміни в межах їх семантичної стабільності» [Черевко 2013, с. 47]. Лінгвістка наголошує, що для розгляданого явища характерною є насамперед єдність образу. Якщо ж зміна елементів фразеологічної одиниці спричинить зміну внутрішньої форми, то в такому випадку необхідно говорити вже про синонімічні відношення.

З огляду на особливості зміни форми розгляданих одиниць, на думку Л. Скрипник, доречно говорити про лексичні, граматичні (формальні) і лексико-граматичні (змішані) варіанти фразеологізмів [Скрипник 1973, с. 122]. Цікаво, що В. Денисюк, проаналізувавши багатий фактичний матеріал, окрім трьох типів фразеологічних варіантів, запропонованих Л. Скрипник, визначив ще квантитативні й позиційні [Денисюк 2017, с. 90]. І. Черевко зауважує, що в лінгвістиці традиційно виокремлюють лексичні, формальні, видові, змішані та інші варіанти фразеологічних одиниць. Особливу увагу вона звертає на історичні варіанти фразеологізмів, які «вийшли з ужитку й не фіксуються в сучасній літературній мові, адже фразеологічна система постійно розвивається та вдосконалюється» [Черевко 2013, с. 47–49]. Однак необхідно розуміти, що про наявність історичних варіантів фразеологічних одиниць коректно говорити лише в межах діахронних досліджень.

Варто принагідно зазначити, що доволі перспективним сьогодні є вивчення фразеологічного корпусу в діяхронії, оскільки це дає змогу простежити динамічні процеси в лексичній і фразеологічній підсистемах мови протягом тривалого періоду, якісно проаналізувати ті фразеологічні варіанти, які не збереглися в сучасній національній мові (історичні/діяхронні варіанти), з'ясувати їхню роль і місце в тогочасній мовній картині світу українців. Не можемо не згадати праці О. Юрченка, який окреслив деякі аспекти варіативності фразеологізмів у контексті формування фразеологічного фонду української мови кінця XVIII – початку XIX ст. [Юрченко 1984]; І. Черевко, яка комплексно проаналізувала специфіку варіативності фразеологізмів у пам'ятках української мови XVI–XVII ст. [Черевко 2013]; В. Денисюка, який на матеріалі східнослов'янських пам'яток історіографічного жанру XVI–XVIII ст. розглянув варіативність фразеологічних одиниць [Денисюк 2017] та ін.

Українські паремії теж мають високий ступінь варіативності, адже функціювали здебільшого в усному мовленні. Поширюючись територією України, вони обростали місцевими варіантами, набували яскравого вузькорегіонального забарвлення. Аналіз наукової літератури показує, що дослідження варіативності одиниць, що формують паремійний корпус мови, є надзвичайно продуктивним у сучасній лінгвістиці. Виявлення та вивчення сталого й варіативного складників паремій дає змогу простежити динаміку не лише різних рівнів мовної системи на певному синхронному зрізі, а й окремих фрагментів мовної та концептуальної картин світу українців минулого, їхньої світоглядної парадигми, а також зрозуміти вплив цих процесів на подальший розвиток української мови.

Варіативний складник паремійних одиниць уже був об'єктом дослідження українських мовознавців. Однак здебільшого їхню увагу привертала паремійний фонд інших слов'янських та неслов'янських мов, подекуди в компаративному висвітленні. Скажімо, З. Коцюба на матеріалі мов європейського ареалу проаналізувала паремії з погляду етнокультурної маркованості їхнього ключового слова, варіативності, кількісної та якісної репрезентації паремійного блоку, локальності та в деяких випадках частотності [Коцюба 2010]. Коментуючи

специфіку паремійної варіативності, вона зазначає: «Варіативність паремій свідчить про їх активне функціонування у досліджуваній мовній системі і відповідно актуальність реалізованих логем для носіїв мови. Той факт, що прислів'я не має варіантів і висловлює думку, яка суперечить більшості паремій, яким притаманна варіативність, дає підстави стверджувати, що воно не передає поглядів більшості носіїв мови, а лише фіксує один із елементів народного досвіду» [Там само, с. 14]. До того ж лінгвістка переконана, що варіативність необхідно вивчати з урахуванням ступеня поширеності й частотності паремійних одиниць. Явище варіативності паремій з анімалістичним компонентом у сучасній іспанській мові розглянула В. Мішкур [Мішкур 2012]. Специфіку варіативності чеських паремій окреслила в монографічному дослідженні Л. Даниленко [Даниленко 2019].

Н. Малюга вважає, що варіативність паремій є типовим явищем, на відміну від варіативності окремих лексичних одиниць. Дослідниця зауважує: «Варіативність прислів'їв і приказок викликана низкою причин. В одних випадках нові варіанти постають унаслідок заміни одного якогось слова іншим, переважно подібним за змістом, в інших випадках той чи той варіант з'являється за рахунок формальної чи словотвірної видозміни одного з компонентів, нарешті, новий варіант може утворитися в результаті лексико-граматичної перебудови прислів'їв та приказок» [Малюга 2010, с. 89]. Окремо мовознавиця наголошує на важливості розрізнення варіативності й факультативності паремій, оскільки обидва явища безпосередньо пов'язані з особливостями форми розглянутих одиниць і специфікою вираження їхнього значення.

Одними з визначальних ознак як паремій, так і фразеологізмів, на думку В. Гаврилової, є стійкість і відтворюваність. Говорити про повну стійкість у цьому випадку не доводиться, оскільки розглядані одиниці можуть мати один, кілька або ж низку варіантів, це безпосередньо залежить від активності їх функціонування та популярності серед мовців. Дослідниця переконана, що «інваріантна сталість компонентного складу, структурно-граматичної моделі, а головне – фразеологічного значення, яке є домінуючим при функціонуванні паремій, – разом забезпечують

їхню стійкість. Варіативність, можна сказати, визначається стійкістю» [Гаврилова 2015, с. 15–16].

Варіативність же українських паремій протягом тривалого часу перебувала поза увагою дослідників. Це було зумовлено великою кількістю паремійних одиниць, відсутністю чітких критеріїв їх класифікації та різними, подекуди протилежними, підходами до аналізу. Варто зауважити, що у 2020 р. з'явилося дослідження Г. Мартинової та Ю. Павлюк, у якому було простежено лексичну варіативність паремій Середньої Наддніпряни, зафіксованих у збірці М. Номиса [Мартинова, Павлюк 2020]. Ця праця засвідчує продуктивність вивчення варіативного складника українських паремій у контексті діалектологічних студій. Справді, відмінності паремій на лексичному рівні трапляються найчастіше, вони вражають своїм колоритом, проте не варто забувати також і про фонетичну, графічну, словотвірну та морфологічну варіативність компонентів розглянутих одиниць.

Привертає увагу розвідка Р. Сердеги, присвячена проблемі лексичної варіативності виражених реченням повір'їв. Не можемо погодитися з думкою лінгвіста, що «лексичне варіювання, або власне фразеологічне варіювання, полягає в синонімічній заміні одного компонента іншим» [Сердега 2015, с. 42], оскільки вважаємо, що не варто обмежувати явище лексичної варіативності паремій лише синонімічною заміною однієї лексеми іншою (з обов'язковим збереженням єдності образу!). Паремійний матеріал показує, що існує низка прислів'їв і приказок, у яких опорна лексема і її варіанти не є синонімами, це зумовлено низкою екстралінгвальних факторів. Наприклад, *Сидить, як **тур** у горах – Сидить, як **щур** у горах* [Н., с. 101; № 1353] (у цьому випадку зміна об'єктів порівняння відбулася на основі співзвучності лексем, за допомогою яких вони виражені); *Розумний, як Беркови **штани** – Розумний, як Беркове **теля*** [Н., с. 293; № 6241] (спостерігаємо зміну лексеми, за допомогою якої реалізується об'єкт порівняння, хоча виражене присвійним прикметником означення, яке характеризує цей об'єкт, лишається незмінним) та ін.

Також доволі суперечливим є твердження Р. Сердеги, що «прислів'я, приказки досить стійкі й менше, ніж фразеологізми, піддаються варіантності» [Сердега 2015,

с. 43]. Ми вважаємо таке порівняння необґрунтованим, тому що і паремійні, і власне фразеологічні одиниці виникали й тривалий час функціювали в усному мовленні, тому мали високий ступінь варіативності. Оскільки прислів'я та приказки склалися в основному з більшої кількості слів, ніж фразеологізми, у них була дещо складніша структурна організація, вони якраз потенційно могли мати більше варіантів. Це можна пояснити тим, що людям було легше запам'ятовувати й відтворювати короткі фразеологізми, аніж трохи довші паремії, тому елементи прислів'їв і приказок досить часто змінювалися, унаслідок чого з'являлися нові варіанти, які формувалися здебільшого під впливом суб'єктивного досвіду певних мовців.

Колоритним і цікавим є дослідження В. Калько й М. Калька, у якому мовознавці на прикладі однієї паремії характеризують основні способи її трансформації, описують функційний потенціал відповідних антипаремій. Вони переконані, що «саме здатність до варіювання – одна з ознак актуальності, значущості, прагматично-функційної запотребованості паремії, адже вона не штамп, який зазнає стирання під час багаторазового повторення: словесний образ прислів'я постійно оновлюваний, змінність вербального наповнення народних висловів – їхня унікальна риса» [Калько В., Калько М. 2023, с. 158]. Одним із завдань, яке ставлять перед собою учені, є чітке розмежування термінів *варіативність* і *трансформація*. З цього приводу вони зазначають: «Паремійна трансформація, на відміну від варіативності, яка характеризується узуальними властивостями, – явище okazionale, що завжди має яскраво виражене стилістичне забарвлення і покликане вплинути на читача» [Там само, с. 170].

Доволі часто побутова (комічна або повчальна) ситуація згорталася до розміру одного речення. Так утворювалися паремії – народні стійкі й відтворювані одиниці, що відображали систему уявлень наших предків про світ і людину в ньому, акумулювали їхній суб'єктивний досвід. Якщо паремія була актуальною, а ситуація, відтворена в ній, типовою для широкого кола мовців, то таку одиницю починали активно використовувати. До того ж кожен, хто її вживав, міг ненароком змінити певний елемент, зімпровізувати, якщо, скажімо, забував початковий варіант, або ж,

навпаки, навмисно змінити компонент паремії, адаптувавши її до нової життєвої ситуації.

Що далі поширювалися паремії, то вищим був ступінь варіативності їхніх складників, адже, окрім суто синонімічних варіантів, могли з'являтися нові елементи, зумовлені відмінностями в мовній і концептуальній картинах світу українців з різних територій. Саме тому деякі паремійні одиниці настільки змінювалися, що подекуди ставали самостійними образними утвореннями. Якщо ж ситуація, що лягла в основу паремії, не була злободенною, то така одиниця функціювала обмежено й могла не мати розгалуженої системи варіантів.

2.3.2. Компаративні паремійні одиниці, які не мають варіантів

У «Галицько-руських народних приповідках» І. Франка засвідчено чимало паремій, які вживалися локально, суто на теренах західноукраїнського регіону, відповідників на інших територіях не мали. До того ж ці одиниці зазвичай функціювали без лексичних чи граматичних варіантів, принаймні укладач збірки фіксував їх украй рідко.

Ідеться здебільшого про паремії з місцевим (вужькорегіональним) онімним компонентом. Наводячи вислів *Обувся, як Ваг*, І. Франко з покликанням на с. Мшанець (тоді Старосамбірського повіту) як місце фіксації паремії пояснює, що «Ваг – якась анекдотична фігура, типовий сміхун у місцевій традиції (незвісній з інших околиць нашого краю)...» [Ф., I, с. 198], і проводить паралелі з польськими та німецькими народними уявленнями. У с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту І. Франко фіксує колоритну паремію *Вивалив очи, як Бойко на сьвјитого* [Ф., I, с. 156]; цікаво, що поряд укладач подає ще один вислів з таким самим об'єктом порівняння з покликанням на «Галицькі приповідки и загадки, зібрані Григорієм Ількевичем» – *Кокотить, як Бойко жовточеревий* [Ф., I, с. 156]. Прикметно, що ця паремія засвідчена ще й у М. Номиса (*Кокотить, як Бойко жовточеревий* [Н., с. 565; № 12891]) також із вказівкою на вищезгадану працю Г. Ількевича. Хоча ця одиниця й потрапила до збірки «Українські приказки, прислів'я і таке інше», її функціювання було територіально обмеженим, оскільки, як відомо, Г. Ількевич

записував суто галицькі паремії. Лексема *бойки* в обох випадках є регіонально маркованою, у СУМі її витлумачено як «представники однієї з етнічних груп західноукраїнських областей» [СУМ, I, с. 212], тобто так іменували українців Підкарпаття мешканці інших західних земель. Фіксуючи паремію *Величье сі, як Хома в церкві*, записану в с. Нагуєвичі, І. Франко зауважує, що «...сею приповідкою натякали на якогось Хому, бідного господаря, що в своїй обдертій гуні завсігди ставав у першій ряді, між чільними господарями» [Ф., I, с. 213]; з такою конотацією антропонім *Хома* побутував лише в селі письменника. Коментуючи колоритну паремію *Возьит сі по нім, як Мошкові бахурі*, зафіксовану теж у рідному селі, укладач зазначає, що йдеться про те, що Мошкові бахурі «верховодять над ним, поневіряють його» [Ф., I, с. 371]. Лексема *бахур* засвідчена в СУМі, її пояснено як «1) розпусник; залицяльник, любовник; 2) позашлюбна дитина; байстрюк; 3) хлопець; дитина» [СУМ, I, с. 114]. У розгляданій паремії, очевидно, реалізовано саме третє значення цього слова, біля якого є важлива ремарка *діалектне*, що вказує на вузькорегіональну специфіку функціонування аналізованої одиниці.

Привертає увагу паремія *Сидит, як Тут, а з носа каптит*, яку упорядник наводить із покликанням на збірку польсько-українського письменника О. Вериги-Даровського «Przysłowia guskie, zebrał M. Darowski» [Ф., III, с. 121]. Антропонім *Тут* – християнське чоловіче ім'я латинського походження, яке було рідковживаним у той час і поширеним здебільшого на західноукраїнських землях. Саме тому у збірці М. Номиса аналогів цієї паремії не засвідчено.

І. Франко часто фіксує одиниці, до складу яких входить топонім (відтопонімний компонент) або етніонім (відетніонімний компонент), що регіонально маркує паремію, вказує на територію її функціонування, а також ілюструє певну локальну або ж історично зумовлену подію, покладену в її основу.

Скажімо, ідею скороминущості життя наші предки втілили в паремії *Всьо мине ся, як Тростянецькі черешні*. І. Франко пояснює цю образну аналогію доволі прозаїчно: «Мабуть ті черешні швидко гниють» [Ф., III, с. 297]. На перший погляд, може скластися хибне уявлення щодо походження паремії, адже більша частина мовців, коли почує її, потенційно проведе паралель із м. Тростянець, що на

Сумщині, адже воно давнє та більш відоме українцям. Однак І. Франко наголошує, що ця паремійна одиниця була зафіксована саме в Снятинському районі Івано-Франківської області: йдеться про сучасне с. Тростянець Коломийського району названої області, яке до 2020 р. входило до складу Снятинського району. Як бачимо, відойконімний компонент постає своєрідним регіональним маркером, який не лише вказує на місце, а й у поєднанні з іншими елементами зображує певну життєву ситуацію. М. Номис відповідно такої одиниці у своїй збірці не наводить.

Фіксуючи паремію *Дурний як ямницький піп*, записану в с. Ямниця Станіславівського повіту, І. Франко зауважує, що «там у селі довгі літа був напівбожевільний піп» [Ф., II, с. 92]. Варто зазначити, що без пояснення укладача наведена одиниця могла б бути неправильно інтерпретована читацькою аудиторією.

Уявлення про впертість поляків український народ втілює у паремії *Упертий, як свиня з Варшави*, записаній у тодішньому Жидачівському повіті Станіславівського воєводства. У примітці укладач зауважив, що «...чим виріжняється свиня з Варшави від інших свиний не відомо» [Ф., III, с. 318]. Цей іронічний вислів наштовхує на думку про те, що якщо навіть свині у Варшаві вперті, то що вже говорити про самих поляків.

Реакцію на суспільно-політичні й історичні процеси в Східній Галичині представлено в паремії *Воробці то так як Мазури, що в чуже гніздо лізут*, зафіксованій у с. Мшанець тогочасного Старосамбірського повіту. Надзвичайно важливим для розуміння змісту паремії є коментар І. Франка, що тут є «натяк на сучасну мазурську кольонізацію в східній Галичині» [Ф., I, с. 379]. Загальновідомо, що мазури – «велика етнічна група поляків, що живе на північному сході Польщі й говорить одним із діалектів польської мови» [СУМ, IV, с. 596]. Мазури мігрували на схід протягом кількох сотень років (приблизно до XIX ст.), здебільшого осідали на українських землях, що входили до складу Речі Посполитої, а згодом Австро-Угорської імперії. Окремо необхідно наголосити на досить вдалому образному порівнянні мазурів із горобцями, завдяки якому можна легко побачити негативне ставлення тогочасних українців до переселення поляків на наші землі.

У збірці «Галицько-руські народні приповідки» натрапляємо на паремію *Голо як на Хребті горі*, записану І. Франком у с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту. Укладач збірки наголошує, що тут згадана «Хребта-гора біля Нагуєвич, верх сеї гори безлісний підіймається високо над сусіднім Ділом» [Ф., I, с. 542]. Згаданий оронім регіонально маркує наведену паремію, якнайкраще зрозуміти її зміст можуть місцеві мешканці або ті, хто мав можливість цю гору побачити на власні очі.

У розгляданій збірці трапляється доволі багато паремій, що не мають відповідників в інших куточках України, у них закодовані фрагменти народних уявлень представників саме західного регіону. Наприклад, чимало таких висловів І. Франко записав у рідних Нагуєвичах: *Співає, як баран підрізаний* (укладач пояснив цю одиницю так: «Коли хтось співає пискливим або хрипливим голосом») [Ф., I, с. 53], *Бистра, як залізний птах* (упорядник зауважив, що в наведеній паремії описана «лінива, неповоружна» людина) [Ф., I, с. 60], *А то виправлений язик, як юхтова скира* (пареміограф зазначив, що так «говорять про язикатого, брехливого чоловіка, що любить обмовляти інших») [Ф., I, с. 260], *Виграв, як тато справу* (І. Франко вказав, що цю одиницю вживають «жартливо про такого, що замість сподіваної користи здобув шкоду») [Ф., I, с. 232]. У названій збірці натрапляємо на паремію *Біда, як булка на столі*, записану в с. Бортники Бобрецького повіту Львівського воєводства, з поясненням укладача: «Знач. готова, очевидна, безсумнівна» [Ф., I, с. 78] та ін.

У збірці М. Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше» запозичених з інших мов (латинської, польської, німецької, французької та ін.) елементів практично немає, що можна пояснити особливостями історичного розвитку цих земель, зокрема значним впливом російської імперії. Так само, як і І. Франко, М. Номис фіксує паремії з топонімними та відтопонімними компонентами, що мають місцевий (вузькорегіональний) колорит, наприклад, *Нещасна, як Подольська корова* (укладач висловлює подив: «Що коровами там роблять») [Н., с. 116; № 1741]; показово, що одиницю зафіксовано лише в Києві, тобто можемо припустити, що йдеться про історичну місцевість столиці – Поділ. Паремію *Ходить, як индик Переяслівський* засвідчено тільки в Києві [Н., с. 143; № 2482], вислів *Розсілася, як*

Решетилівська толока – на території Полтавщини, про що свідчить примітка укладача: «Решетилівка м. в Полт. п.» [Н., с. 160; № 2845], а приказка *Довга, як Дремайловська гребля* – на території Ніжинщини, це підтверджує примітка упорядника збірки, який зазначає: «Дремайловка. Черн. г.» [Н., с. 384; № 8620] (існує думка, що с. Дремайловка на Чернігівщині могло належати П. Орлику в часи гетьманування І. Мазепи). Вислів *Щедрий, як Грек* записано на території м. Прилуки Чернігівської області; цікаво, що Г. Кулжинський навів варіант цієї одиниці *Щедрий, як Грек ніжинський* [Н., с. 231; № 4681]. У паремії описано вдачу греків, які утворили велику колонію в Ніжині на Чернігівщині ще в XVII ст. після втрати своєї національної незалежності.

Цікаву одиницю *Хороший, як глемязовський бублик* (укладач зазначає, що йдеться про м. Глемязов Золотоніського повіту – нині с. Гельмязів Золотоніського району Черкаської області) засвідчено на території Пирятинщини [Н., с. 340; № 7479]. Як відомо, у Гельмязові приймали збіжжя з усіх околиць, організовували великі ярмарки, де продавали хліб і смачні бублики, які були відомі далеко за межами містечка. Ці та інші паремії фіксують назви населених пунктів і місцевостей, за кожною з яких стоїть певна історична подія або ж відома лише місцевим мешканцям ситуація, що в той чи той спосіб вплинули на життя, спосіб мислення та уявлення представників центрально-східного регіону України.

До того ж М. Номис подає у збірці одиниці, що не мають відповідників у західному регіоні: наприклад, паремію *Ходить, як кручена курка* засвідчено лише в Києві [Н., с. 484; № 10943]; *Чепуренька – як мазничка* – на території Гайворонщини (нині Кіровоградська область) [Н., с. 497; № 11268]; *Заліг, як собака в грубі* (з приміткою упорядника: «Як лежить з горілки») – у Радомишлі Житомирської області [Н., с. 516; № 11765] та ін. Усі наведені вислови відбивають місцеві уявлення давніх українців, проте причини появи більшості з цих паремій на сучасному етапі встановити неможливо.

2.3.3. Локальна варіативність компаративних паремій

Проаналізувавши специфіку українських компаративних паремій, виокремлюємо два рівні варіативності цих одиниць: локальну варіативність (зміну елементів паремій у межах одного регіону/області/міста/села) і міжрегіональну варіативність (зміну елементів паремій у різних (часто віддалених) регіонах).

Необхідно зазначити, що М. Номис, на відміну від І. Франка, фіксує доволі багато варіантів паремій, подаючи їх однією словниковою статтею з обов'язковою вказівкою на території, де вони були записані: *Трусциця, як мокре щеня* (м. Прилуки Чернігівської області та Лохвицький район Полтавської області) – *Охляв, як в дощ щеня* (м. Київ) [Н., с. 532; № 12133]; *Прибрався, як ніп на службу* (місце фіксації невідоме) – *Нарядився, як ніп в рясу* (можливо, територія Брацлавщини) [Н., с. 495; № 11215]; *Роспаливсь, як жаба до каченяти* (м. Сквиря Київської області) – *Пнеця, як жаба до гусяти* (м. Київ та м. Бердичів Житомирської області) [Н., с. 181; № 3411]; *Носиця, як кіт из салом* (Поділля, південні області Правобережної України, Лівобережна Україна, м. Проскурів, нині – м. Хмельницький Хмельницької області) – *Возиця, як кіт из салом* (м. Радомишль Житомирської області, м. Прилуки Чернігівської області, Лохвицький район Полтавської області) [Н., с. 148; № 2594]; *Молодиця, як тихеє літо* (Лебединщина (належала до Харківського губернаторства), а також паремію зафіксувала Марко Вовчок) – *Дитиночка, як тихеє літо* (Пирятинщина та Козелещина) [Н., с. 378; № 8456] та ін. Семантично тотожні варіанти паремій мають різний план вираження, однак зберігають той самий об'єкт порівняння.

Типовим для паремій зі збірки М. Номиса є наявність варіантів, у яких відбувається уточнення об'єктів порівняння. Це показове явище, адже поширеніший вислів часто є доволі коротким, нейтральним у плані значення, тоді як варіанти з різних місцевостей обростають колоритними відтінками за рахунок появи нових уточнювальних лексем у складі паремій. Здебільшого у варіантах з'являється прикметник, який конкретизує ситуацію, представлену в паремії, наприклад:

— *пень* → *сосновий пень*: *Дурний, як пень* (Ніжинщина та Конотопщина) – ... *як сосновий пень* (Остерщина) [Н., с. 292; № 6230];

- *собака* → *попова собака*: *Бреше, як собака* (укладач зазначає, що паремія побутує всюди) – ... як *попова собака* (Лубенщина та Павлоградщина) [Н., с. 320; № 6958];
- *свиня* → *попова свиня*: *Хороший, як свиня в дощ* (укладач зазначає, що паремія побутує всюди) – *Гарний, як попова свиня* (м. Бердичів Житомирської області) [Н., с. 380; № 8510];
- *миш* → *руда миш* → *церковна миш*: *Голий, як миш* (Кролевецщина) – ... як *руда миш* (м. Прилуки Чернігівської області та Остерщина) – ... як *церковна миш* (м. Київ)... [Н., с. 106–107; № 1519];
- *полоник* → *жіночий ополоник*: *Замішався, як полоник межі ложками* (м. Проскурів, нині – м. Хмельницький Хмельницької області) – *Мішаєця, як жіночий ополоник* (Павлоградщина) [Н., с. 357; № 7936] та ін.

Водночас трапляється значно менше прикладів, які засвідчують протилежний процес – зникнення ад’єктивного компонента в об’єктах порівняння у варіантах паремій:

- *жидівський Гаман* → *Гамон*: *Б’ють, так як жидівського Гамана* (м. Проскурів, нині – м. Хмельницький Хмельницької області) – ... як *Гамона* (паремія зафіксована в Старому Збірнику (рукописі початку ХІХ ст., що містить одиниці, записані на території Уманщини)) [Н., с. 201; № 3956];
- *турецький святий* → *святий*: *Голий, як турецький святий* (Правобережна й Лівобережна Україна) – ... як *святий* (м. Радомишль Житомирської області, а також паремія засвідчена в Старому Збірнику (рукописі початку ХІХ ст., що містить одиниці, записані на території Уманщини)) [Н., с. 107; № 1522] та ін.

Для компаративних паремій зі збірки М. Номиса характерним є явище синонімічної заміни дієслівного компонента:

- *Смокче, як уж жабу* (Остерщина) – *Жує, як уж жабу* (м. Радомишль Житомирської області) [Н., с. 520; № 11857];
- *Ховаєця, як собака від мух* (одиницю зафіксовано на території як Правобережної, так і Лівобережної України) – *Боїця, як собака мух* (Лубенщина та м. Радомишль Житомирської області) [Н., с. 484; № 10951];

- *Шатаєця, як муха в окропі* (Лівобережна Україна) – *Вертиця, як муха в окропі* (південні області Правобережної України); *Кидаєця, як муха в окропі* (Поділля); *Крутиця, як муха в окропі* (Галичина); *Швидкий, як муха в окропі* (м. Проскурів, нині – м. Хмельницький Хмельницької області); *Шатаєця, як муха на окропі* (Галичина та м. Проскурів, нині – м. Хмельницький Хмельницької області) [Н., с. 448; № 10068];
- *Кублиця, як квочка з курчатами* (Лохвицький район Полтавської області) – *Клопочеця, як квочка з курчатами* (м. Прилуки Чернігівської області) [Н., с. 446; № 10027];
- *Витрещив очі, як козел на нові ворота* (сmt Сосниця, районний центр Чернігівської області та с. Мглин Черкаської області) – *Вилупив очі, як козел на нові ворота* (Глухівщина) [Н., с. 296; № 6338];
- *Крутиця, як дзига* (Лубенщина, Лохвицький район Полтавської області, а також Пирятинщина) – *Біга, як дзига* (Конотопщина) [Н., с. 272; № 5756];
- *Носиця, як кіт из салом* (цікаво, що одиницю зафіксовано на території Лівобережної України, Поділля, а також південних областей Правобережної України) – *Возиця, як кіт из салом* (Лохвицький район Полтавської області, а також м. Радомишль Житомирської області та м. Прилуки Чернігівської області) [Н., с. 148; № 2594] та ін.

Доволі поширеною в компаративних пареміях є заміна лексеми на позначення об'єкта порівняння, вираженої іменником (інколи з незначною заміною інших компонентів):

- *Сидить, як морква в грядці* (Пирятинщина) / ... *як морков у гряді* (паремія зафіксована в Старому Збірнику (рукописі початку ХІХ ст., що містить одиниці, записані на території Уманщини)) – ... *як гриб* (можливо, теж зі Старого Збірника) – ... *як кулик на болоті* (м. Проскурів, нині – м. Хмельницький Хмельницької області) – ... *як чорт на купині* (можливо, Брацлавщина) – ... *як під купою* (Лубенщина) – ... *як качан в городі* (зафіксував М. Гатцук) – ... *як квочка* (можливо, теж зафіксував М. Гатцук) – ... *як на яйцях* (м. Радомишль та м. Бердичів Житомирської області) – *Сів камінем* (зафіксував Г. Ількевич) [Н., с. 484; № 10957];

- *Товчеця, як Сивко в пеклі* (зафіксував М. Гатцук) – ... як *Савка по пеклу* (місце фіксації невідоме) [Н., с. 171; № 3139];
- *Крутить, як чорт дорогою* (Лубенщина та Брацлавщина) – ... як *вихор на дорозі* (Лохвицький район Полтавської області) [Н., с. 182; № 3427] та ін.

Часом в аналізованих пареміях відбувається зміна частиномовної належності опорних лексем: *Правий, як кочерга* (Лубенщина та м. Київ) – *Справився, як кочерга* (Лубенщина та м. Прилуки Чернігівської області) [Н., с. 322; № 7022]; *Білий, як стіна* (укладач зазначає, що пареміє побутує всюди) – *Побілів, як стіна* (Гайворонщина, нині – Кіровоградська область) [Н., с. 218; № 4382]; *Білий* (або: *Побілів*), *як смерть* (м. Проскурів, нині – м. Хмельницький Хмельницької області) [Н., с. 218; № 4385] та ін.

Широко представлена в пареміях зі збірки «Українські приказки, прислів'я і таке інше» фонетична варіативність складників. Насамперед впадають в око ті паремії, у яких один із елементів має низку фонетичних варіантів, що передають особливості народнорозмовного, подекуди діалектного, мовлення: *Величасця, як свиня в борлозі / барлозі* (м. Умань Черкаської області та м. Київ; М. Номис також наводить лексичний варіант розглядової одиниці *Величасця, як свиня в болоті* (Звенигородщина, м. Проскурів, нині – м. Хмельницький Хмельницької області, м. Київ, м. Харків) [Н., с. 143; № 2494]; *Поспіша, як Жид на шабаши* (Правобережна й Лівобережна Україна) – ... на *шабас* (Лубенщина, Звенигородщина та м. Радомишль Житомирської області) – ... на *сабаши* (Лубенщина, Брацлавщина, м. Бердичів Житомирської області та м. Київ) [Н., с. 503; № 11429]; *Так треба, як більма в оці* (Поділля та козацькі й селянські поселення на необжитих землях південно-східної частини України) – ... як більмо у *воко* (місце фіксації варіанта встановити важко) – ... як більму у *гоко* (м. Бердичів Житомирської області) [Н., с. 437; № 9809]; *Написав, як чорт до Арехви* (зафіксував М. Номис) – ... до *Арехти* (Кролевещина)... [Н., с. 287; № 6080]; *Умастився, як сутана* (укладач зазначає, що йдеться про щось «непроворне, нехибке, нехупавне») (Брацлавщина) – *Це умастивсь, наче сотана в болото* (Брацлавщина)... [Н., с. 308; № 6649]; *Тямиш* (або: *знає смак*), *як свиня в опельсинах* (Лівобережна Україна, а також козацькі та

селянські поселення на необжитих землях південно-східної України) – ... *въ опальщинах* (упорядник наголошує, що «опальщини тут – що иноє, як мовляє. Ст. 3б. [ідеться про Старий Збірник (рукопис початку ХІХ ст., що містить одиниці, записані на території Уманщини) – М. Б.]») (Лубенщина) [Н., с. 303; № 6521] та ін.

Окремо варто прокоментувати випадки словотвірної варіативності опорних лексем паремій, яку ми традиційно виокремлюємо в межах граматичної. Наприклад, трапляються одиниці, у яких можуть співіснувати різнопrefіксні утворення: *Як різцем одрізало* (Конотопщина) – ... *урізає* (паремію зафіксовано в приписці в Старому Збірнику (рукописі початку ХІХ ст., що містить одиниці, записані на території Уманщини))... [Н., с. 119; № 1838]; *Як кат втяє* (паремію зафіксовано в Старому Збірнику (рукописі початку ХІХ ст., що містить одиниці, записані на території Уманщини)) – ... *истяє* (Пирятинщина) [Н., с. 122; № 1910]; *Умастився, як сутана* (укладач зазначає, що йдеться про щось «непроворне, нехибке, нехупавне») (Брацлавщина) ... – *Вробивсь, як чорт* (або: *біс*) (Пирятинщина та Лубенщина) – *Заробивсь, як чорт* (Пирятинщина та Лубенщина) [Н., с. 308; № 6649]; *Як од гіллі одирвався* (укладач зазначає, що паремія побутує всюди) – *Як з гіллі зорвався* (Кролевещина) [Н., с. 171; № 3150]; *Зносиш, як батьківщину* (Брацлавщина) – *Понесе, як батьківщину* (Кролевещина) [Н., с. 207; № 4118] та ін.

Велика кількість лексем у складі паремій має граматичні варіанти, представлені здебільшого особовими й безособовими, а також часовими й видовими формами дієслів, наприклад, *Гне шию, як віл у ярмо* (Лівобережна Україна) – *Гнеця, як віл у ярмо* (Пирятинщина) [Н., с. 98; № 1293]; *Як мітлою зметено* (паремія зафіксована в Старому Збірнику (рукописі початку ХІХ ст., що містить одиниці, записані на території Уманщини)) – ... *змело* (Конотопщина) – ... *замів* (Пирятинщина) [Н., с. 122; № 1908]; *Надувсь, як лопух на огні* (місце фіксації встановити складно)... – *Дує ся, як лопух на огні* (м. Проскурів, нині – м. Хмельницький Хмельницької області)... [Н., с. 144; № 2504]; *Розносивсь, як з писаною торбою* (Лівобережна Україна, а також козацькі та селянські поселення на необжитих землях південно-східної України) – *Носиця, як з писаною торбою* (Лубенщина та Кролевещина) [Н., с. 147; № 2591] та ін.

Яскравими є випадки, коли поширеніший вислів зі сполучниковим компонентом має варіанти, виражені орудним відмінком у порівняльному значенні або шляхом поєднання сполучникового компонента з орудним відмінком у порівняльному значенні, наприклад, *Причепився, як реп'ях* (Лохвищина та м. Прилуки Чернігівської області) – *Мов реп'яхом взявся* (м. Проскурів, нині – м. Хмельницький Хмельницької області) – *Взявсь, як реп'ях кожуха* (зафіксував П. Єфименко)... – *Причепився, як реп'яхом* (Брацлавщина, Лубенщина, Кролевещина, а також м. Харків) – *Так реп'яхом и взявся* (паремія зафіксована в збірослові В. Лазаревського) [Н., с. 155; № 2744]; *Пристав, як смола* (південні області Правобережної України, Полісся, Лівобережна Україна) – *Смолою причепився* (Брацлавщина) – *Прив'язалась, як смола* (Конотопщина) [Н., с. 155; № 2749]; *Як хвостик, позаду бігає* (Пирятинщина) – *Хвостиком біга* (Звенигородщина та Пирятинщина) [Н., с. 157; № 2784] та ін.

Надзвичайно часто в межах зафіксованої одиниці М. Номис подає кілька варіантів, якими потенційно можна замінити певну лексему; здебільшого і поширеніший вислів, і його варіанти записані в межах того самого населеного пункту, району або регіону. Наприклад, *Похожає* (або: *Ходить*), *як пава* (південні області Правобережної України, Лівобережна Україна, а також паремія засвідчена у фольклорно-історичному збірнику «Записки о Южной Руси») [Н., с. 143; № 2483]; *Хитрий, як біс* (або: *чорт*) (Правобережна й Лівобережна Україна) [Н., с. 165; № 2974]; *Позирає* (або: *Поглядає*; або: *Озираєця*), *як собака в ярмарку* (Лубенщина та Остерщина)... [Н., с. 173; № 3188]; *Жалке* (або: *Сердите*), *як кропива* (зафіксував М. Номис) [Н., с. 179; № 3362]; *Жде* (*Жди, Дождався*), *як віл обуха* (Правобережна й Лівобережна Україна, а також паремія зафіксована в Старому Збірнику (рукописі початку ХІХ ст., що містить одиниці, записані на території Уманщини)) [Н., с. 267; № 5621]; *Веселий* (або: *Стрибкий*), *як живчик* (зафіксував М. Гатцук) [Н., с. 379; № 8470]; *Ласий на гроші, як кіт* (або *Циган*) *на сало* (зафіксував М. Гатцук) [Н., с. 466; № 10506] та ін.

3-поміж паремій зі збірки «Українські приказки, прислів'я і таке інше» часто трапляються такі, у яких складники мають кардинально протилежні значення:

Бачить, так як та сова уночі (місце фіксації встановити складно) – *Не бачить, так як та сова уночі* (м. Прилуки Чернігівської області) [Н., с. 316; № 6841]; *Дурний, як сало* (Брацлавщина, м. Проскурів, нині – м. Хмельницький Хмельницької області, а також цю паремію зафіксував М. Ісаєнко)... – *Розумний, як сало* (Кролевещина) [Н., с. 292; № 6232]; *Любить, як собака редьку* (укладач зазначає, що паремія побутує всюди) – *Не любить, як собака редьки* (м. Радомишль Житомирської області) – *Обрид, як собаці редька* (м. Прилуки Чернігівської області) [Н., с. 246; № 5078] та ін.

Прикметно, що деякі паремії характеризуються співзвучністю їхніх частин, а отже, це полегшувало процес запам'ятовування й відтворення їх, до того ж у варіантах ця тенденція послідовно збережена. Скажімо, у паремії *Обмок, як вовк* (Звенигородщина та м. Радомишль Житомирської області) – ... *обкис, як лис* (Брацлавщина та м. Бердичів Житомирської області) – ... *вовк, а змерз, як пес* (Лохвицький район Полтавської області) – *Измерз, як пес – измок, як вовк* (паремія зафіксована в Старому Збірнику (рукописі початку ХІХ ст., що містить одиниці, записані на території Уманщини)) [Н., с. 65–66; № 578] спостерігаємо цікаве явище: поширеніший вислів побудовано на римуванні його частин *Обмок, як вовк*, натомість варіанти утворені за тим самим зразком *обкис, як лис і змерз, як пес*. У такий спосіб мовці з інших територій могли проявити свою творчість і за аналогією до розглядової одиниці створити чимало своїх варіантів. Цікавою є паремія *Благородна, як свиня огородня*, а також її варіант *Благородний, як кабан городний* (одиниці зафіксовані в літературно-громадській газеті «Чернігівській листок», яка виходила в Чернігові в 1861–1863 рр.) [Н., с. 84; № 953]. У варіанті при зміні об'єкта порівняння мовці зберегли співзвучність компонентів, оскільки поширеніший вислів теж її має. Певну співзвучність об'єктів порівняння помічаємо в паремії *Сидить, як тур у горах* (м. Київ) та її варіанті *Сидить, як щур у горах* (зафіксував М. Номис) [Н., с. 101; № 1353], хоча певний зв'язок між цими об'єктами порівняння встановити не можемо. Для створення гумористичної тональності народ розширив склад відомої паремії *Грошей, як у Жида* (Лубенщина, Пирятинщина, Ніжинщина) і запропонував

такий її варіант *Грошей, як у Жида вошей* (зафіксував А. Новосельський) [Н., с. 100; № 1345].

Привертають увагу групи паремій, що мають однакове значення та подібну структуру, однак різняться об'єктами порівняння (деякі вислови водночас мають власні варіанти) наприклад, *Голий, як пень* (південні області Правобережної України) [Н., с. 106; № 1514]; *Голий, як палець* (Остерщина та Новгород-Сіверщина) – ... як *пучка* (Пирятинщина та Козелещина) [Н., с. 106; № 1515]; *Голий, як долоня* (Остерщина) [Н., с. 106; № 1516]; *Голий, як пляшка* (зафіксував М. Номис, однак вказівки на територію побутування немає) [Н., с. 106; № 1517]; *Гол, як сокол* (зафіксував М. Ісаєнко) [Н., с. 106; № 1518]; *Голий, як кістка* (М. Номис пропонує ширший контекст: «Робила цілий вік панам, та мабуть ляжу, як кістка, гола») (Пирятинщина) [Н., с. 107; № 1520]; *Голий, як бізун* (м. Проскурів, нині – м. Хмельницький Хмельницької області) [Н., с. 107; № 1524].

У збірці «Галицько-руські народні приповідки» І. Франко наводить не так багато локальних варіантів компаративних паремій. Здебільшого укладач пропонує кілька варіантів паремії в межах однієї словникової статті, наприклад, *Побілів, як сніг* (с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту) ... як *молоко* (м. Дрогобич); І. Франко зазначив, що йдеться «звичайно про волосє у старця» [Ф., I, с. 97]; *Поблід, як крейда* (м. Дрогобич) ... як *полотно, ... як труп* (с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту); укладач зробив примітку, що так говорять «про переляканого або недужого» [Ф., I, с. 103]; *Вдало му сі, як старі бабі дітина* (с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту) ... як *лихо* (м. Львів); упорядник зауважив, що паремія «знач. зробив щось зовсім невдатне, убрався не до лиця, сказав не до ладу» [Ф., I, с. 208]; *Випулив очи, як цибулі, ... як индик* (с. Лолин Долинського повіту); І. Франко пояснив, що йдеться «про чоловіка з витріщеними очима або про такого, що вдивляється в щось сильно, дивується чомусь» [Ф., I, с. 262]); *Носится, як баба з топором* (зафіксував Ф. Мінчакевич у рукописній збірці приповідок 30-х років) ... з *тижборьом* (с. Лолин Долинського повіту) ... з *ступов* (с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту); укладач пояснює походження цієї паремії та її варіантів так: «Утворено мабуть по аналогії: носить, як дурень зо ступою, приповідки оснований на звиснім

оповіданню про дурня, що одержавши по батькови ступу не хотів розстатися з нею і ночуючи в лісі на дереві витяг і її туди.... Є також оповідане про дурну бабу, що витягши двері на дерево, пустила їх відси на розбійників... Слова «тижбір» у Желех. нема; воно значить: ступярь, ступернак, товкач від ступи» [Ф., I, с. 42]; *Здоров як кінь* (с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту) ...*лошничок, аж підфиркує* (с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту); І. Франко зазначає, що йдеться «про здорового, веселого хлопчика» [Ф., II, с. 232] та ін.

Також у «Галицько-руських народних приповідках» трапляються поодинокі компаративні паремії, у яких збережено співзвучність їхніх компонентів, це стосується і варіантів цих одиниць, наприклад, *Дав їй Бог долю, як фандолю* (паремію зафіксовано в «Галицьких приповідках и загадках, зібраних Григорієм Ількевичем») ...*бандолю* (с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту); І. Франко зауважує, що «фандоля побічна форма від фанда – батіг, пуга (у Желех. не пояснено» [Ф., I, с. 120]; *Вискочив як Сень з колонень* (с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту); укладач пояснює, що йдеться про тих, хто «вирвався з чимось не до ладу, вийшов між людей голий або обдертий» [Ф., I, с. 268] та ін.

Меншою мірою у збірці «Галицько-руські народні приповідки» представлені паремії, що вступають у синонімічні відношення. Вони відрізняються об'єктами порівняння або ж іншими елементами, наприклад, *Баба, як гармата* (с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту; упорядник пояснив значення вислову так: «Себто заживна, сильна» [Ф., I, с. 38]); *Баба, як тур* (паремію зафіксовано в «Галицьких приповідках и загадках, зібраних Григорієм Ількевичем»); І. Франко навів таке значення паремії: «Себто висока, росла, кремезна» [Ф., I, с. 38]); *Баба, як фаса* (м. Дрогобич Дрогобицького повіту; укладач збірки подає таке пояснення: «“Фаса” з нім. Fass – бочка; знач: огрядна, груба» [Ф., I, с. 38]) та ін.

2.3.4. Міжрегіональна варіативність компаративних паремій

Значна частина паремій функціювала на території всієї України, убираючи в себе особливості мовлення представників різних регіонів. Саме тому є потужний пласт паремійних одиниць, представлених як у збірці М. Номиса, так і в збірці

І. Франка. Наведені вислови є абсолютно однаковими (*Баба, як тур* [Н., с. 383; № 8587] – *Баба, як тур* (І. Франко навів таке значення цієї паремії: «Себто висока, росла, кремезна») [Ф., I, с. 38]), адже обидві паремії зафіксовано в одному джерелі – «Галицьких приповідках и загадках, зібраних Григорієм Ількевичем», якими послуговувалися під час укладання своїх збірок як М. Номис, так і І. Франко. Нашу увагу привертає відмінність паремій з різних територій України, тому варто докладніше розглянути найбільш показові випадки міжрегіональної варіативності.

Скажімо, М. Номис фіксує паремію *Білий, як Оран* (Пирятинщина) [Н., с. 381; № 8528], І. Франко теж наводить цю одиницю, однак вона вже дещо відрізняється *Білий, як Аран; чорний як гусь* (паремію подано в «Галицьких приповідках и загадках, зібраних Григорієм Ількевичем»), укладач зазначає, що вислів вживається «іронічно» [Ф., I, с. 33]. Як бачимо, у збірці М. Номиса використано фонетичний варіант лексеми *аран*, а І. Франко пропонує розширений варіант паремії, у якому додано ще й другу частину для кращого розуміння вислову та проведення додаткових аналогій. Окрім цього, у І. Франка засвідчена ще одна подібна паремія *Чорний, як Га́ран* (с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту). Упорядник збірки слушно зауважує, що «порівнане з чорним Гарапом прикладається звичайно до річей, що повинні бути білими, прим. коли хто довше не миєся, то каже: “Ходжу чорний як Г.”» Або сорочка непрана “чорна як Г.”» [Ф., I, с. 34]. Спостерігаємо появу протетичного г, зміщення наголосу в опорній лексемі, а також зміну ад’єктива на діаметрально протилежний.

У збірці «Українські приказки, прислів’я і таке інше» натрапляємо на колоритну паремію *Хто ся оправдує (а зовсім винний), того як гору вздує* [Н., с. 338; № 7429], у якій висловлено сувору пересторогу. Особливу увагу привертає те, що її зафіксовано саме на Поділлі та в Галичині. Водночас подібні одиниці є і в збірці «Галицько-руські народні приповідки», однак вони настільки локалізуються, що центральними елементами в них стають місцеві ороніми. Скажімо, вислів *А здуло би ті, як Бачинську гору* записано в с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту; І. Франко справедливо зауважує, що «Бачинська гора – в с. Бачині, Самб. пов., висока і крута, звісна всім, що їдуть до Самбора з правого берега Дністра, бо через неї йде

гостинець і з її верха круто сходить до ріки» [Ф., I, с. 55]. І. Франко наводить паремію *Здує тебе, як Ма́гору* (з поясненням, що в такий спосіб «грозять тяжкою хворобою, пухлиною»), яку зафіксував український письменник, етнограф і публіцист Ю. Кміт у своїй збірці оповідань [Ф., III, с. 577]. Очевидно, тут ідеться про Магуру – гору в Карпатах, розміщену в масиві Сколівські Besкиди. Цікавим є те, що в обох випадках змінюється і семантика: суворя пересторога переходить у прокльон. Натомість паремію *Здула сі, гий Жидачівська гора* записано в м. Жидачів Жидачівського повіту (нині – Стрийський район Львівської області); укладач пояснив, що йдеться «про горду, неприступну жінку» [Ф., II, с. 237]. Хоча всі проаналізовані одиниці побутували на майже однакових або суміжних територіях, паремії, засвідчені в збірці І. Франка, набули вузькорегіонального колориту завдяки появі саме онімних компонентів.

І. Франко в «Галицько-руських народних приповідках» часто фіксує переклади польських чи німецьких паремій, які хоча й пов'язані з ментальністю та історією інших народів, однак набули неабиякої популярності серед українців. Скажімо, у с. Ясениця-Сільна Дрогобицького повіту зафіксовано вислів *Вийшов на тім, як Заблотний на милі*. Упорядник збірки наголошує, що це «властиво польська приповідка про якогось Заблоцького, що віз мило човном і щоб не платити мита, прив'язав мило в споді під човном, а воно й розплилося. Знач. стратив, ошукався на якімсь підприємстві...» [Ф., I, с. 245]. Подібну одиницю записав М. Гнідковський (*Заробив, як Заблоцький на милі* [Ф., II, с. 208]), згодом вона потрапила до збірки І. Франка. Однотипна паремія з дещо зміненим об'єктом порівняння (*Вийшов (або: Підголився; або: Виграв), як Заблоцький на милі*) представлена й у збірці М. Номиса, її було записано в м. Бердичів теперішньої Житомирської області. Цікаво, що тут уже натрапляємо на значно докладніше пояснення від укладача: «З Войцицького повістки на сю примівку видно, що п. Заблоцький дуже падкий був на гандель и не з розумом ёго провадив. Один раз закуплене мило розмив на Вислі, а вдруге навіз у Вроцлав місто, де тоді робилось багато й доброго мила, на безцінок. Розказують ще, що підмочене у Вислі мило зібрав, розпустив на миління, злив в бочку – бочка лопнула, и на милінню не вскурав» [Н., с. 468; № 10561]. Можемо припустити, що

розглядана паремія могла потрапити до Житомирщини з купцями, які регулярно їздили на літні бердичівські ярмарки, які мали міжнародне значення. Недарма історик літератури та краєзнавець В. Єршов наголошує, що «в XIX ст. в силу ряду соціально-історичних причин Бердичів об'єктивно опинився в центрі як адміністративно-господарського, так і духовно-культурного життя Правобережжя. Цьому процесу сприяло зручне географічне положення на перехресті головних адміністративних, військових і торгівельних шляхів між сходом та заходом, північчю і півднем» [Єршов 2008, с. 364]. Або ж ця паремія могла бути завезена вихідцями з Польщі під час активного переселення на територію Житомирщини. Цікаво, що І. Франко наводить ще один подібний народний вислів *Вийшов як заболотей на милі*, записаний у його рідному селі; як бачимо, в об'єкті порівняння відбулася зміна власної назви на загальну, що передбачає альтернативну версію походження розгляданої паремії. Упорядник збірки не готовий категорично стверджувати, що ця приказка є варіантом наведених вище одиниць, натомість він пропонує такі розлогі міркування: «Заболотейми в Нагуєвичях називають селян із наддністрових сіл, як Грушів, Колодруби і т. и. Вони ходять звичайно дуже брудно від невилазного болота, в якому живуть. Чи звідси пішла приповідка про кепський успіх мила у тих людей, чи вона взята з польського: *Wyszedł jak Zabłocki na mydle*, не беруся рішати. Польська приказка зрештою також не в'яснена, бо діктерія оповідана Сирокомлею мабуть видумана ним самим» [Ф., II, с. 187]. Можемо припустити, що в цьому випадку маємо справу з паремійною контамінацією, яка виникла внаслідок накладання локальної ситуації та образів, представлених у ній (селяни-нечупари, які повсякчас ходили в болоті), на популярну історію про пана Заблоцького, представлену в поширеній на західноукраїнських землях польській паремії. Очевидно, це явище відбулося у зв'язку зі звуковою подібністю об'єктів порівняння в обох випадках, а також своєрідним смисловим зв'язком.

В обох аналізованих збірках зафіксовано однакову паремію *Дрижить, як Гуцул над дітьми*, яку записав Г. Ількевич [Н., с. 232; № 4694], [Ф., I, с. 689]. І. Франко зауважує: «Чи справді Гуцули визначаються такою надзвичайною дбайливістю за дітей я не можу сказати. А може «дрожит» має тут інше значіне?» [Ф., I, с. 689].

Однак у «Галицько-руських народних приповідках» натрапляємо на кілька компаративних паремій, у яких лексема *гуцул* у ролі об'єкта порівняння вжита в негативному значенні. Наприклад, у народному вислові *Патлатий як Гуцул* (м. Бібрка Бобрецького повіту) гуцули зображені неохайними, І. Франко слушно зауважує, що «Гуцули, як і Бойки, особливо стара генерація, носять довге нестрижене волосє, що спадає аж на плечі» [Ф., I, с. 689]. У паремії *Дурний як Гуцул* (м. Кути Косівського повіту) гуцули представлені не дуже розумними, з цього приводу укладач зазначає, що «се вже Покутяне таке зложили, що Гуцул дурний» [Ф., II, с. 91]. Як бачимо, у цих пареміях відбилосся почасти негативне ставлення представників інших (здебільшого сусідніх) етнографічних груп українців до гуцулів. Важливо, що таке сприйняття характерне лише для представників регіону, де власне й мешкають гуцули, в інших регіонах України ці вислови не поширилися, тому відповідно в збірці М. Номиса їх немає.

Варіативність українських компаративних паремій – колоритне явище, яке дає змогу з'ясувати зміни в мовній системі попередніх періодів, досягнути специфіку поглядів давніх українців, простежити динаміку фрагментів їхніх мовної та концептуальної картин світу. Варіативність паремій, яка виявляється у варіативності їхніх складників, зумовлена різними чинниками: історичними подіями, характерними для певного регіону, чи локальними соціально-побутовими ситуаціями, які закарбувалися в пам'яті мовців і дали поштовх для заміни, переосмислення чи конкретизації компонентів відомих паремій; потребою українців у творчому самовираженні шляхом додавання до відомих висловів окремих елементів тощо. Компаративним пареміям XIX ст. була притаманна локальна варіативність, що допомагає простежити відмінності розгляданих одиниць у межах регіону/області/міста/села, а також міжрегіональна варіативність, що дає змогу з'ясувати специфіку функціонування подібних висловів на різних (часто віддалених) територіях України.

Висновки до II розділу

Компаративні паремії, зафіксовані в збірках М. Номиса й І. Франка, повною мірою відображають особливості концептуальної і мовної картин світу українців XIX ст., їхнього способу мислення, системи світоглядних цінностей і релігійних переконань. Вивчення цих одиниць дає змогу простежити тяглість мовної традиції і водночас – динамічні зміни в лексичній та фразеологічній підсистемах української мови.

В аналізованих збірках переважають компаративні паремії з експліцитним показником (4564 народні вислови, з яких М. Номис навів 1715, а І. Франко – 2849), вони мають розгалужену систему варіантів і яскраві структурно-семантичні особливості. У межах цієї групи розглядаємо структурно цілісні порівняльні конструкції зі сполучниками, що виражають подібність чи повне уподібнення суб'єкта й об'єкта порівняння (*як, мов, немов, наче, неначе, неначебто, ніби, нібито, немовби, немовбито* та ін.); структурно цілісні порівняльні конструкції зі сполучниками, що виражають перевагу суб'єкта чи об'єкта порівняння, та формами ступенів порівняння прикметників і прислівників (*кращий, ніж...; вище, ніж...*); одиниці, що мають лише об'єкт порівняння.

До складу компаративних паремій входять такі показники порівняльних відношень: **як** (*јик, ек, ук, яко, якъ*), **мов**, **неначе**, **наче**, **ніби**. Цікавими також є одиниці, до складу яких входять давні за походженням показники порівняльних відношень: **мол**, **аки/ак**, **коби**. Особливу групу формують вислови з показником порівняльних відношень **як би** (*Голо, як би Татари перейшли* [Ф., I, с. 542]; *Так му ся добре поводит, як би цицьку ссав* [Ф., II, с. 15]), який у XIX ст. активно функціював у говірках південно-західного наріччя, а саме: гуцульських, буковинських, бойківських тощо. Впадають в око паремії, які містять показник порівняльних відношень **гий** і його фонетичні варіанти **ги**, **гей**, **гі**, **гейби**, які не потрапили до сучасної української літературної мови, однак лишилися в діалектному мовленні представників західного регіону України. Нашу увагу привернули деякі досліджувані одиниці, у яких сполучник **а** є виразником безпосередньо порівняльних відношень (*Вовче горло, а попівське око* [Н., с. 362;

№ 8064]; *Попове око, а вовче горло* [Ф., II, с. 765] та ін.). В обох розгляданих збірках трапляються паремії, у яких водночас є кілька показників порівняльних відношень (*Затишався, як наче Берко в колоді...* [Н., с. 142; № 2474]; *Тадже ми си щось своє...гей ніби...* [Ф., III, с. 92] та ін.). Можемо припустити, що це явище зумовлене або бажанням мовців підсилити компаративну семантику названих прислів'їв і приказок, або одночасним існуванням двох варіантів паремії, які мали різні сполучники, а в усному мовленні злилися в один.

Важливими в мовній картині світу наших предків були конструкції з формами ступенів порівняння прикметників і прислівників, які поєднувалися з порівняльними сполучниками або прийменником *від* і його варіантами *відо/од*, і вживалися для вираження переваги суб'єкта чи об'єкта порівняння. Серед найпродуктивніших структурних моделей цих одиниць можемо назвати: *adj. (comp. form)... + як; adj. (comp. form)... + ніж; adj. (comp. form)... + від (відо/од); adv. (comp. form)... + як; adv. (comp. form)... + ніж; adv. (comp. form)... + від (од)*. До складу компаративних паремій, що мають лише об'єкт порівняння, найчастіше входять такі порівняльні сполучники: *як, наче, мов, неначе*.

Відповідно до семантики об'єкта порівняння ми виокремили 3 найбільш репрезентативні тематичні групи компаративних паремій, до яких входять народні вислови з об'єктами порівняння «Природа», «Людина та її побут», «Елементи народно-релігійних вірувань», кожна з яких складається з кількох підгруп. Лексеми на позначення об'єктів порівняння належали до ядра лексики наших предків, мали неабиякий лінгвокультурний потенціал.

До групи паремій з об'єктом порівняння «Природа» зараховуємо 658 одиниць зі збірки «Українські приказки, прислів'я і таке інше» та 981 компаративну паремію зі збірки «Галицько-руські народні приповідки»; ці вислови поділено на 4 підгрупи: «Тварини», «Явища природи й елементи природного середовища», «Рослини», «Просторові поняття, види ландшафтів».

До тематичної групи «Людина та її побут» входить 530 компаративних паремій зі збірки «Українські приказки, прислів'я і таке інше» та 773 компаративні паремії зі збірки «Галицько-руські народні приповідки»; ці одиниці поділено на 7 підгруп:

«Побут, господарство», «Характеристика людини», «Вид діяльності, професія», «Частини тіла», «Їжа», «Родинні зв'язки, спорідненість», «Хвороби, хворобливі стани».

До групи «Елементи народно-релігійних вірувань» належить 151 компаративна паремія зі збірки «Українські приказки, прислів'я і таке інше» та 263 компаративні паремії зі збірки «Галицько-руські народні приповідки»; ці прислів'я та приказки поділено на 2 підгрупи: «Елементи народних вірувань», «Елементи релігійних уявлень та реалії, пов'язані з релігією».

Важливим складником розгляданих компаративних паремій часто є архаїчна з погляду сучасного мовця лексика й діалектизми, семантика яких відбиває особливості мовної картини світу українців ХІХ ст., а для західноукраїнських регіонів також – запозичені з німецької та польської мов слова, що зумовлено перебуванням цих земель у складі Австро-Угорщини та Польщі.

Дуже часто до складу паремійних одиниць входив вузькорегіональний онімний або відонімний компонент, який територіально їх маркував.

Аналіз специфіки українських компаративних паремій уможливив виокремлення двох рівнів варіативності цих одиниць: локальну варіативність (зміну елементів паремій у межах одного регіону/області/міста/села) і міжрегіональну варіативність (зміну елементів паремій у різних (часто віддалених) регіонах). На рівні локальної варіативності для одиниць зі збірки «Українські приказки, прислів'я і таке інше» характерною є наявність варіантів, у яких засвідчено уточнення об'єктів порівняння (*свиня* → *попова свиня*; *миш* → *руда миш* → *церковна миш*; *полоник* → *жіночий ополоник*).

Регіональна варіативність компаративних паремій – надзвичайно цікаве явище, яке допомагає з'ясувати не лише лінгвальні особливості розгляданих одиниць, а й окремі відмінності у фрагментах концептуальної і мовної картин світу представників західного й центрально-східного регіонів України, їхні погляди на світ і місце людини в ньому, реконструювати національний мовний простір ХІХ ст.

РОЗДІЛ III

КОМПАРАТИВНІ ПАРЕМІЇ З ОНІМНИМ І ВІДОНІМНИМ КОМПОНЕНТАМИ В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦІВ ХІХ СТ.

3.1. Особливості онімного простору компаративних паремій¹⁰

Власні назви, засвідчені в компаративних пареміях зі збірок М. Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше» й І. Франка «Галицько-руські народні приповідки», формують своєрідний онімний простір, вивчення якого дає змогу краще зрозуміти специфіку концептуальної та мовної картин світу українців ХІХ ст., простежити їхні світоглядні орієнтації, окреслити систему народних вірувань і релігійних переконань, з'ясувати ставлення наших предків до історичних і соціально-політичних процесів, а також схарактеризувати їхнє побутове життя.

Онімний простір був об'єктом дослідження багатьох українських мовознавців. Зокрема, особливості трансформації сучасного онімного простору української мови простежив С. Вербич [Вербич 2014], структуру онімного простору української мови розглянув М. Торчинський [Торчинський 2008], стратиграфію архаїчних типів ойконімів України здійснила З. Купчинська [Купчинська 2016], стратифікацію сучасного онімного простору запропонувала С. Шестакова [Шестакова 2015], специфіку онімного простору художніх творів українських письменників проаналізували С. Бук [Бук 2012], В. Діц [Діц 2013], Л. Кравець [Кравець 2021], Т. Окуневич [Окуневич 2013], О. Сколоздра-Шепітко [Сколоздра-Шепітко 2016], М. Федурко [Федурко 2021], Г. Шотова-Ніколенко [Шотова-Ніколенко 2007] та ін.

У сучасній лінгвістиці паралельно функціують терміни *онімний простір*, *онімна система*, *онімний ландшафт* та ін., така термінологічна варіативність значною мірою ускладнює роботу з досліджуваним матеріалом. Проаналізувавши термін *онімний простір*, М. Торчинський дійшов висновку, що «можна констатувати відсутність єдиного термінопоняття і для всієї сукупності власних назв, які існують у певній мові, і для окремих різновидів пропріальних одиниць.

¹⁰ Під час написання цього й інших підрозділів третього розділу використано фрагменти статті «Онімний простір українських компаративних паремій (на матеріалі збірки Матвія Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше»)» [докладніше див. Бондаренко 2023б].

Водночас засвідчено намагання провести структурування системи онімів на основі досить різнопланових критеріїв» [Торчинський 2014, с. 284]. Здебільшого дослідник послуговується саме терміном *онімний простір*, який мовознавці визначають як «сукупність усіх власних назв, які функціонують у певній мові» [Там само]; «сукупність власних назв усіх класів, уживаних у мові певного народу в конкретний історичний період для називання реальних і гіпотетичних об'єктів» [СУОТ, с. 136].

Привертає увагу праця В. Неклесової, у якій дослідниця, аналізуючи ономастикон українського сектору інтернету у 2008 р., послуговується терміном *онімний ландшафт*. Мовознавиця вважає, що в межах лінгвістичного ландшафту треба «виокремити онімний ландшафт, який би містив усі розряди власних назв, які оточують певну людину в певний проміжок часу» [Неклесова 2014, с. 200]. До того ж онімний ландшафт, на її думку, є доволі широким поняттям, оскільки охоплює власні назви як із суспільного, так і з приватного життя мовців.

Глибокий аналіз специфіки онімного простору передбачає передусім вивчення його структурних особливостей. М. Торчинський наголошує на тому, що «власне онімний простір, або онімна система, поділяється насамперед на онімні поля – його частини» [Торчинський 2014, с. 284]. Кількість онімних полів може варіювати в різних лінгвістичних дослідженнях, адже система онімів є динамічною та відкритою. Натомість Н. Колесник, аналізуючи онімне поле як категорію структурування об'єкта дослідження у фольклорній ономастиці, зазначає, що «оскільки в українській ономастиці впродовж останніх десятиліть терміносполука *онімне поле* позначала інше поняття (як і в більшості слов'янських ономастик) та не вживалася в значенні *онімний простір як польова структура*, то й щодо фольклоронімного простору використання терміносполуки *онімне поле* видається нам не зовсім доречним» [Колесник 2013, с. 131–132].

Безперечно, в основу сучасних лінгвістичних досліджень, окрім встановлення специфіки структури й походження власних назв, має бути покладено визначення їхньої ролі й функційних особливостей у системі мови. Аналізуючи призначення онімів, С. Вербич слушно зауважив, що «в онімному просторі кожної мови представлені різноманітні власні назви <...>. Кожна з них, уживаючись у певних

мовних обставинах, виконує свою роль, спрямовану на задоволення комунікативних і пізнавальних потреб суспільства» [Вербич 2014, с. 15]. Важливо зауважити, що оніми виконують не лише номінативну, а й розрізнявальну функцію, оскільки йдеться про диференціацію однотипних предметів чи об'єктів. Лінгвіст переконаний, що на виникнення та подальше функціонування власних назв впливає низка інтра- й екстралінгвальних факторів. Зокрема, з-поміж мовних чинників С. Вербич виокремлює відповідність власної назви «сформованій мовній нормі, адже онім, як і будь-яке інше слово, є елементом мовної системи, утворюється і змінюється за її законами», а серед позамовних чинників, на його думку, «першорядну роль відіграє рівень духовної і політичної культури суспільства, його національної свідомості, яке, власне, й формує свій іменник» [Там само, с. 15–16]. Оніми за своєю природою не лише передають мовно-культурну інформацію про народ, його духовне й матеріальне життя, пріоритети й цінності людей як на певному синхронному зрізі, так і протягом усього періоду існування, а й почасти виражають національну ідею, демонструють нашу своєрідність й унікальність.

Велику роль у процесі вивчення особливостей онімного простору фольклорних текстів відіграла поява дисертаційного дослідження Н. Колесник, у якому лінгвістка визначила статус онімного простору українського пісенного фольклору як важливого складника національного онімного простору, схарактеризувала його семантичний, структурний і функційний аспекти, уточнила термінологічний апарат досліджуваної теми. Цілком обґрунтованим і доречним є використання мовознавицею терміна *фольклоронімний простір*, розуміння якого як «підпростору загальнонаціонального онімного простору з чітко визначеним місцем у структурі останнього», на її думку, «дає можливість досліджувати власні назви, засвідчені текстами фольклору, як цілісну систему, необхідну частину національної онімійної системи, із виділенням тих системотворчих параметрів, які визначають сутнісні характеристики фольклорного ономастикону, загалом зберігаючись при всіх його перетвореннях» [Колесник 2017, с. 146]. Важливо, що серед основних принципів дослідження онімної системи у фольклорних текстах вчена називає системність, функційність, а також поліаспектність.

У цьому контексті варто згадати одні з найпопулярніших фольклорних текстів – паремії, до складу яких часто входили онімні й відонімні компоненти. Дослідження своєрідного онімного простору, який формують прислів'я та приказки, дає змогу відшукати «сліди» історії в аналізованих конструкціях, схарактеризувати ставлення українців минулого не лише один до одного, а й до суспільства, державних утворень, куди входила Україна в різні періоди свого розвитку. З цього приводу Л. Скрипник зазначає: «Фразеологізм [оскільки дослідниця розглядає фразеологію широко, то в цьому випадку йдеться й про паремійні одиниці – М. Б.] з власними назвами – одно з невичерпних джерел (особливо якщо взяти до уваги розмаїття місцевих висловів) збагачення синонімії усної мови, її експресивно-зображальних засобів» [Скрипник 1973, с. 116]. На важливості дослідження особових власних назв, які «з'являються в зразках фольклору», наголошує М. Лесів у розвідці, присвяченій аналізу теоретичних засад розгляду фольклорної антропонімії [Лесів 2005, с. 211].

Варто зазначити, що ґрунтовні наукові дослідження, присвячені вивченню особливостей функціонування власних назв у складі паремій української мови, з'явилися лише в останні десятиліття. Л. Гнатюк проаналізувала агіоніми та похідні від них, засвідчені у збірці М. Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше», як важливий складник концептуальної і мовної картин світу українців ХІХ ст. [Гнатюк Л. 2021а], показала «сліди» історичної пам'яті українців у фразеологічних одиницях з ойконімним і відойконімним компонентами [Гнатюк Л. 2020]. Лінгвостатистичне дослідження антропонімів-чоловічих імен у структурі українських паремій здійснила Л. Лонська [Лонська 2018]. Н. Хома схарактеризувала паремії з власноіменним компонентом, дослідила роль онімів у структурі прислів'їв та приказок на матеріалі збірок І. Франка, М. Номиса, М. Пазяка, Й. Багмута [Хома 2012].

Структурно-семантичну специфіку українських паремій, до складу яких входять топоніми, проаналізувала І. Мамчич. Мовознавиця запропонувала семантичну класифікацію прислів'їв і приказок, спробувала встановити, як топонімні компоненти впливають на їхнє загальне значення, а також дослідила, які

засоби забезпечують римованість розгляданих одиниць [Мамчич 2021]. На позначення сукупності власних назв лінгвістка, очевидно, услід за Н. Ковальською [докладніше див. Ковальська 2005] використовує термін *ономастичний простір*. На нашу думку, лексема *ономастичний* стосується ономастики як науки, а в цьому випадку йдеться саме про оніми, тому коректнішим є термін *онімний простір*.

Актуальним є дослідження О. Куцик, яка на матеріалі російської й української мов аналізує паремії з онімним компонентом як особливі лінгвокультурні тексти. Вона належить до прихильників широкого витлумачення фразеології, тому використовує термін *фразеологізм*, коли йдеться про прислів'я чи приказку. Лінгвістка вважає, що надзвичайно важливою причиною функціонування онімного складника в пареміях є «узагальнене значення імені». До речі, онімний компонент мовознавця розуміє як «переосмислені власні назви (оніми) – вторинні, видові назви, що доповнюють і уточнюють первинну, загальну назву й слугують для розрізнення номенів одного типу», до цих назв вона зараховує «похідні від антропонімів, топонімів, теонімів, зоонімів тощо, які характеризуються специфічними національно-культурними й символічними нашаруваннями» [Куцик 2013, с. 179]. Онімний складник у паремійних одиницях часто розкриває специфіку національного колориту, містить інформацію про соціальний, релігійний чи культурний аспекти життя наших предків. Зрозуміло, що такий компонент у складі прислів'їв і приказок буде унікальним, адже кожен народ має виняткове світовідчуття, по-своєму сприймає та інтерпретує ті чи ті події, ситуації, явища тощо. Підтвердження наших міркувань знаходимо в науковій розвідці Н. Венжинович, яка зазначає, що антропоніми, топоніми, теоніми, зооніми та ін. у складі фразеологічних одиниць «характеризуються специфічними національно-культурними й символічними нашаруваннями» [Венжинович 2017, с. 63].

Привертає увагу комплексне монографічне дослідження І. Заваринської, у якому на матеріалі кількох мов розглянуто специфіку фразеологізмів з онімним компонентом у лінгвокультурологічному аспекті. Лінгвістка переконана, що зіставне вивчення мотивації фразеологізмів, до складу яких входять оніми, дає змогу «встановити особливості світобачення слов'янських та неслов'янських

лінгвокультур [очевидно, ідеться про представників лінгвокультур – М. Б.], реконструювати культурно-мовні архетипи, які розуміються як культурні першообрази, сутнісні моменти географічної, соціальної, політичної, релігійної, історичної, фольклорної, культурної реальностей, уявлення-символи про людину, її місце у світі та суспільстві» [Заваринська 2022, с. 64]. До того ж мовознавиця вважає, що під час з'ясування особливостей таких одиниць необхідно враховувати ще й фразеологічний контекст, оскільки це допоможе дослідникові сформулювати цілісне уявлення про їхню семантику й функційний потенціал.

Цікавим і перспективним є дослідження Д. Сизонова, у якому він аналізує явище реактивації паремій, до складу яких входить ойконім *Київ*, у сучасному українськомовному комунікативному просторі. Лінгвіст окреслив специфіку медійних паремій, визначив статус цих одиниць, а також описав їхні дискурсивні параметри. На колоритному ілюстративному матеріалі вченому вдалося простежити процес трансформації паремій з ойконімом *Київ* у сучасній комунікації. До зовнішніх чинників, які безпосередньо впливають на процес виникнення розглянутих паремійних одиниць, мовознавець зараховує важливість Києва як економічного, геополітичного й культурного центру України. Він зауважує, що «такий комплекс екстралінгвальних факторів указує на динамізацію структури та стилістичних можливостей паремій, здатних актуалізуватися в нових комунікативних умовах» [Сизонов 2024, с. 80]. Трансформаційні процеси в пареміях здебільшого зумовлені соціально-політичними й культурно-історичними чинниками, появою нових суспільних реалій, викликами сучасної масової комунікації.

Онім (власна назва) є родовим поняттям, яке розкривається через низку його різновидів. Зокрема, С. Вербич наголошує, що традиційно «розрізняють різні макрокласи онімів: 1) антропоніми (власні особові імена людей); 2) топоніми (власні географічні назви), які поділяються на певні тематичні групи; 3) зооніми (клички тварин); 4) теоніми (власні назви різноманітних божеств); 5) міфоніми (власні назви міфічних істот); 6) космоніми (власні назви об'єктів зоряного неба); 7) ергоніми (власні назви організацій, виробничих та суспільних об'єднань); 8) хрононіми

(власні назви відрізків часу, історичних подій); 9) хремотоніми (власні назви численних матеріальних предметів та витворів духовної культури); 10) поетоніми (різноманітні власні назви в художніх творах)» [Вербич 2008, с. 54].

Однак особливу увагу привертає проблема інтерпретації терміна *етнонім* в сучасній лінгвістиці, а також з'ясування його місця в онімній підсистемі української мови. Аналіз наукової літератури показує, що ця тема є доволі дискусійною, оскільки мовознавці по-різному трактують зв'язок і співвідношення онімів та етнонімів. З огляду на це можемо говорити про існування двох протилежних підходів:

1. Етноніми – апелятиви, що тісно пов'язані з власними назвами (Д. Бучко, Ю. Карпенко, Н. Ткачова та ін.). Обґрунтовуючи саме такий підхід, Ю. Карпенко зазначає, що «не маючи жодної з головних ознак власних назв, етноніми належать до загальних назв, але таких, що дуже тісно пов'язані з власними діахронічно, у своїх генетичних, словотвірних відношеннях» [Карпенко 2007, с. 185]. Цей підхід апелює до розгляду онімів у вузькому розумінні.

2. Етноніми – своєрідні власні назви (О. Стрижак та ін.). О. Стрижак, проводячи межу між етнонімами й етнофоронімами, наголошує на тому, що «на відміну від етноніма, що означає власну назву (онім) етносу (племені, народу, народності, нації, «національності» й под.) як єдиного цілого, етнофоронім – найменування певного «класу» однорідних предметів (чи осіб), характерних тими ж самими мовними, антропологічними, психологічними, культуральними, територіальними та іншими особливостями, є загальним словом, або апелятивом» [Стрижак 1988, с. 6]. У контексті цього підходу можемо говорити про оніми в широкому розумінні.

Згідно з О. Сколоздрою-Шепітко, «етнонім – це така мовна одиниця, яка перебуває на межі між онімною та апелятивною лексикою та є предметом дослідження ономастики й лексикології» [Сколотра-Шепітко 2014, с. 249].

Ґрунтовно цю проблему аналізує М. Торчинський, який вважає, що «в лінгвістиці більше підстав вважати катойконіми й етноніми власними назвами, ніж загальними, оскільки це все-таки номінації певних людських колективів, які як одиничні об'єкти можуть ідентифікуватися онімами, проте в суперечці

прихильників обох поглядів на сутність зазначених вище слів у вітчизняному мовознавстві поки що перемагає думка про те, що це апелятиви (при цьому, однак, і етноніми, і катойконіми активно описуються в ономастичних студіях) [Торчинський 2008, с. 140]. Ономаст у своїх працях етноніми розглядає в складі «особових найменувань як специфічні утворення» [Там само, с. 141].

Як бачимо, немає однастайності серед дослідників у тлумаченні етноніма та визначенні його зв'язку з онімною підсистемою мови. У цьому дослідженні за основу беремо найширше розуміння онімної системи, тобто розглядаємо етноніми поряд з антропонімами, топонімами, теонімами тощо. Усі ці одиниці є невід'ємним складником компаративних паремій та джерелом надзвичайно важливої національно-культурної інформації.

Онімний простір українських компаративних паремій складається з чотирьох онімних полів – антропонімного (власні особові назви), топонімного (власні назви географічних об'єктів – ойконіми, гідроніми тощо), релігійного (власні назви релігійних об'єктів чи явищ – теоніми, ангелоніми, агіоніми тощо), а також етнонімного (назви племен, етнічних груп, народів тощо). М. Номис у збірці «Українські приказки, прислів'я і таке інше» фіксує 193 компаративні паремії з онімним і відонімним компонентами, натомість І. Франко в «Галицько-руських народних приповідках» подає 254 такі одиниці.

3.2. Етнонімне поле компаративних паремій

Надзвичайно цікавою є група паремій, у яких відбито ставлення українців до представників інших етносів або ж описано взаємини між членами різних етнічних груп, що проживали на території нашої держави. На думку Г. Доброльожі, формування такого пласту одиниць можна пояснити тим, що «протягом століть наш люд жив пліч-о-пліч з представниками інших народностей, спостерігав за побутовими звичаями та звичками, мовою і культурою, моральними цінностями та інтелектуальними можливостями. І увесь цей час витворювався такий собі

“фразеологічний портрет” турка, татарина, цигана, єврея, поляка, росіянина, німця, китайця та інших екзотів» [Добролюба 2007, с. 95].

Тому й не дивно, що найбільшим у збірках «Українські приказки, прислів'я і таке інше» й «Галицько-руські народні приповідки» є саме етнімічне поле. М. Номис записав 95 компаративних паремій, до складу яких входять етнімі й похідні від них (49,2 % від загальної кількості аналізованих одиниць), І. Франко навів 126 компаративних паремій, які належать до згаданого поля (49,6 % від загальної кількості аналізованих одиниць). Укладачі збірок фіксують прислів'я та приказки, до складу яких найчастіше входять такі етнімі:

- жид (*Набожний – як **Жид** придорожній* [Н., с. 45; № 173]; *Завеличався, як **Жид** на родинях* [Н., с. 143; № 2490]; *Тащить, як чорт **Жида*** [Н., с. 203; № 3998]; *Кваписся, як **Жид** молотити* [Н., с. 246; № 5081]; *Зна вскус, як **Жид** у солоді* [Н., с. 303; № 6519]; *Вирвало би ті, як **Жида** в судний день* [Ф., I, с. 265]; *Боїш сі, гий **жид** сьвяченої води* [Ф., II, с. 142]; *Причепив сі, як **жид** до коломийки* [Ф., II, с. 149]; *Киває сі, як **жид** на гівні* [Ф., II, с. 333] та ін.);
- циган (*Тепло, як **Циганові** під в'ятиринкою* [Н., с. 68; № 642]; *Крутить, як **Циган** сонцем* [Н., с. 166; № 3006]; *Ласий, як **Циган** на сало* [Н., с. 245; № 5055]; *Ви – як ті **Цигане*** [Н., с. 323; № 7039]; *Одвернув, як **Циган** ренджигло* [Н., с. 499; № 11333]; *Вихопив сі, як **Циган** з пасіки* [Ф., I, с. 277]; *Крутит, як **Циган** косою* [Ф., III, с. 381]; *Плете, як **Циган** до пасіки* [Ф., III, с. 382] та ін.);
- німець (*Се вже ми, як той **Німець**, що на шаєчку воздух вішає* [Н., с. 442; № 9926]; *Вивертає пику, неначе **Німець*** [Н., с. 589; № 13562]; ***Німець** як верба: де го посадиш, там ся прийме* [Ф., II, с. 604]; *Так мене то гріє, як **Німця** краватка* [Ф., II, с. 604]);
- москаль (***Москалеві** годи як трясиці, а все біссом дивиця* [Н., с. 76; № 807]; ***Москаль** як ворона, та хитріший чорта* [Н., с. 78; № 838]; *У ёму тільки віри, як у **Москалеві** правди* [Н., с. 708; № 14229] та ін.);
- бойко (*Кокотить, як **Бойко** жовточеревий* [Н., с. 565; № 12891]; *Вивалив очи, як **Бойко** на сьвјтого* [Ф., I, с. 156]; *Такий довгий, як **бойків** сьвіт* [Ф., I, с. 157] та ін.);

- поляк/лях/мазур (*Злодій на костилях, як **Лях** в кайданах* [Н., с. 364; № 8105]; *Відкладає справу, як **Ляхи** сьвято* [Ф., II, с. 495–496]; *Такий вояк, як кождий **Поляк*** [Ф., I, с. 393]; *Воробці то так як **Мазури**, що в чуже гніздо лізут* [Ф., I, с. 379]; *Сліпий, як **Мазур** по полудни* [Ф., III, с. 676] та ін.);
- русин (*Упертий, як **Русин*** [Н., с. 150; № 2632]; *Іде, як **Русин** з празнику* [Ф., II, с. 304]; *Він такий **Русин**, як за грейцар пес* [Ф., III, с. 72] та ін.);
- гуцул (*Дрижить, як **Гуцул** над дітьми* [Н., с. 232; № 4694]; *Патлатий як **Гуцул*** [Ф., I, с. 689]; *Дурний як **Гуцул*** [Ф., II, с. 91]);
- турок (*Дурний, як **турецький** кінь* [Н., с. 292; № 6228]; *Голий як **турецький** сьвятий* [Ф., I, с. 539]; *Сидит як на **турецькім** казаню* [Ф., III, с. 121] та ін.);
- татарин (*Убрався в правду, як **Татарин** в зброю* [Н., с. 319; № 6934]; *Голо, як би **Татари** перейшли* [Ф., I, с. 542] та ін.).

Менш поширеними компонентами паремій є такі етноніми й похідні від них: авар (*Погибоша, каже, як **Оборі** без останка* [Н., с. 120; № 1874]), грек (*Щедрий, як **Грек**. – Щедрий, як **ніженський Грек*** [Н., с. 231; № 4681]), калмик (*Пика, як у **Комлика*** [Н., с. 383; № 8590]), литвин (*Дитина! литка як у **Литвина**. – Дитина! а паністара як у **Литвина*** [Н., с. 383; № 8581]), ногаєць (*Живе, як **Нагаєць*** [Н., с. 106; № 1497]), швед (*Добувся, як **Швед** під Полтавою* [Н., с. 118; № 1796]) та ін.

З-поміж етнонімів, які входять до складу компаративних паремій, найчастіше трапляється *жид*, саме ця назва євреїв, за спостереженням Т. Гуцуляк, активно функціювала в художній і публіцистичній літературі, а також була засвідчена у фольклорних збірках і лексикографічних джерелах ХІХ – початку ХХ ст. [Гуцуляк 2019, с. 30]. Під впливом низки релігійних і соціальних чинників в уявленнях наших предків сформувався досить негативний образ жида, якого часто зображали неохайним, балакучим, лінивим, скупим, боязким тощо. Т. Гуцуляк переконана, що «саме соціальне становище євреїв в українських селах і містах в кінці ХІХ – на початку ХХ ст., а їм належали оптова й роздрібна торгівля, корчми, лихварство, оренда землі, експлуатація бориславської нафти в Галичині й деякі інші сфери діяльності <...>, та сформовані в контексті цього часто негативні взаємини з українським населенням накладали певний відбиток на сприйняття і самих євреїв, і

етноніма, яким називали цю етнічну спільноту» [Там само]. Тому не викликає жодного подиву те, що чимала кількість розгляданих одиниць має яскраво виражений гумористичний, іронічний, а подекуди навіть сатиричний спосіб зображення.

Жида інколи показували багатим (*У мене стільки грошей, як у Жида свиней* [Н., с. 105; № 1484]; *Багатий як Жид* [Ф., I, с. 142]; *Має гроші як Жид* [Ф., I, с. 664] та ін.), проте водночас надзвичайно скупим, хитрим, підступним і брехливим (*Трусиця, як Жид над грішми (на ярморці; на г...і)* [Н., с. 218; № 4376]; *Од ёго як од Жида правди* [Н., с. 600; № 13809]; *Такий вірний, як лічба жидівська: писне мов би то й раз, а перелічиш, так все два або й три* [Н., с. 601; № 13829]; *Вирахований як Жид* [Ф., I, с. 264]; *У неї живіт росте нівроку як жидівський процент* [Ф., II, с. 141] та ін.). Давні українці висміювали жидівську заможність (*Грошей, як у Жида. – Грошей, як у Жида вошей* [Н., с. 100; № 1345], *Багатий, як Жид на блохи* [Н., с. 106; № 1489] та ін.), тому що жиди наживалися на звичайних людях, гендлювали, приватизували державні шинки й споювали чоловіків. Водночас наші предки відзначали підприємницький хист євреїв, адже без них не відбувався жоден ярмарок чи базар, їхню суспільну важливість, скрупульозність у фінансових питаннях і практичний розум (наприклад, *Любімося, як брати, а рахуймося, як Жиди...* [Н., с. 433; № 9712]; *Без жидів у місті як без очий* [Ф., II, с. 142] та ін.).

Думку про велику кількість жидів у селах утілено в паремії *Жидів, як собак* [Н., с. 80; № 900], де в іронічній і дещо зневажливій манері народ провів паралель із собаками, яких тоді було чимало, адже майже кожен господар тримав їх у господарстві для охорони своїх володінь. У паремії *Жиди мі обсіли як вуши* [Ф., II, с. 145] євреїв, які дають у борг селянам і постійно вимагають від них повернення грошей, порівнюють з вошами, що повсякчас надокучають людині.

У деяких розгляданих одиницях передано особливості характеру, поведінки, освіти й навіть мовлення євреїв: *Вайкіт, як у жидівські школі* (І. Франко пояснює, що «жиди кричать: ај waj, з нім.: еі weh; відси вайкіт – крик болю, тривоги, а далі загалом безладний крик, гамір») [Ф., I, с. 199]; *Наробили вайкоту, як би сі жидівська школа валила* [Ф., I, с. 199]; *То-то вчений, як жидівський рабін*

(упорядник зазначає, що в такий спосіб «посмішкуються з таких, що вдають дуже мудрих. Рабіни, вчені в Талмуді, бувають зовсім нетямущі в інших науках і в практиці життя») [Ф., I, с. 434]; *Галайкочут, як Жиди в школі* [Ф., I, с. 449]; *Жидові журтувати, як коровами їхати* (укладач зауважує, що «жид звичайно не розуміє жартів; його гумор інакший від руського») [Ф., II, с. 146]. До того ж неохайність зовнішнього вигляду євреїв, їхній брудний одяг та взуття показані в деяких народних висловах: *Такий чистий, як жидівський пантохвель* [Н., с. 497; № 11272]; *Так зателепався, як Жид* [Н., с. 497; № 11273] та ін.

М. Номис записав колоритну паремію *Тішиця, як Жид паршами* та її варіанти *Цяцькаєця, як Жид паршами*; *Тішиця, як Жид паршами* [Н., с. 148; № 2596]. На цю одиницю натрапляємо й у збірці І. Франка *Тішит сі ги жид паршами* (укладач пояснює, що так «кепкують із такого, що тішиться без причини» [Ф., II, с. 150], упорядник також наводить низку подібних одиниць: *Богатий як Жид паршами* [Ф., I, с. 142]; *Величає ся, як Жид паршами* [Ф., I, с. 212]; *Триє гей жид паршами* [Ф., II, с. 150] та ін. Загальновідомо, що євреї надягали ярмулку – традиційний чоловічий головний убір, який був символом зв'язку з Богом, демонстрацією безкорисливого служіння йому. Очевидно, деякі неохайні євреї могли носити цю шапочку повсякчас, унаслідок чого в них могло з'явитися шкірне захворювання – парші. Підтвердження нашої думки знаходимо в збірці «Приповідки або українсько-народня філософія», укладеній В. Плав'юком, відомим збирачем українських паремій у Канаді. У примітці до зазначеної одиниці він наголошує: «Жиди носять на голові під капелюхом ярмурку, через що дістають парши на голові, але тішаться, що додержують закон...» [ПУНФ, с. 331].

Часто паремійний матеріал містить інформацію про те, як українці сприймали вірування єврейського народу, які були для них чужими та подекуди незрозумілими. Це підтверджує Т. Сукаленко, яка наголошує, що «найбільш актуальним для реалізації ознаки “чужий” виступають релігійні відмінності іудаїзму від християнства» [Сукаленко 2016а, с. 117]. Спостереження наших предків за релігійними поглядами й традиціями євреїв відображені в таких прислів'ях і приказках: *Набожний – як Жид придорожній* [Н., с. 45; № 173]; *Оце жахаєця, як*

Жид Христа [Н., с. 218; № 4371]; *Поспіша, як Жид на шабаш* [Н., с. 503; № 11429]; *Розцілювавсь, як Жид на шабаші* [Н., с. 520; № 11856] (шабаш – традиційне святкування суботи в євреїв, передбачене іудаїзмом); *Бойит сі мене, як Жид солонини. ...науки* [Ф., I, с. 170]; *Гидитя ним, як Жид салом* [Ф., I, с. 466] (релігійна заборона для євреїв споживати свинину); *Вірит в нього, як Жиди в приказаньи* [Ф., I, с. 335]; *Бойит сі, як Жид сьвяченої води* [Ф., III, с. 512] та багато інших.

Крім того, украї рідко євреї виконували важку фізичну роботу, вели традиційне українське господарство, це теж викликало насмішку й осуд з боку селян, які звикли до щоденної непосильної праці (*Кватисся, як Жид молотити* [Н., с. 246; № 5081]; *Такий жсавий, як Жид молотити* [Н., с. 486; № 10994]; *Так ся причіпив, як жид до ціна* [Ф., II, с. 150] та ін.). Однак І. Агаркова вважає, що «євреї не з власної волі ігнорували та цуралися фізичної праці й землеробства: влада не дозволяла євреям мати власну землю та займатися сільським господарством, тим самим вони були приречені на торгівлю та ремісництво» [Агаркова 2011, с. 7]. Можемо лише частково погодитися з думкою дослідниці, бо вважаємо, що гендлювання та шинкарство повною мірою відповідало натурі євреїв, їхньому характеру й темпераменту, вони навіть не розглядали ідеї збагачення шляхом важкої фізичної праці, натомість шукали найлегші шляхи.

Цікаво, що в образі жида паралельно могли поєднуватися досить протилежні риси, як-от: пихатість (*Завеличався, як Жид на родинях* [Н., с. 143; № 2490] (хоча в іншій паремії цю саму рису жидів висміюють *Величний, як жидівський патинок* [Н., с. 143; № 2497]) та ін.) і боягузтво (*Сміливий, як Жид* [Н., с. 217; № 4334]; *Відважний як жид в танци* [Ф., II, с. 142] – іронічно). Думку про своєрідну двоїстість жидівської натури підтверджує Т. Сукаленко, яка наголошує, що «з одного боку, це фігура безправної забитої людини, яка має пристосуватися до навколишніх реалій. З іншого боку, він має і найманих робітників, може ошукати й обдурити» [Сукаленко 2019, с. 348].

Інколи І. Франко фіксує навіть прокляття, у яких фігурують жиди: *Вирвало би ті, як Жуда в судний день* [Ф., I, с. 265] та ін., це вкотре підтверджує те, що давні українці досить негативно ставилися до євреїв через специфіку їхньої діяльності й

особливості характеру, а також часто протиставляли себе євреям через відмінності в культурному, релігійному чи побутовому житті.

Важливим складником компаративних паремій з онімним компонентом є етнонім *циган*. В українського народу (з огляду на історичні та соціальні обставини) сформувалося стійке, подекуди стереотипне, уявлення про представників цієї етнічної спільноти. Скажімо, у прислів'ях та приказках циган постає хитрим і вигадливим (*Крутить, як Циган сонцем* [Н., с. 166; № 3006], *Засмикали, як Циган сонце* [Н., с. 447; № 10057]; *Слизький, як циганська дитина* [Н., с. 617; № 14225]), злодійкуватим (*А то вдав, як Циган з медом*; І. Франко наголошує, що тут є «натяк на оповіданє про Цигана, що ходив красти мід і покусаний бжолами в додатку впав із дерева» [Ф., I, с. 208]; *Вихопив сі, як Циган з пасіки*; укладач додає примітку, що це «натяк на анекдоту про Цигана, що ходив до пасіки красти мед і був покусаний пчолами» [Ф., I, с. 277]; *Сьміє сі, як Циган до гроший* [Ф., III, с. 175]), хвастливим (*Кождий Циган свої діти хвалить. – Хвалиця, як Циган своїми дітьми* [Н., с. 420; № 9455]), жадібним (*Ласий, як Циган на сало* [Н., с. 245; № 5055], *Ласий на гроші, як кіт (або Циган) на сало* [Н., с. 466; № 10506]), брехливим і нечесним (*Бреше, як циганський цип* [Н., с. 320; № 6961]; *В нього віра, як циганська міра* [Ф., I, с. 334]; *У Цигана віри, як на воді піни* [Ф., III, с. 383]), лінивим (*Як циганська кобила: день біжить, а три дні лежить* [Н., с. 343; № 7543]; *Розпустив сі як циганська пуга ... як розвора* [Ф., III, с. 52]; *Розвів сьи, як циганська фана* [Ф., III, с. 669]), байдужим (*Одвернув, як Циган ренджигло* [Н., с. 499; № 11333]), неохайним (*Обдертий як Циган* [Ф., II, с. 617]). Наші спостереження підтверджує Т. Сукаленко, вона звертає увагу на те, що «соціокультурні характеристики типажу “циган” дуже щільно пов'язані з етнокультурними поглядами на циган. Домінуючою тенденцією є належність до “чужого”, тому їм приписуються переважно негативні риси» [Сукаленко 2016б, с. 248].

Як відомо, цигани – кочовий народ, який часто мігрував у пошуках кращого життя (*Волочит сі світами, як Циган* [Ф., I, с. 375]). Саме тому вони не займалися хліборобством, не мали господарства, що безпосередньо відобразилося в пареміях: *Знаєця, як Циган на вівцях: яка сива, така й сита. – Знаєця, як Циган на вівцях:*

яка чорка, та й сита [Н., с. 302; № 6511], *Такий знаючий, як Циган до пасіки. – Знаєця (або: Цікавий), як Циган до бджіл* [Н., с. 303; № 6514]. В основу цих одиниць покладено іронію, тобто вони мають подвійний смисл, до того ж істинним є не буквально висловлений, а прихований (протилежний).

Натомість трапляються паремії, які повною мірою відображають природу циган, їхню любов до коней, захоплення ковальством, наприклад, *Наліг як Циган на кова́дло. – Наліг як Циган на точило* [Н., с. 446; № 10021] та ін. Скажімо, у паремії *Мінджує, як Циган кіньми* [Н., с. 470; № 10603] ідеться про те, що цигани постійно купують, перепродають чи обмінюють коней, аби мати з цього певну вигоду. Крім того, впадає в око компаративна паремія *Ви – як ті Цигане* [Н., с. 323; № 7039], що сприймалася нашими предками як образа й мала виразно негативну конотацію.

Колоритним є народний вислів *Тепло, як Циганові під в'ятиринкою*; М. Номис пояснює його так: «Либонь якийсь навісний Циган заховався од холоду під в'ятирину, и виткне оце палець крізь вічко, надвір: “ух”, каже, “як там холодно!”» [Н., с. 68; № 642]. Згадана паремія наведена й у збірці І. Франка – *Загріє ся, як Циган у в'ятери* [Ф., II, с. 193]. Необхідно зауважити, що лексемі *в'ятиринка*, яка функціювала в діалектному мовленні, в українській літературній мові відповідає лексема *ятір*, у СУМі її витлумачено як «риболовне знаряддя типу пастки (сітка, натягнута на обручі), що його встановлюють на дно водоймищ» [СУМ, XI, с. 659]. У цій паремії іронічно зображено циган як недалеких і дивакуватих людей, деякі вчинки яких були незрозумілими для наших предків. Очевидно, в основу цієї одиниці могла лягти інформація про спосіб життя циган, які почасти жили просто неба, а також особливості їхньої вдачі.

Інколи в прислів'ях і приказках відображено традиції та звичаї циган, а також особливості виховання їхніх дітей. Скажімо, народний вислів *Сивись (сивий єсть), як циганський король* [Н., с. 385 № 8640] містить інформацію про старовинну циганську традицію обирати короля – лідера їхньої спільноти. До речі, траплялися випадки, коли королем могла стати людина, яка навіть не була циганом. У паремії *Так се сонце (осіннє) світить, як Цигана мати жалує* [Н., с. 66; № 600] показано, що циганських дітей виховували доволі суворо, інколи навіть поводитися з ними

жорстоко, щоб загартувати їх, підготувати до складного життя. Привертає увагу яскрава образність цього вислову, адже виявлення ласки й любові матері до циганчати порівнюють із сонцем восени, яке гріє значно менше, та й сонячних днів у цю пору не так і багато.

Часто паремії містили інформацію про зовнішність циган, яка відрізнялася від зовнішності українців (наприклад, *Чорний, як Циган. – Білий, як Циган* [Н., с. 381; № 8527]; *Білий, мов циганська литка. – Чорне, мов циганська литка...* [Н., с. 381; № 8530]; *Такий білий, як циганський тато* [Ф., I, с. 97]; *Чорний як Циган* [Ф., III, с. 423] (цигани були смуглими, ад'єктив *білий* у цих висловах вживається іронічно, у значенні чогось неможливого)). З цього приводу О. Курочкін зазначає: «Головні характеристики зовнішності циган в українському словесному та видовищно-драматичному фольклорі залишаються майже незмінними протягом кількох століть. Портретуючи цей образ, насамперед прагнуть наголосити темну пігментацію шкіри та волосся» [Курочкін 2008, с. 259–260].

Привертає увагу етнонім *москаль* та похідні від нього, що часто входять до складу українських компаративних паремій. У «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка *москаль* має два значення: «1. великороссь; 2. солдатъ...» [Г., т. 2, с. 447]. У збірці М. Номиса лексема засвідчена переважно зі значенням 'солдат': *Мутить, як у селі Москаль* [Н., с. 182; № 3432]; *Захотів вірви домагатись, як москаль медалі* [Н., с. 256; № 5342]; *Дівка як москаль* [Ф., I, с. 796] та ін. Імовірно, що в деяких пареміях одне значення цього слова накладалося на інше: *Прив'язавсь, як москаль* [Н., с. 155; № 2748]; *Пеня московська. – Оце прив'язка, як московська пеня. – Оце пристав, як московська пеня* [Н., с. 157; № 2794]; *У ёму тільки віри, як у Москалеві правди* [Н., с. 708; № 14229] та ін. Москаля часто зображено хитрим і підступним, наприклад, *Москаль як ворона, та хитріший чорта* [Н., с. 78; № 838]. Варто зауважити, що докладно мовний образ росіянина в українській лінгвокультурі на матеріалі паремійних одиниць проаналізувала Н. Піддубна [докладніше див. Піддубна 2023].

Звертаємо увагу на непослідовність М. Номиса в написанні етнонімів: упорядник збірки послідовно подає етноніми з великої літери, однак етнонім

москаль незалежно від значення пише то з малої, то з великої. Використання малої букви, можемо припустити, пов'язане або з бажанням зберегти графіку переданих укладачеві паремій (об'єктивний підхід), або ж для вираження власного ставлення до представників цього народу (суб'єктивний підхід).

Паремії з етнонімним компонентом часто відсилають до далекого історичного минулого: пам'ять про постійні набіги татар на землі Київської Русі відбилася в пареміях *Убрався в правду, як Татарин в зброю* [Н., с. 319; № 6934]; *В нашій школі, як на татарськiм полі: єсть где сісти, та нічого істи. – Школа гола: є де сісти, та нема що істи* [Н., с. 287; № 6091]; *Голо, як би Татари перейшли* [Ф., I, с. 542], у яких підкреслено войовничість та загарбництво цього народу; боротьба племінних союзів, що згодом утворили Київську Русь, із ворогами відображена в паремії *Погибоша, каже, як Оборі без останка* (з Переяслів. Літопису) [Н., с. 120; № 1874]: ідеться про відому історичну подію, засвідчену в літописах, – перемогу аварів (обрів) над слов'янським племенем дулібів і їх підкорення, за що Бог покарав загарбників і знищив дотла (нині ця паремія функціює зі значенням 'щезнути, безслідно зникнути'); окремі епізоди Великої Північної війни, зокрема розгром Швеції Московією 1709 р. під Полтавою, згадано в пареміях *Добувся, як Швед під Полтавою* (примітка упорядника: *програвши справу 1709 р.*) [Н., с. 118; № 1796]; *Очнувсь дурень у Шведчину. – Очнувсь дурень та в Шведчину. – Як дурень в Шведчину* [Н., с. 300; № 6454]; *Обідраний, як Швед* [Н., с. 611; № 14083] (М. Номис пояснює, що «під час Шведчини (в 1708 и 1709 рр.) маніхвест обіцяв Українцям нагороду, хто ловитиме Шведів. Народ ловив и в сей способ перевів праве дві третини їх війська, и Шведи до такої нужди прийшли, що отто виросло и прислів'я»); проживання в південноукраїнських степах тюркомовного народу ногайців, який сформувався в Ногайській орді, відображено в паремії *Живе, як Нагаєць* [Н., с. 106; № 1497]: відомо, що створювалися союзи між Кримським ханством і Військом Запорізьким, а ногайські вершники були важливою частиною війська кримського хана; на згадку про перебування калмицьких загонів на теренах України в складі війська І. Сірка (походи проти Кримського ханства) та І. Мазепи

(походи проти Петра I) натрапляємо в паремії *Пи́ка, як у Комлика* [Н., с. 383; № 8590].

Інколи етнонім, що входить до складу паремії, має якісну характеристику: русин поставав наполегливим, упертим (*Впертий як Русин* [Ф., I, с. 397]), грек – щедрим (*Щедрий, як Грек. – Щедрий, як ніжсенський Грек* [Н., с. 231; № 4681]), гуцул – турботливим, але водночас дурним і неохайним (*Дрижить, як Гуцул над дітьми* [Н., с. 232; № 4694]; *Патлатий як Гуцул* [Ф., I, с. 689]; *Дурний як Гуцул* [Ф., II, с. 91]), німець – хитрим, легким у пристосуванні (*Вивертає пику, неначе Німець* (із поясненням упорядника «ради користи уміє бути и сяким, и таким») [Н., с. 589; № 13562]; *Се вже ми, як той Німець, що на шаєчку воздух вішає* [Н., с. 442; № 9926]; *Німець як верба: де го посадиш, там ся прийме* [Ф., II, с. 604]), литвин – балакучим, догідливим (*Язык у тебе як Литовський цип: раз по снопу, а раз по току* [Н., с. 572; № 13063]; *Він так як литовський цип – и сюди, и туди. – Литовський цип* [Н., с. 166; № 3005]), лях (поляк) – волелюбним, але водночас боягузливим (*Злодій на костилях, як Лях в кайданах* [Н., с. 364; № 8105]; *Такий вояк, як кождий Поляк* [Ф., I, с. 393]), бойко – здивованим від усього нового, оскільки його кругозір досить обмежений (*Вивалив очи, як Бойко на сьвѣтого* [Ф., I, с. 156]; *Такий довгий, як бойків сьвіт* [Ф., I, с. 157]) та ін.

Аналіз специфіки відображення взаємин галичан і поляків у другій половині XIX ст. у пареміях зі збірки «Галицько-руські народні приповідки» І. Франка дав змогу Т. Космеді й С. Колонюку простежити особливості функціонування відповідних етнонімів і етнофолізмів у досліджуваному матеріалі, а також схарактеризувати образи-концепти галицького українця та поляка. Лінгвісти окреслили характерні риси русина й поляка, зокрема, встановили, що русина в прислів'ях і приказках зображено досить самокритично, на думку вчених, «він упертий, буває повільний у мисленні, часто бачить правильне вирішення проблеми після того, як подія відбулася: ідеться про нездатність швидко оцінювати ситуацію, правильно орієнтуватися; наївний і довірливий, простакуватий, але витривалий, сильний, працьовитий» [Космеда, Колонюк 2024, с. 63]. Натомість поляків у народних висловах показано здебільшого негативно, що зумовлено впливом низки соціальних

й історичних чинників. Мовознавці вважають, що поляк у паремійних одиницях «зрадливий, лінивий, часто виявляє ворожнечу до українців, принижує їх, кривдить, але розумний і прозорливий» [Там само]. Важливо, що ці висновки повною мірою підтверджують наші спостереження й міркування щодо сприйняття українцями минулого себе й представників інших етносів.

У пареміях *Голий, як турецький святий*. – *Голий, як святий* [Н., с. 107; № 1522]; *Дурний, як турецький кінь* [Н., с. 292; № 6228] відетнонімний компонент має негативну конотацію, що можна пояснити впливом історичних обставин. Зокрема, подібну думку висловлює й О. Сошко, яка зазначає, що «вживання етноніма підкреслює негативне ставлення українців до турків як до історично ворогуючої сторони» [Сошко 2011, с. 173].

Особливо цікаву інформацію містять насамперед ті паремії, у яких порівнюються різні етнічні групи чи народи, до того ж ці одиниці відображають ще й ставлення самих українців до них. Наприклад, *Тих куркоїдів, як Жидів, не жили* [Н., с. 79; № 873] (Д. Якимович-Чапран переконана, що «замилування в наїдках з курячого м'яса вмотивувало й перифрастичну назву поляків *куркоїди*» [Якимович-Чапран 2023, с. 260]); *Ой жур, мати, жур! ліпший Русин, як Мазур* [Н., с. 549; № 12531]; *Буде й Лях, як Русин* (з приміткою укладача «каже чванливому») [Н., с. 149; № 2622]; *Борше Русини серце скрухне, як жидови ...як Полякови* [Ф., III, с. 72].

Особливу увагу привертає група компаративних паремійних одиниць, у яких об'єктами порівняння є прецедентні етноніми й похідні від них. Такі власні назви мають широкий культурно-історичний контекст, а також є потужними лінгво- та етнокультурними кодами українського народу, з'ясування специфіки яких дає змогу глибше зануритися у світоглядну парадигму наших предків.

Скажімо, колоритною є паремія *Б'ють, так як жидівського Гамана* (м. Проскурів, нині – м. Хмельницький Хмельницької області) – *Б'ють, так як Гамона* (зафіксовано в Старому Збірнику (рукописі початку XIX ст., що містить одиниці, записані на території Уманщини)) [Н., с. 201; № 3956], яку в збірці «Українські приказки, прислів'я і таке інше» наводить М. Номис. Прикметно, що

подібні одиниці фіксує й І. Франко (*Били як Жиди Гамана* (с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту) [Ф., I, с. 64]; *Битий, як жидівський Гаман* (м-ко Печеніжин Коломийського повіту) [Ф., I, с. 68]). У пропонуваних висловах згадано біблійного персонажа Амана (у народному мовленні поширеним був саме варіант Гаман із протетичним г), який за часів правління царя Ксеркса I (у деяких перекладах – Ахашверош чи Артаксеркс) був впливовим чиновником, він ненавидів єврейський народ, прагнув його викоренити. Єврейка Естер, яка стала царицею Персії, порушивши один з найважливіших законів, попередила царя, попросила врятувати її народ від лихого чоловіка. Згодом жорстокого та амбіційного чиновника, а також його синів жорстоко вбили. Образ Амана є символом гордості, заздрості й мстивості, однак його вбивство свідчить про те, що в будь-якому випадку має панувати справедливість. На згадку про цю біблійну подію євреї почали святкувати Пурим. Згідно з традицією, Аман був ворогом усіх євреїв, оскільки ненавидів їхній народ і хотів його знищити, це й лягло в основу вищезгаданих паремій, у яких втілено ідею покарання таких людей шляхом побиття. Впадає в око народний вислів зі збірки І. Франка *А то го вбили, вгаманували* (с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту) з окаянізмом в основі. Укладач пропонує надзвичайно цікавий коментар до цієї паремії, зокрема, він зазначає, що в цій одиниці є «натяк на біблійне оповідання про Гамана, жидівського ворога, що погіб через те. Зрештою жиди в Галичині по місточках на свій празник наймають бідного християнина, перебирають його за Гамана і з радісними криками б'ють його, не раз так сильно, що бідолаха тяжко це відхорує. Про це перед кільканацятьма роками були звістки в руських газетах» [Ф., I, с. 61]. До речі, у «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка лексему *Гáман* зафіксовано з поясненням «єврейській праздникъ: Аманъ» [Г., т. 1, с. 269]. У «Лексиконі львівському: поважно і на жарт» засвідчено лексеми *гáман* із витлумаченням «1) єврей; 2) вул. незграбна, безпорадна людина; недотепа» [ЛЛ, с. 185], а також *гáмана* з поясненням «1) єврейське свято Пурім; 2) ірон., знев. свято 8 Березня» [ЛЛ, с. 185].

3.3. Антропонімне поле компаративних паремій

Інформативними й колоритними є прислів'я та приказки, які формують чимале антропонімне поле. Недарма С. Вербич підкреслює, що «власні особові назви відіграють у житті кожного індивіда й суспільства в цілому дуже значну роль, адже ім'я людини – це родинний і соціальний знак, який супроводжує її протягом життя (а багатьох і після смерті, як-от різні меморіальні назви) в різних сферах буття» [Вербич 2008, с. 55]. Справді, антропоніми містять важливу інформацію про соціальний і культурний аспекти життя народу, а також особливості його історичного розвитку.

Однак у дослідників час від часу постає питання, чому саме та чи та власна особова назва входить до складу певного усталеного народного вислову. Українська лінгвістка Г. Доброльожа називає кілька причин, які безпосередньо впливали на процес добирання антропонімного компонента у фразеологізмах: 1) здебільшого використовували ті одиниці, які добре римуються; 2) деякі імена обирали за соціальною ознакою (з урахуванням народних стереотипів) [Доброльожа 2013, с. 71]. Або ж антропоніми, які входили до складу народних висловів, мали суто локальне походження (наприклад, ситуація трапилася з певною людиною з конкретного населеного пункту), спочатку ця паремія функціювала лише в межах одного села чи містечка, де всі знали її контекст та історію виникнення, а згодом вона могла потрапити в мовлення людей з інших територій, які вже цією інформацією не володіли, а вживали її через колоритність, яскраву образність і своєрідну близькість описаної події чи згаданого персонажа.

М. Номис зафіксував 49 паремій, до складу яких входять антропоніми й похідні від них (25,4 % від загальної кількості досліджуваних одиниць), І. Франко записав 64 компаративні паремії, які належать до названого поля (25,2 % від загальної кількості досліджуваних одиниць). До складу розгляданих народних висловів найчастіше входять такі власні особові імена українців і похідні від них:

— Настя (*Впупталась, як **Настя** в ланті* [Н., с. 308; № 6647], *Біга, як **Настя** в конопельки* [Н., с. 310; № 6679]);

- Ганна/Анна (*Неначе Ганна без соли* [Н., с. 578; № 13257]; *Убрала сі, гий Гадинчишина Аннусі* [Ф., III, с. 308] та ін.);
- Гриць/Гринь (*Величьє сі тим, як Гриць портками* [Ф., I, с. 212–213]; *Я до Гриньи, а Гринь як свиньи* [Ф., I, с. 637]; *Вернув як Гриць з вечірниць* [Ф., I, с. 637]);
- Іван (*Ліпший жид, як жидівський Іванко* [Ф., II, с. 148]; *Ліпше бути богатим Іваном, як бідним паном* [Ф., II, с. 288]; *Показав ся як пан, а зробив як Іван* [Ф., II, с. 751]);
- Катерина (*Носиця, як Катря в постолях* [Н., с. 547; № 12490]; *Катерина як дівчина, лиш черевина як діжчина* [Ф., II, с. 326]);
- Марина/Марися (*Розложила, роботу, як Марисі таниць* [Ф., III, с. 44]; *Марина як глина, ані жити, ні вмирати, треба живу поховати* [Ф., III, с. 624]);
- Омелько (*Мордусця, як Омелькова мати перед смертю. – Змішався, як Омелькова мати перед смертю...* [Н., с. 309; № 6674]; *Дурний, як Омелько* [Н., с. 292; № 6227]);
- Пилип (*Прилип, як до Гандзі Пилип* [Н., с. 155; № 2752]; *Вирвав ся, як Пилип з конопель. – Вискочив, як Пилип з коноплі. – Гульк, як Пилип з кукурудзів* [Н., с. 171–172; № 3153]);
- Семен/Сень (*Мне, мов Семен швець шкуру* [Н., с. 203; № 4000]; *Вискочив як Сень з колопень* [Ф., I, с. 268]; *Вирвав сі як Сень з конопель* [Ф., III, с. 112]);
- Сидір (*Обідрав, як Сидорову козу. – Набив ся, як Сидорової кози. Облупив. Надув* [Н., с. 204; № 4018], *“Сидоре, Сидоре, до дарі!”*, а Сидору й не дали. – *Поперли, як Сидора до дарі* [Н., с. 356; № 7903]);
- Хведір (*Розумний, як Хведькова кобила* [Н., с. 293; № 6240], *Не волочися, як Хведькова корова* [Н., с. 485; № 10976] та ін.);
- Хома (*Оце виграв, як Хома на булках* [Н., с. 468; № 10558]; *Виграв, як Хома на вовні. – Заробив, як Хома на вовні. – Виграв, як Костюк на вовні* [Н., с. 468; № 10557]; *Величьє сі, як Хома в церкві* [Ф., I, с. 213]).

Менш поширеними складниками компаративних паремій є такі імена й похідні від них: Антін (*Антін вср-в сі як кінь* [Ф., I, с. 32]), Арехта (*Написав, як чорт до*

Арекви. – ... до Аректи. – Написав до Аректи [Н., с. 287; № 6080]), Борис (*Не волочися, як Борисів бик* [Н., с. 485; № 10975]), Василь (*Мала баба Васильи, Василь дурний як тельи* [Ф., I, с. 41]), Мартин (*Лизай, як Мартин мило! – Налигався, як Мартин мила...* [Н., с. 535; № 12193]), Матвій (*Ти-то спритний, як Матвій до куропатв* [Н., с. 305; № 6564]), Микита (*Облупив, як кат Микиту* [Н., с. 204; № 4019]), Михайло (*Ти такий розумний, як Михась дурний* [Ф., III, с. 58]), Нечипір (*Совайся, Ничипоре! – ... по гарячій сковороді. – ... Соваєця, як Ничипір по гарячій сковороді* [Н., с. 485; № 10971]), Олександр (*Обійшов ся як Сахно́ в церкві* [Ф., III, с. 80]), Павло (*Так єм зробив, як кобилі Павла* [Ф., III, с. 34]), Панас (*Опинився, як Панас на тім боці* [Н., с. 273; № 5772]), Пантелеймон (*Гарний, як Панькові штани* [Ф., I, с. 463]), Сава (*Ти такий мудрий, як Савка: як сховав гроші в кіл, тогди них видів* [Ф., III, с. 639]), Солоха (*Удалося, як тій Солосі* [Н., с. 117; № 1770]), Тарас (*Потяг, як Тарас лозами...* [Н., с. 488; № 11046]), Уляна (*Перейшла, як Уляна на лядськую віру. – Перейшла, як Уляна у ляшську віру* [Н., с. 120; № 1854]), Ядвіга (*Вигляда, як Ядвіга* [Н., с. 380; № 8507]), Яків (*Затвердила сорока Якова, та все одно про всякого. – Поймала, як сорока Якова...* [Н., с. 151; № 2661]), Ярош (*Хорош, як бабин Ярош* [Н., с. 343; № 7555]) та ін. У цьому контексті Г. Доброльожа наголошує на тому, що «фразеологізми з антропонімним компонентом характеризують абсолютно всі аспекти матеріального, громадського і духовного життя українця <...>, рівень його інтелекту, кар'єрний ріст, сімейні стосунки, вади характеру, фізичні недоліки та фізіологічні потреби» [Доброльожа 2013, с. 72].

У деяких народних висловах натрапляємо на зіставлення або протиставлення кількох осіб за віком, вдачею чи вчинками: *Старший Гриць як Парашка* [Ф., I, с. 639]; *Марина м'ягка як глина, а Явдоха твердша троха* [Ф., II, с. 508]; *Во ім'я Отця і Сина, ліпша Каська як Марина* [Ф., II, с. 647] та ін.

Також привертають увагу паремії, у яких об'єкт порівняння змінюється на інший, скажімо, *Виграв , як Хома на вовні... – Виграв, як Костюк на вовні* [Н., с. 468; № 10557]; *Мордусця, як Омелькова мати перед смертю. – Змішався, як Омелькова мати перед смертю. – Мордусця, як Тарасова мати перед смертю* [Н., с. 309; № 6674] та ін. Очевидно, у певному населеному пункті функціював вислів з

антропонімом в основі, однак потенційно могла трапитися подібна ситуація і з іншою людиною. Безперечно, у народному мовленні залишиться той варіант, до складу якого входить ім'я чи прізвисько знайомого, родича або односельця. Саме в такий спосіб цілком могли утворюватися компаративні паремії з різними антропонімами й відантропонімами об'єктами порівняння.

В обох аналізованих збірках наведено чимало одиниць, які містять нетипові для системи національного назовництва особові імена. Здебільшого трапляються саме єврейські імена й похідні від них: *Запишався, як Берко в колоді...* [Н., с. 142; № 2474]; *Розумний, як Беркови штани. – Розумний, як Беркове теля* [Н., с. 293; № 6241]; *Розумієця, як Мошко на перці* [Н., с. 302; № 6512]; *Виграв, як Шлёма на оренді* [Н., с. 468; № 10560]; *Возьит сі по нім, як Мошкові бахурі* [Ф., I, с. 371]; *Доробив си, як Мошко на шпильках* [Ф., II, с. 45–46]; *Надув сі як Мойса* [Ф., II, с. 575]; *Розумний, як Беркова ярмурка* [Ф., III, с. 57]; *Ходить розлейбаний. ...як той Лейба* [Ф., III, с. 362]; *Лежит ги Ляйзор* [Ф., III, с. 611] та ін. Через низку зовнішніх чинників велика кількість євреїв проживала в селах і містечках України, взаємодіяла з місцевим населенням, саме тому стереотипні уявлення про представників цього народу й оцінка їхніх дій і рис характеру відобразилися у вищезгаданих народних висловах.

У збірці М. Номиса зафіксовано паремію *Ей вей Каламай, продав жінку за печинку, а сам ходить як бугай* [Н., с. 80; № 891], у якій лексема *Каламай* написана з великої літери, що наштотує на думку, що йдеться про єврея Каламая, якого порівнюють із бугаєм. Однак у «Галицько-руських народних приповідках» натрапляємо на такі одиниці: *Гей жид халамей, захав косу за ремень* [Ф., II, с. 143]; *Мошко жид халамай, продав жінку за печинку, а сам ходит як бугай* [Ф., II, с. 148]; *Жид, жид, халамій, продав коньи за ремінь, а кульбаку за табаку, поцюлюю мі жиде в ср...* (з приміткою упорядника, що так «дразнять прохожих або проїздних жидів. «Халамій» по гебрейськи ошуканець») [Ф., II, с. 145] та ін. У наведених прикладах лексема *халамай* вживається як вигук, за допомогою якого зверталися до євреїв, щоб подразнити їх і познущатися з них. Очевидно, у паремії, яку записав

М. Номис, це слово функціює як власна назва, тобто прізвисько чоловіка, яке йому могли дати люди через його хитру вдачу.

До того ж М. Номис й І. Франко подають паремії, до складу яких входять прізвища й прізвиська, а також похідні від них. Мотиваційну базу таких антропонімних і відантропонімних компонентів встановити надзвичайно складно, оскільки самі упорядники жодних коментарів щодо походження ключових лексем не пропонують. Наприклад, *Не ворчи, як Бардак, ні на кого* [Н., с. 154; № 2735]; *Біга, як Синякова чустря* [Н., с. 309; № 6675]; *Як Волошин* [Н., с. 382; № 8554]; *Застукали, як Головка в базарі* [Н., с. 449; № 10082]; *Толкуйся (або: Толкуй), як Головка в погребі* [Н., с. 567; № 12960]; *Перегнув ся, як Орішкова хата* [Ф., II, с. 682]; *Пропав як Фітьові ходаки* [Ф., II, с. 802]; *Такий за-розумий, як Фишків кінь* [Ф., III, с. 58] та ін.

М. Номис фіксує низку яскравих паремій з антропонімним і відантропонімним компонентами, відповідників до яких у збірці І. Франка не наведено. Скажімо, вислів *Підкури, як Гайдай сову* зафіксовано на Переяславщині; упорядник історію виникнення цієї одиниці пояснює так: «Сидів колись під копицею в дощ, а сова на копиці. От Гайдай все курить люлечку та курить, а сова все п'є димок та п'є, а далі биркиць – и упала!» [Н., с. 552; № 12609]. Паремію *Виграв, як Дудек, на костелі* записано на території Брацлавщини й Васильківщини; укладач пропонує такий коментар: «Був, кажуть, такий пан Дудек, що на всі гроші, які мав, костел ставив, щоб з ёго разом и користь мати, и доброї слави запобігти, а костел, недобудований, згорів» [Н., с. 468; № 10559]. А приказку *Набравсь, як Май груш* зафіксовано на Звенигородщині, Лубенщині, а також у записах П. Єфименка. Цікаво, що на інших територіях функціювали варіанти цього антропоніма – Мень і Мань. М. Номис додає таке пояснення: «Мань був Жидок, хотів груш накрасти; чоловік піймав ёго, вибив и викинув за тин. Данилевич...» [Н., с. 347; № 7689].

Привертають увагу паремії з антропонімним компонентом, у яких власна назва або її форма вдало поєднується з іншими лексемами, утворюючи певну гру слів; ідеться про внутрішню риму, яка є типовою для низки народних висловів. Наприклад, *Удалося, як тій Солосі* [Н., с. 117; № 1770]; *Прилип, як до Гандзі*

Пилип [Н., с. 155; № 2752]; *Хорош, як бабин Ярош* [Н., с. 343; № 7555]; *Я до Гринь, а Гринь як свинь* [Ф., I, с. 637]; *Вернув як Гриць з вечірниць* [Ф., I, с. 637]; *Ліпше бути богатим Іваном, як бідним паном* [Ф., II, с. 288]; *Показав ся як пан, а зробив як Іван* [Ф., II, с. 751]; *Антін вср-в сі як кінь* [Ф., I, с. 32]; *Мала баба Василь, Василь дурний як тель* [Ф., I, с. 41] та ін. Це один з поширених у фольклорі способів надання гумористичного ефекту паремійним одиницям.

Проведене дослідження показало, що найчастіше за вживанням антропоніма в компаративних пареміях стоїть конкретна побутова ситуація, яка трапилася з кимось зі знайомих: вона була настільки кумедною і яскравою, що розповідь про неї легко запам'яталася та активно поширилася серед народу. Інколи ж давні українці узагальнювали життєві події, використовуючи вживані в усній народній творчості антропоніми, за якими закріпилася певна якісна характеристика.

Особливу увагу привертають компаративні паремії з прецедентним антропонімами й похідними від них. Доволі колоритним у національній фольклорній традиції є образ Марка Проклятого (Пекельного), яскравого персонажа народних легенд і казок. Органічним складником народного мовлення українців ХІХ ст. була паремія *Товчеця, як Марко по пеклу*. – *Марко пекельний*, яка функціювала на території Києва, Канівщини, Лубенщини, Пирятинщини, Остерщини, вона була зафіксована також у Старому Збірнику (рукописі початку ХІХ ст., що містить одиниці, записані на території Уманщини) та матеріалах А. Новосельського. Важливо, що названа одиниця має низку лексичних і граматичних варіантів, які підтверджують її популярність серед народу: *Шатаєця, як Марко по пеклу* (Брацлавщина); *Соваєця, як Марко по пеклу* (м. Бердичів Житомирської області); *Човпеця, як Марко по пеклу* (м. Дубно Рівненської області); *Працює, як Марко по пеклу* (Кролевещина); *Б'єця, як Марко по пеклу* (Новгород-Сіверщина); *Росходився, як Марко по пеклу* (записав І. Носович); *Товчеця, як Марко по пеклі* (Брацлавщина, Гайсинщина, а також м. Проскурів, нині – м. Хмельницький Хмельницької області); *Товчеця, як Марко в пеклі* (Кролевещина, а також м. Бердичів Житомирської області) [Н., с. 171; № 3140]. Також М. Номис наводить ще варіант *Сновидає, як Марко по пеклу*, записаний

О. Кониським [Н., с. 628; № 3140]. І. Франко зі свого боку записує на західноукраїнських землях такі одиниці: *Заколотив, як Марко в пеклі* (с. Орелець Снятинського району Івано-Франківської області; з коментарем упорядника «наробив клопоту, крику та сварки») [Ф., II, с. 377]; *Товче сі як Марко по пеклі* (с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту; укладач пояснює, що «шибає собою, де його не треба») [Ф., II, с. 509]. Як бачимо, аналізований вислів був важливою частиною мовосвіту українців минулого, народна історія про Марка Проклятого була добре знайома нашим предкам, інтерпретована ними й почасти адаптована до ситуацій з їхнього побутового життя. В. Жайворонок, зараховуючи цей образ до знаків української етно- та лінгвокультури, зауважує, що в основі вищезгаданої паремії «лежить легенда про зрадника Марка, що вдарив Христа залізною рукавицею перед його хресною смертю, за що Господом був покараний вічно ходити під землею навколо стовпа, не спиняючись ні на хвилину; він час від часу б'ється головою об стовп, тривожить цими звуками навіть пекло та його хазяїна і скаржиться, що не може вмерти», цікаво, що лінгвіст пропонує ще й дещо іншу версію походження цього народного вислову, він наголошує, що «український Марко закохався в рідну сестру, потім убив її разом з матір'ю, за що був проклятий Богом на вічні блукання» [Жайворонок 2006, с. 354]. У деяких фольклорних текстах Марко зображений як гульвіса й грішник, який на прохання апостола Петра рятував козаків з пекла. Інтерпретації сюжету про пригоди народного блукальця лягли в основу низки літературних (готичний роман О. Стороженка «Марко Проклятий» (1879), п'єса І. Кочерги «Марко в пеклі» (1928), ліричний епос В. Пачовського «Золоті ворота» (1937), поезія Л. Костенко «Маркова скрипка» (1980), поезія І. Малковича «Марко Пекельний» (1988), п'єса П. Мірчука «Марко Проклятий та інші твори» (2003) та ін.) і музичних (опера В. Кирейка «Марко в пеклі» (1966, 1991) та ін.) творів.

Привертає увагу компаративна паремія *Вискочити як Пилип з конопель*, яку Л. Даниленко справедливо називає одним з найзагадковіших образних висловів у слов'янській фразеології [Даниленко 2022, с. 344]. Цю популярну серед українців ХІХ ст. одиницю та її варіанти фіксує у збірці «Українські приказки, прислів'я і таке інше» М. Номис: *Вирвався, як Пилип з конопель* (Пирятинщина) – *Вискочив, як*

Пилип з коноплі (м. Київ) – Гульк, як *Пилип* з кукурудзів (м. Ямпіль Вінницької області). Походження цього вислову упорядник збірки пояснює так: «Був шляхтич, в військових речах бравий, родом з Конопель Сандомирського краю, и звався Пилип. На якимсь сеймику він, не розібравши діла, вбвотнувся в річ без ладу, так що усі, розсміявшись, стали один по дному питать: хто то, хто то? А сусіди п. Пилипа й кажуть: «То рап Filip z Konopi!» З того часу и пішов той Пилип у люде, та й до нас дійшов» [Н., с. 171–172; № 3153]. Лексему *Пилип* М. Номис розглядає як онім (власне особове ім'я чоловіка), про це свідчить написання зазначеного слова з великої літери, а от лексему *коноплі* він послідовно пише з маленької літери, тобто сприймає як апелятив, хоча в коментарі до походження паремії йдеться про те, що це назва населеного пункту. І. Франко у своїй збірці теж наводить згадану вище приказку та її варіант: *Вирвав ся як Пилип з Конопель* (записав Й. Левицький) – *Вихопив ся як Пилип з конопель* (записав С. Петрушевич). Укладач пропонує такий коментар: «Прикладають до чоловіка, що в розмові вирвеса з якимось недоладним концептом» [Ф., II, с. 704]. Необхідно зазначити, що І. Франко розуміє ключову лексему *Пилип* як онім (антропонім), однак правопис слова *коноплі* в обох випадках відрізняється, що може вказувати на існування кількох версій виникнення цієї паремії. На користь тієї думки, що в основі об'єкта порівняння лежить антропонімний компонент, можемо навести однотипні одиниці, які містять об'єкт порівняння з іншим антропонімним елементом. Скажімо, І. Франко записав такі приказки: *Вискочив як Сень з колопень* (с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту); з поясненням упорядника, що йдеться про того, хто «вирвав ся з чимось не до ладу, вийшов між людей голий або обдертий» [Ф., I, с. 268]; *Вирвав сі як Сень з конопель* (м. Жидачів Жидачівського повіту); із вказівкою укладача, що так «говорять про чоловіка, що нагло вириває ся з якоюсь недоладною промовою або порадою» [Ф., III, с. 112]. Варто зауважити, що В. Жайворонок народний образ Пилипа розглядає серед знаків національної лінгво- та етнокультури, він зазначає, що ім'я Пилип «символізує несподіваність, немотивованість учинків, поведінки («Вискочив (Вихопився), як Пилип з конопель»); останнє пов'язано з уособленням зайця, якого в народі звали Пилипом і який, ховаючись від собак у запашних коноплях, що

відбивають собакам нюх, на свою біду звідти вибігав» [Жайворонок 2006, с. 449–450]. Такий підхід значною мірою пояснює функціонування в народному мовленні таких одиниць: *Вирвав ся, як заяць з конопель* (паремію зафіксовано в «Галицьких приповідках и загадках, зібраних Григорієм Ількевичем») [Ф., II, с. 216]; *Вирвався, як заєць з конопель* (Галичина, Поділля) [Н., с. 219; № 4416]. Ґрунтовно проаналізувавши різні етимологічні версії походження цього вислову на матеріалі кількох слов'янських мов, здійснивши його історико-етимологічну реконструкцію, Л. Даниленко дійшла висновку, що «з одного джерела виникло два фразеологізми: в основі внутрішньої форми першого лежав образ зайця, що позначилося на семантиці 'швидко і боягузливо втекти', а в основі другого, похідного варіанта, – антропонім **Пилип** з відповідним значенням недоречного усного виступу за певних обставин» [Даниленко 2022, с. 355]. Ми абсолютно погоджуємося з дослідницею, оскільки вважаємо такий підхід до тлумачення цього вислову цілком доречним і обґрунтованим.

3.4. Релігійне поле компаративних паремій

Для українців минулого духовно-релігійна сфера була надзвичайно важливою, адже в побуті вони орієнтувалися насамперед на церковний календар, беззаперечно вірили в силу Всевишнього, намагалися дотримуватися моральних норм, визначених Святим Письмом, що підтверджує велика кількість фольклорних текстів, у яких згадуються релігійні свята, імена біблійних персонажів тощо. На подібну думку натрапляємо в статті Г. Доброльожі, яка стверджує, що «відчувається, що давні українці жили не за числовим календарем, а за відліком свят – церковних (Різдво, Водохреще, Паска, Спас, св. Михайла та ін.) та народних (Кутя, Великдень, Зелені свята, Купайло, Колодій)» [Доброльожа 2013, с. 73]. Закономірно, що релігійність наших предків відобразилася в лексичній і фразеологічній підсистемах української мови розгляданого періоду. Зокрема, Т. Вільчинська вважає, що «українська національна культура багата на фразеологічні одиниці сакрального змісту, оскільки в них об'єктивується споконвічна ментальна риса українців – віра в Бога»

[Вільчинська 2020, с. 85]. На думку вченої, такі одиниці мають неабияке аксіологічне забарвлення, а тому є цікавими для лінгвістичного дослідження.

Г. Тимошик звертає увагу на те, що біблійні оніми можуть бути сприйняті й потрактовані реципієнтом відповідно до усталеної суспільної моделі (загальноприйнятого сприйняття) або під впливом його життєвого досвіду набувати нового витлумачення. З цього приводу вона зазначає: «Потрапивши у вимір конкретної мовної особистості, біблісоніми проходять крізь призму індивідуальної рецепції і набувають у процесі поетичного переосмислення неповторного розуміння, що реалізується в мовній практиці індивіда» [Тимошик 2010, с. 124]. Давні українці під час спілкування могли використовувати власні назви біблійного походження для вдалого (часто гумористичного й іронічного) опису конкретних життєвих ситуацій. Однак на семантиці релігійних компонентів, які входили до складу паремій, позначалося особисте ставлення мовця до того чи того біблійного персонажа або церковного свята, яке могло цілком відрізнятися від канонічної інтерпретації. Аналіз таких одиниць є надважливим у контексті дослідження світоглядної парадигми наших предків, їхньої мовної свідомості.

М. Номис записав 33 компаративні паремії, до складу яких входять релігійними й похідні від них (17,1 % від загальної кількості аналізованих одиниць), І. Франко навів 41 компаративну паремію, яка належить до згаданого поля (16,1 % від загальної кількості аналізованих одиниць). Услід за М. Торчинським серед релігійних виокремлюємо теоніми (імена божеств), ангелоніми (імена ангелів й архангелів) й агіоніми (імена святих і великомучеників); для комплексного аналізу пов'язаних з релігійною сферою онімів і похідних від них до релігійних необхідно зарахувати ще назви релігійних свят (клерикал-геортоніми), а також імена біблійних персонажів. Також вважаємо, що в межах цього поля варто розглядати ще й імена язичницьких богів.

Теоніми *Бог, Господь* та похідні від них традиційно входили до складу багатьох українських компаративних паремій, здебільшого це було зумовлено тим, що наші предки вірили в надприродну силу Бога, тому зверталися до нього з проханням не лише допомогти в складний момент, урятувати від чогось лихого, але й покарати

тих, хто вибудовував своє життя всупереч законам Божим і повсякчас грішив. Паремійні одиниці з теонімами в основі – важливе надбання національної лінгвокультури, адже вони є носіями культурної пам'яті українців минулого, виразниками їхньої системи народних вірувань і релігійних переконань.

У народі існувало уявлення, що саме Бог наділяє людину душею в момент її появи на цей світ. Якщо ж людина помирала, її душа повинна була знову повернутися до Бога. М. Скаб звертає увагу на те, що часто у фантастичних казках герої, прагнучи жити вічно, могли помістити свою душу в яйце, там її знайти було майже неможливо. За цікавим спостереженням лінгвістки, «якщо у фантастичних казках виведення душі за межі тіла є способом підкреслити безсмертя героя, то будь-яке інше місце (найчастіше, пень або грушу) сприймають як відхилення від норми і як засіб створення іронії, насмішки...» [Скаб 2007, с. 399]. У такий спосіб висміювали фізичні вади людини, її зовнішність і риси характеру. Наприклад, І. Франко наводить низку таких компаративних паремій: *Всадив Бог душу, як в дуплаву грушу* (записав М. Гнідковський); з поясненням укладача, що так «говорять про невродливого, хоровитого чоловіка, каліку» [Ф., I, с. 119–120]; *Вп'яв Бог душу, як в колячу грушу* (с. Явора Турецького повіту, нині – с. Явора Самбірського району Львівської області); з приміткою упорядника, що в такий спосіб «говорять про невродливого чоловіка, каліку, у якого все-таки людська душа» [Ф., II, с. 108]; *Вп'яв Бог душу, як у пня* (м-ко Балигород Ліського повіту, нині – с. Балигород в Польщі, у гміні Балигород Ліського повіту Підкарпатського воєводства); з коментарем письменника, що так «говорять про неповертливого, тумановатого чоловіка» [Ф., II, с. 108] та ін. Цікаво, що подібні вислови фіксує в збірці «Українські приказки, прислів'я і таке інше» і М. Номис, що підтверджує думку про те, що такі компаративні паремії, які відбивали систему усталених народних уявлень, були поширені на чималій території тогочасної України. Він подає такі одиниці та дуже розлогу систему їхніх варіантів: *Дав Біг душу, як в грушу!.. во́лів би козу, то б и молока дала* (вислів зафіксовано в «Галицьких приповідках и загадках, зібраних Григорієм Ількевичем») – *Вложив Бог душу, як в грушу* (м. Проскурів, нині – м. Хмельницький Хмельницької області) – *Уклав Бог душу, як в грушу*

(Брацлавщина) – *Вложив Бог душу, як у грушу* [Н., с. 162; № 2912]; *Уклав Бог душу, як у пня* (м. Бердичів Житомирської області) – *Утулив Бог душу у пень* (Лубенщина) – *Утеревив Бог душу, як у пня* (м. Сквиря Київської області) – *Улінив Бог душу, як у пня* (м. Радомишль Житомирської області) – *Вложив Бог душу, як у пня* – *Уклав Бог душу, як у пень* (Лубенщина) – *Уклав Бог душу, як у пень, та й каєця* (м. Сквиря Київської області) [Н., с. 162; № 2914]; *Утеревив Бог душу, як у пень, та й каєця* (м. Сквиря Київської області) – *Улінив Бог душу, як у пня* (м. Радомишль Житомирської області) – *Утулив Бог душу у пень* (Лубенщина) [Н., с. 294; № 6275]. Як бачимо, наші предки певні недоліки людини намагалися показати через такі іронічні порівняння, у яких втілювалося уявлення, що Бог – вершитель людських доль, адже саме від нього залежить те, хто яку душу отримає при народженні. Ілюструє цю думку паремія *Дав їй Бог долю, як фандолю* (зафіксовано в «Галицьких приповідках и загадках, зібраних Григорієм Ількевичем») ...*бандолю* (с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту). І. Франко наголошує, що вислів використовують «згірдно, зам. лиху долю», а також зазначає, що «фандоля побічна форма від фанда – батіг, пуга (у Желех. не пояснено)» [Ф., I, с. 120]. Вважалося, що Бог міг дати людині й лиху, важку долю, очевидно, за гріхи її батьків і родичів.

На основі аналізу лінгвокультурологічної специфіки фразеологізмів з теонімом *Бог (Господь)* Т. Вільчинська робить висновок, що, «на противагу поширеним в ономастиці поглядам про так звану “безпонятійність” власних назв, яким притаманна лише апелювативна функція, теоніми можуть перебирати на себе значеннєві потенції, доносячи своєю внутрішньою формою, метафорикою, асоціаціями певний культурологічний смисл, зафіксований мовною особистістю в її взаємозв’язках із соціумом, культурою, релігією» [Вільчинська 2018, с. 303]. Такий підхід є цілком обґрунтованим і доволі перспективним в ономастичних дослідженнях.

Богу беззастережно вірили (*Вірит му, як самому Богу* (с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту); укладач пояснює, що так «говорять про надмірне довіре» [Ф., I, с. 335]), на нього покладали великі надії (*На людей, як на Бога, а на себе, як*

на чорта з коментарем М. Номиса «надію поклада» (Канівщина, м. Київ) [Н., с. 266; № 5610]), його просили про допомогу, щиро чекали (*Я вас прошу так як Бога* (Конотопщина, Білгородщина) [Н., с. 223; № 4504]; *Ждала, як Бога* (м. Київ, Звенигородщина, Пирятинщина, Лубенщина) [Н., с. 245; № 5046]; *Жду го як пана Бога* (с. Ясениця-Сільна Дрогобицького повіту); з коментарем І. Франка «надіюся його скоро приходу» [Ф., II, с. 133]), з ним намагалися бути чесними (*Говорю як перед Богом* (с. Березів Коломийського повіту); упорядник наголошує, що вислів «знач. говорю щирю правду» [Ф., I, с. 517]). Прикметно, що в патріархальному суспільстві батька порівнювали з Богом (*Отець – як Бог* (Конотопщина) [Н., с. 415; № 9354]), уважалось, що в сім'ї батько вирішує абсолютно все, як і Бог на землі. Серед українців минулого поширеним було уявлення, що той, хто з Богом, завжди буде щасливим і захищеним, житиме в достатку (*Жиє як у Бога за пазухов* (с. Залісе Золочівського повіту) ...*за дверми* (с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту); з приміткою упорядника, що хтось «жиє щасливий, задоволений» [Ф., II, с. 161]; *Сидить як у Бога за дверми* (зафіксовано в «Галицьких приповідках и загадках, зібраних Григорієм Ількевичем», а також матеріалах С. Петрушевича); І. Франко наголошує, що так говорять про того, хто «сидить вигідно, спокійно і задоволено» [Ф., III, с. 121]). Цікаво, що ця паремія також функціювала в народному мовленні з дещо іншим об'єктом порівняння – теонімом *Христос* (*Життя ім, як у Христа за пазухою* (Канівщина, Лубенщина) [Н., с. 111; № 1639]).

В аналізованих збірках часто трапляються компаративні паремії, які містять лише об'єкт порівняння. Такі одиниці були зручними у використанні, адже їх з легкістю можна було додати до різних предметів порівняння під час комунікації, потенційно це сприяє появі розгалуженої системи варіантів народних висловів. Нерідко до складу таких одиниць входив теонімний компонент, наприклад, *Як би з Богом говори* (Брацлавщина) [Н., с. 312; № 6734]; *Як и й Бог святий! Чи я ж таки бачив* (м. Немирів Вінницької області) [Н., с. 313; № 6774]; *Як Дух Свят* (Лубенщина, Пирятинщина) [Н., с. 313; № 6779]; *Як Бог на небі* (Брацлавщина) [Н., с. 313; № 6780] та ін.

Погоджуємося з думкою Т. Вільчинської, що «дослідження паремійних одиниць із теонімним компонентом передбачає встановлення їхнього культурологічного потенціалу в національно-мовній картині світу українців» [Вільчинська 2020, с. 86]. Саме такі одиниці проливають світло на особливе ставлення давніх українців до Бога, а також їхнє сприйняття його могутності, сили, влади тощо.

Типовим складником компаративних паремій є назви релігійних (клерикал-геортоніми), а також народних свят, на які наші предки насамперед орієнтувалися в побутовому житті. Г. Тимошик наголошує, що «в Церквах Східного та Західного обрядів поряд з господніми (христорогічними) та богородичними (маріологічними) святами окрему увагу зосереджено на вшануванні святих ангелів» [Тимошик 2016, с. 266]. Саме тому в нашому дослідженні розглядаємо релігійні свята широко (з урахування свят на пошану ангелів). Найчастіше в розгляданих одиницях згадуються такі свята: Покрова (*Пройшла уже й **Покрова** – заревла дівка, як корова* (м. Бердичів Житомирської області, Лубенщина, Білгородщина) – *Прийшла уже й **Покрова** – заревла дівка, як корова* (зафіксовано в збірослові В. Лазаревського) – *Прийшла **Покрова** – зареве дівка, як корова* (у записах П. Єфименка) [Н., с. 62; № 492]; до Покрови селяни мали завершити польові роботи, адже починався період сватань і одружень), Різдво (*Холодно, неначе перед **Роздвом*** (м. Київ, Канівщина) [Н., с. 68; № 639]; *Обійду ся, як без сьвяченого на **Різдвяні сьвята*** (с. Сапогів Борщівського повіту) [Ф., II, с. 620]), День апостола Петра і Павла (*Пішло уже мені з **Петрового дня*** (м. Проскурів, нині – м. Хмельницький Хмельницької області, Канівщина, Лубенщина, а також м. Київ) – *Пішло уже мені як з **петрівського дня*** (Козелещина) – *Як пійдеця з **Петрового дня**, то буде щодня* (Лубенщина) – *Пішлось уже мені з **Петрового дня*** (Брацлавщина, Конотопщина, а також м. Радомишль Житомирської області) [Н., с. 130; № 2136]; *Ждали **Петра**, як Бога, а він у п'ятницю* (у записах П. Єфименка) [Н., с. 356; № 7907]; *Повело му ся, як з **Петрової днини*** (зафіксовано в «Галицьких приповідках и загадках, зібраних Григорієм Ількевичем») [Ф., II, с. 702]), Великдень (*Не минецця, як бабі жнива* (м. Прилуки Чернігівської області, Лубенщина) – *Не минецця, як бабі **Великдень***

[Н., с. 264; № 5560]; *Жду го як Великодня* (с. Крехів Жовківського повіту) [Ф., II, с. 133]; *Замкло му, ги зазули перед Велицідни* (с. Тухля Стрийського повіту) [Ф., II, с. 202]; *Вбрав сі, як стрик на Великдень* (с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту) [Ф., III, с. 307]), *Водохреще (Прибравсь, як чорт на Водохрище* (Правобережна й Лівобережна Україна) [Н., с. 495; № 11217]), *Михайлове чудо/Михайлів день (Вигльидає, як Михайлове чудо* (с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту); з приміткою упорядника, що «є в календарі таке свято (д. 6 вересня), та в нар. мові чудо значить також поганій, огидливий чоловік...» [Ф., I, с. 230]).

Частина досліджуваних паремій містить імена старозавітних і новозавітних біблійних персонажів та похідні від них (*Трусиця, як Каїн* (Пирятинщина) [Н., с. 173; № 3198]; *Побілів, як Пилат* (зафіксовано в збір слові В. Лазаревського) [Н., с. 218; № 4381]; *Розумний, як Соломонів патинок* (Брацлавщина) – *Як жидівський патинок* (козацькі та селянські поселення на необжитих землях південно-східної України) [Н., с. 293; № 6242]); *Мудрий як Саламон* (с. Замулинці Коломийського повіту) [Ф., II, с. 557]; *Премудрий як Саламон* (с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту) [Ф., II, с. 784]; *Мудрий, як штани Соломона* (с. Сілець Бенків Каменецького повіту) [Ф., III, с. 639]; *Врода як у Ірода* (м-ко Збараж Тернопільської області) [Ф., I, с. 400]; *Ходжу голий, як Адам у раю* (с. Борислав Дрогобицького повіту) [Ф., I, с. 541]; *Юдит на мене, як той Юда Скаріоцький* (с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту) [Ф., III, с. 468]).

Серед агіонімів найбільш поширеними є двокомпонентні одиниці, що складаються з назви чину святості й ім'я святого: *Сміливий, як Святий Петро* (зафіксував В. Косовцов) [Н., с. 593; № 13651]; *Побожний, як святого Юра кінь* (с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту) [Ф., II, с. 742]; *Такий справедливий, як сьветого Юра кінь* (м. Жидачів Жидачівського повіту) [Ф., III, с. 216]; *Фальшивий, як сьветого Юра кінь* (м. Богородчани Боогородчанського повіту, нині – с-ще Богородчани Івано-Франківського району Івано-Франківської області) [Ф., III, с. 326] та ін. Цікаво, що в усіх наведених прикладах агіоніми вжиті для того, щоб створити своєрідний іронічний і гумористичний ефект. Компаративні паремії, до складу яких входять агіоніми, є важливим складником мовосвіту наших предків. У

цьому контексті варто згадати Л. Гнатюк, яка наголошує на тому, що «агіоніми та похідні від них посідають важливе місце в концептуальній та мовній картинах світу українців ХІХ ст., відбиваючи специфіку важливого фрагмента духовного буття наших предків, пов'язаного зі сприйняттям, найменуванням та вшануванням християнських святих» [Гнатюк Л. 2021а, с. 186].

Упадають в око приказки та прислів'я з прецедентними онімними компонентами, пов'язаними з духовно-релігійною сферою, наприклад, *Трусиця, як Каїн* (Пирятинщина) [Н., с. 173; № 3198]; *Побілів, як Пілат* (зафіксовано в збір слові В. Лазаревського) [Н., с. 218; № 4381]; *Розумний, як Соломонів патинок* (Брацлавщина) – *Як жидівський патинок* (козацькі та селянські поселення на необжитих землях південно-східної України) [Н., с. 293; № 6242] та ін. Ці оніми мають біблійне походження, кожен із них апелює до певної біблійної оповіді, що значною мірою визначає семантичне наповнення досліджуваних одиниць. Компаративні паремії фіксують чимало прецедентних імен як старозавітних (*Каїн, Соломон* та ін.), так і новозавітних (*Пілат* та ін.) біблійних персонажів. Аналіз зазначених елементів, що входять до складу народних висловів, є актуальним під час дослідження насамперед релігійної сфери українців минулого, а також проливає світло на ширше коло питань, пов'язаних з їхньою культурою, мовою та історією. На думку Т. Івасишиної, у процесі формування моральних принципів і духовних цінностей «український народ упродовж віків чітко окреслив межі позитивних і негативних рис людини, що співзвучні біблійним моральним засадам. І це закономірно, оскільки з часів хрещення Русі християнство є ключовим світоглядним підґрунтям національної культури. <...> Народна мораль тотожна біблійній і засуджує зрадливість, підступність, ідолопоклонство, заздрість, злобу тощо як порочні людські риси характеру, страшні гріхи» [Івасишина 2017, с. 75].

Скажімо, у компаративній паремії *Побілів, як Пілат* (зафіксовано в збір слові В. Лазаревського) [Н., с. 218; № 4381] об'єктом порівняння є прецедентна власна назва (лексичний біблеїзм). Відомо, що Понтій Пілат – префект Юдеї, відомий несправедливими й досить жорсткими стратами. Ця постать і нині є неоднозначною у світовій релігії та історії. Вважають, що Пілату забракло духу, щоб виправдати

Ісуса, оскільки він боявся втратити посаду. Саме тому давні українці порівнювали наляканих людей із Пилатом, надаючи цьому оніму суто негативної конотації. Досліджуючи українсько-словацькі паралелі в біблійній фразеології, Г. Кузь зауважила, що «ім'я біблійного персонажа Пилата тільки в українській мові набуває значення 'наляканий'...» [Кузь 2020, с. 82]. Це означає, що лише в мовній картині світу українців ХІХ ст. сформувалося таке стійке народне уявлення. Варто зауважити, що в «Галицько-руських народних приповідках» І. Франко наводить вислів *Ніж острій як Пилат* (с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту) *...як бритва* (с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту). Однак на сучасному етапі неможливо встановити, що саме вплинуло на появу такого об'єкта порівняння в розгляданій паремії. Важливо, що сам укладач не зміг прокоментувати цю одиницю, він лише поставив кілька риторичних питань: «Чому як раз Пилат? Чи не булат?» [Ф., II, с. 603]. Можемо лише припустити, що міркування, висловлене І. Франком, має певний сенс. Оскільки паремії функціювали в усному мовленні, вони могли мати низку варіантів, які з'являлися через співзвучність окремих лексем. Очевидно, спочатку об'єктом порівняння був *булат*, на позначення якого вживали відповідну лексему, а згодом через звукову подібність міг з'явитися інший об'єкт, виражений лексемою *Пилат*, який не мав своєї мотиваційної бази. Цей варіант міг витіснити початковий і згодом потрапити до збірки І. Франка.

У паремії *Гоне, як вітрів батько* (зафіксував П. Єфименко) [Н., с. 171; № 3151] натрапляємо на словосполучення-перифраз *вітрів батько*, яке часто функціонує в українській фольклорній традиції. В описовій формі може бути закодовано прецедентне ім'я Стрибог, тобто бог вітрів у язичницьких віруваннях давніх українців. Зокрема, ще М. Костомаров зауважив, що «Дажбог означав сонце, Стрибог – дід або батько вітрів (в українській казці «вітрів батько»), ту силу, що від неї походять вітри» [Костомаров 1872, с. 22]. Як бачимо, у віруваннях українців минулого Стрибог поставав в образі як діда, так і батька вітрів, така варіативність є цілком можливою в контексті несистемних народних вірувань. Примітним є те, що до наших днів дійшли народні казки, одним із головних героїв яких є *вітрів батько* (наприклад, «Донька вітру», «Богданко, корчмар і батько вітрів» та ін.), що є

очевидним натяком на бога зі слов'янського пантеону – Стрибога. В. Жайворонок наголошує на тому, що Стрибог – саме вітрів дід, а не батько, а також зазначає, що «на протигагу доброму Дажбогу Стрибог – руйнівник («стрити» – нищити) <...> за давніми уявленнями, це неврівноважений літун з бородою та батоном, яким він підганяє свої вітри...» [Жайворонок 2006, с. 583]. Дослідник підкреслив руйнівну й неврівноважену вдачу Стрибога, тому можемо зробити висновок, що наші пращури надавали цій міфічній істоті суто негативних характеристик, що безпосередньо відобразилося в семантиці аналізованої паремії. Цікаво, що М. Номис фіксує подібну компаративну паремію *Доцїв батько* [Н., с. 584; № 13435], у якій, на його думку, ідеться про град.

3.5. Топонімне поле компаративних паремій

Цінним для вивчення суспільно-історичних реалій є топонімне поле, яке формують ойконіми, ороніми, гідроніми тощо. В. Жайворонок звертає увагу на те, що «народом створено ціле фразеологічне багатство, в основі якого лежать географічні назви. Одні з таких афоризмів вказують на певні історичні події <...>; інші – на вік якогось міста <...>; треті – на особливості його ландшафту <...>. Переважна ж більшість таких афоризмів – то влучні, здебільшого гумористичні або іронічні характеристики місцевих особливостей побуту, мешканців того чи іншого міста чи місцевості» [Жайворонок 2007, с. 239]. Такі одиниці повною мірою фіксують важливу лінгвокультурну інформацію, розкривають специфіку мислення наших предків, а також демонструють систему їхніх ціннісних орієнтирів.

На важливості топонімного компонента у фразеологічних одиницях також наголошує Г. Доброльожа, лінгвістка переконана, що «топоніми, що містяться у складі фразеологізмів, є надзвичайно різнотипними за регіоном знаходження, періодом існування, структурою <...>, емоційною складовою – і, як результат, фразеологізми несуть неймовірну пізнавальну інформацію, конотативну оцінку...» [Доброльожа 2013, с. 75]. Прикметно, що мовознавиця визначає фактори, які безпосередньо вплинули на формування таких одиниць: 1) художня література; 2) реально історичні події; 3) біблійні сюжети; 4) побутові й професійні реалії; 5)

уявлення людей; б) перенесення назви населеного пункту на ознаку предмета (метафоризація) [Там само].

М. Номис зафіксував 16 компаративних паремій, до складу яких входять топоніми й похідні від них (8,3 % від загальної кількості досліджуваних одиниць), І. Франко записав 23 компаративні паремії, які належать до згаданого поля (9,1 % від загальної кількості досліджуваних одиниць).

Варто зауважити, що нерідко паремії, центральним компонентом яких є топоніми або похідні від них, відбивають уявлення українців минулого про певну історичну епоху, фіксують їхнє ставлення до знакових історичних подій і постатей, пов'язаних з ними. Наприклад, колоритною є паремія *Біда, аки в Родні (у гирла Росі)* [Н., с. 133; № 2221]. Родень – дуже укріплене місто неподалік від Канева. Це була своєрідна фортеця, яка захищала наших предків від кочівників-загарбників, за іронією долі місто зруйнували татари у 1239–1240 рр., після чого його так і не відбудували.

Відому паремію *Добувся, як Швед під Полтавою* (з приміткою упорядника: «програвши справу 1709 р.») зафіксували М. Максимович і П. Єфименко [Н., с. 118; № 1796]; тут згадано топонім *Полтава*, який у поєднанні з етнонімом *шведи* наштовхує нас на думку про історичну подію, що відбулася на цих землях у XVIII ст., – Полтавську битву між військами Карла XII, гетьмана І. Мазепи, К. Гордієнка (з одного боку) та армією Петра I (з іншого).

Ще одним яскравим прикладом компаративної паремії з топонімним компонентом, що постає джерелом інформації про історію нашого народу, є *Добувсь, як під Очаковим* (Павлоградщина) [Н., с. 118; № 1797] згадано відоме місто Очаків, що на Миколаївщині. У збірці М. Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше» натрапляємо на пояснення «Про війну з турками і битву під Очаковим 1735–1739 років і 1788 року» [Н., с. 729]. Паремійна одиниця фіксує топонім, аналіз якого дає змогу зануритися в історичне минуле і з'ясувати інформацію про Російсько-турецьку війну та її наслідки для українського народу.

Надзвичайно цікавими є компаративні паремії, у яких об'єкт порівняння вербалізований зоонімами, які вдало поєднуються з топонімними або

відтопонімними елементами (*Нещасна, як Подольська корова* (що коровами там роблять) [Н., с. 116; № 1741] (оскільки паремія функціювала лише в Києві, можемо припустити, що йдеться про історичну місцевість столиці – Поділ); *От тільки що моя тітка була, та вже й загула, як Поліський яструб* [Н., с. 121; № 1902] (ідеться про історико-географічний регіон Полісся); *Ходить, як индик Переяслівський* [Н., с. 143; № 2482] (ідеться про м. Переяслав Бориспільського району Київської області); *Встидає сі так, як Ісайська кобила, коли віз переверне* [Ф., III, с. 232] (ідеться про с. Ісаї Самбірського району Львівської області); *Упертий, як свиня з Варшави* [Ф., III, с. 318] (ідеться про м. Варшава); *Голодний, як млинська курка* [Ф., III, с. 541] (з огляду на те, що вислів записано в с. Вербівці Тернопільського району Тернопільської області, можемо припустити, що йдеться про с. Млинська Тернопільського району Тернопільської області) та ін. Перспективним буде дослідження етимології цих словосполучень, що допоможе з'ясувати їхню мотиваційну базу.

Не можна не згадати також приказки з яскравими топонімними й відтопонімними компонентами, в основу яких покладено реальні життєві історії, які ґрунтовно пояснив у коментарях І. Франко. Скажімо, *Глота як на мразницького попа* (с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту); укладач зазначає, що «Мразниця – село біля Борислава, пов. Дрогобич, тепер славна копальня нафти. Люди давно визначалися там лінивством і нехітю до відвідування церкви, так що мразницький священник звичайно правив богослуженє в мало що не пустій церкві. Оттим то й тепер у випадках, де замість сподіваної купи людей прибуло не багато, де чоловік має мало занятя, повторяють отсю іронічну поговорку» [Ф., I, с. 486]; *Так ся минуло, як у Біличі* (с. Мшанець Старосамбірського повіту); упорядник наголошує, що «в Біличі, пов. Старий Самбір, було колись багато лірників і через те всіх Біличан підіймали на сьміх, сідали при них на почіпки і на коліні крутили рукою, мов корбою від ліри. Біличани прогнали від себе всіх лірників і ще й доси сердяться, коли хто переложить ногу на ногу або покрутить кінським хвостом, то б'ють» [Ф., II, с. 528] та ін. І. Франкові вдалося зафіксувати колоритний та унікальний

етнографічний матеріал, який сприяє кращому розумінню мовної та концептуальної картин світу українців минулого.

У збірці «Українські приказки, прислів'я і таке інше» натрапляємо на паремію *Оце виріс з Полісського злодія* (одиницю зафіксовано на території Правобережної й Лівобережної України) – *Виріс, як Полісський злодій* (одиницю зафіксовано в м. Бердичів Житомирської області, а також у записах П. Єфименка) [Н., с. 384; № 8624]. Постає цілком логічне запитання, чому саме жителі Полісся в пареміях постають злодіями. Відповідь на нього намагається знайти В. Давидюк, який розглядає специфіку народного вислову *У нього ноги, як у поліського злодія*. Він розмірковує про схильність жителів цього регіону до крадіжок, окреслює мотиваційну базу цієї паремії. Дослідник наголошує: «Крали поліщуки ліс, вважаючи, що він тут росте для всіх, а не для окремих. Є судові акти про крадіжки сіна з боліт. Для жарту на Щедрий вечір крали худобу, щоб господарі зранку провідували один одного, допевняючись, чи не забігла часом чиясь теличка чи бичок у чужий двір. Те ж саме робили з возами та саньми, які хлопці звозили на сільський майдан. Та чомусь таки великі ноги поліського злодія чи не єдина народна характеристика в зовнішності поліщука. Звісно, що її він отримав за межами своєї етнічної території» [Давидюк 2018, с. 87]. Водночас подібну одиницю з іншим відонімним компонентом подає І. Франко в «Галицько-руських народних приповідках». Вислів *Такі ноги, як у подільського злодія* зафіксований у с. Сілець Беньків Каменецького повіту (нині – с. Сілець Шептицького району Львівської області), укладач збірки пояснює, що йдеться про «великі, лабаті» ноги [Ф., II, с. 613]. Як бачимо, зміст паремій дуже подібний, а території функціонування відрізняються, до того ж у цих одиницях з'являється інший топонімний або відтопонімний компонент, який регіонально маркує той чи той вислів і надає йому місцевого колориту.

Колоритним є народний вислів *Що ти на мене кидаєш, наче на Батурку*, зафіксований у с-щі Сосниця Чернігівської області, до складу якого входить сепулкронім (назва могили, могильного пагорба) *Батурка*. М. Номис пояснює, що це «могила коло м. Олександровки Сос. п. Хто біля неї йде, що-небудь на неї

кине...» [Н., с. 197; № 3838]. Згідно з народними переказами, на Чернігівщині було с. Олександрівка, поблизу якого з'явилося чимале болото. Вважалося, що дуже жадібному чоловікові з Батурина, якому постійно було всього мало, сам гетьман пообіцяв дати стільки землі, скільки він оббіжить не відпочиваючи. Однак чоловік помер біля болота, люди поховали його, зробивши насип, який почали називати в народі Батуркою. Це місце, на думку селян, було проклятим, адже там був злий дух жадібного чоловіка, тому кожен, хто проходив повз Батурку, мав кинути щось на могилу, щоб задовольнити його, аби він не нашкодив. У цьому контексті доречно проаналізувати паремію *Шумить, як Батурин*, наведену М. Номисом у збірці «Українські приказки, прислів'я і таке інше». Укладач пояснює, що «там бач вода шумить» [Н., с. 616; № 14191]. Міркування М. Номиса наштовхують на думку, що йдеться про р. Сейм, на березі якої розташоване місто. Принагідно зауважимо, що м. Батурин було важливим центром, резиденцією І. Самойловича, І. Мазепи, К. Розумовського, відіграло неабияку роль в історії нашої держави, тому його назва входила до складу фольклорних текстів, зокрема паремійних одиниць.

Слушним є міркування М. Петришин, яка вважає, що «вивчення географічних найменувань на матеріалі паремій дозволяє не тільки правильно визначити локалізацію певних подій, потрактувати їх зміст, а й простежити механізм переосмислення власної назви, встановити вплив топонімів на загальне значення прислів'їв» [Петришин 2023, с. 147]. Справді, дуже часто для розуміння семантики, структури й походження певного топоніма варто зрозуміти весь процес його формування, а також переосмислення (якщо таке було), тут якраз у пригоді стають паремійні одиниці.

Аналіз компаративних паремій показав, що часто важливим складником прислів'їв і приказок є онімний або відонімний компонент. Кожна власна назва – це своєрідна згорнута загальновідома ситуація, яка вимагає від мовців не лише певних знань, а й кмітливості, спостережливості та розвиненої уяви. Дослідження онімного простору українських компаративних паремій дає змогу схарактеризувати систему поглядів та ціннісних орієнтирів наших предків, реконструювати почасти втрачені сьогодні фрагменти мовної і концептуальної картин світу українців XIX ст.

Найчастіше до складу порівняльних прислів'їв і приказок входять етноніми, антропоніми, топоніми, релігійніми, пов'язані з реальними історичними чи побутовими подіями з життя українців минулого. Важливу роль в українській лінгвокультурі відіграють компаративні паремії з прецедентним онімним компонентом, який має здебільшого біблійне або фольклорне походження.

Висновки до III розділу

До складу деяких компаративних паремій, наведених у збірках М. Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше» й І. Франка «Галицько-руські народні приповідки», входять оніми й похідні від них. Ці лексеми формують своєрідний онімний простір, дослідження якого допомагає краще пізнати різні аспекти життя українців XIX ст., простежити специфіку окремих фрагментів їхньої мовної та концептуальної картин світу.

У межах онімного протору українських компаративних паремій виокремлюємо чотири онімних поля: антропонімне, топонімне, релігійне, а також етнонімне. У збірці «Українські приказки, прислів'я і таке інше» М. Номис подав 193 компаративні паремії з онімним і відонімним компонентами, а І. Франко в «Галицько-руських народних приповідках» записав 254 такі одиниці.

Ставлення наших предків до представників інших народів й етнічних груп, зокрема особливостей їхнього побуту, поведінки, мови, системи релігійних переконань і культурних цінностей, відбито в компаративних пареміях з етнонімним і відетнонімним компонентами. М. Номис зафіксував 95 народних висловів, які належать до етнонімного поля (49,2 % від загальної кількості аналізованих одиниць), натомість І. Франко навів 126 таких прислів'їв і приказок (49,6 % від загальної кількості аналізованих одиниць). Найчастіше до складу аналізованих паремій входять такі етноніми: *жид, циган, німець, москаль, бойко, поляк/лях/мазур, русин, гуцул, турок, татарин*. Значно рідше в народних висловах зафіксовано етноніми *авар, грек, калмик, литвин, ногаєць, швед*.

Велика кількість прислів'їв і приказок містить етнонім *жид* та похідні від нього; важливо наголосити, що саме ця лексема активно функціювала в мовленні

українців у ХІХ – початку ХХ ст. для вираження їхнього негативного ставлення до представників єврейського народу, які в народних уявленнях часто були неохайними, балакучими, лінивими, скупими, боязкими тощо. В окремих розгляданих одиницях розкрито спостереження українців минулого за особливостями характеру, поведінки, освіти, мовлення та зовнішнього вигляду євреїв: *То-то вчений, як жидівський рабін* [Ф., І, с. 434]; *Галайкочут, як Жиди в школі* [Ф., І, с. 449]; *Так зателепався, як Жид* [Н., с. 497; № 11273] та ін. Релігійні погляди євреїв були чужими й не завжди зрозумілими для наших предків, що безпосередньо відбилося в паремійному матеріалі: *Поспіша, як Жид на шабаши* [Н., с. 503; № 11429]; *Бойит сі мене, як Жид солонини. ...науки* [Ф., І, с. 170]; *Вірит в нього, як Жиди в приказаньи* [Ф., І, с. 335]; *Бойит сі, як Жид сьвяченої води* [Ф., ІІІ, с. 512] та ін.

Важливим онімним компонентом, який входить до складу багатьох прислів'їв і приказок, є етнонім *циган*. У народних уявленнях українців ХІХ ст. цигани поставали хитрими, вигадливими, злодійкуватими, хвастливими, жадібними, нечесними, неохайними, лінивими, а також байдужими. У деяких народних висловах представників цієї спільноти зображено доволі іронічно, зокрема наші предки висміювали циган за те, що вони майже не займалися хліборобством, а також не мали повноцінного господарства (*Циган на вівцях: яка сива, така й сита. – Знаєця, як Циган на вівцях: яка чорка, та й сита* [Н., с. 302; № 6511], *Такий знающий, як Циган до пасіки. – Знаєця (або: Цікавий), як Циган до бджіл* [Н., с. 303; № 6514]).

Важливо, що розглядана група компаративних паремій містить етноніми або похідні від них, які відсилають до історичного минулого нашого народу: набігів татар на землі Київської Русі; боротьби племінних союзів, які згодом утворили Києворуську державу, із ворогами; окремих епізодів Великої Північної війни, зокрема розгрому Швеції Московією 1709 р. під Полтавою тощо.

Доволі потужним є антропонімне поле компаративних паремій. Зокрема, М. Номис навів 49 компаративних паремій, які містять антропоніми й похідні від них (25,4 % від загальної кількості досліджуваних одиниць), І. Франко зафіксував 64

народні вислови, які належать до аналізованого поля (25,2 % від загальної кількості досліджуваних одиниць). Найчастіше в прислів'ях і приказках згадано власні особові імена українців *Настя, Ганна/Анна, Гриць/Гринь, Іван, Катерина, Марина/Марися, Омелько, Пилип, Семен/Сень, Сидір, Хведір, Хома* та похідні від них. Значно рідше до складу компаративних паремій входять інші імена: *Антін, Борис, Василь, Мартин, Матвій, Микита, Михайло, Нечипір, Олександр, Павло, Панас, Пантелеймон, Тарас, Сава, Уляна, Ядвіга, Яків, Ярош* та похідні від них.

Під час аналізу компаративних паремій з антропонімним і відантропонімним компонентами встановлено, що М. Номис пропонує низку колоритних одиниць, відповідників до яких у збірці І. Франка немає (*Підкури́в, як Гайдай со́ву* [Н., с. 552; № 12609]; *Виграв, як Дудек, на костёлі* [Н., с. 468; № 10559]; *Набравсь, як Май груш* [Н., с. 347; № 7689]).

Цікавими також є народні вислови, у яких оніми або похідні від них поєднуються з іншими лексемами, що спричиняє цікаву гру слів (*Удалося, як тій Солосі* [Н., с. 117; № 1770]; *Прилип, як до Гандзі Пилип* [Н., с. 155; № 2752]; *Вернув як Гриць з вечірниць* [Ф., I, с. 637] та ін.).

Особливо важливою для українців минулого була духовно-релігійна сфера, тому й не дивно, що одним із полів національного онімного простору є релігійоніме. М. Номис зафіксував 33 компаративні паремії, які містять релігійоніми й похідні від них (17,1 % від загальної кількості аналізованих одиниць), І. Франко подав 41 компаративну паремію, яка належить до названого поля (16,1 % від загальної кількості аналізованих одиниць). Необхідно зазначити, що ми вслід за М. Торчинським до релігійонімів зараховуємо теоніми, ангелоніми, агіоніми, а також назви релігійних свят (клерикал-геортоніми) й імена біблійних персонажів. На нашу думку, до одиниць, що формують це поле, варто додати ще й імена язичницьких богів.

До складу деяких народних висловів входять імена старозавітних і новозавітних біблійних персонажів (*Трусниця, як Каїн* [Н., с. 173; № 3198]; *Побілів, як Пилат* [Н., с. 218; № 4381]; *Мудрий як Саламон* [Ф., II, с. 557]; *Премудрий як*

Саламон [Ф., II, с. 784]; *Врода як у Ірода* [Ф., I, с. 400]; *Ходжу голий, як Адам у раю* [Ф., I, с. 541]; *Юдит на мене, як той Юда Скаріоцький* [Ф., III, с. 468] та ін.).

Серед агіонімів переважають двокомпонентні одиниці, що містять назву чину святості й ім'я святого: *Сміливий, як Святий Петро* [Н., с. 593; № 13651]; *Побожний, як святого Юра кінь* [Ф., II, с. 742]; *Фальшивий, як сьвятого Юра кінь* [Ф., III, с. 326] та ін.

Не менш важливим є топонімне поле, яке формують прислів'я та приказки, до складу яких входять ойконіми, ороніми, гідроніми тощо. М. Номис навів 16 компаративних паремій, які містять топоніми й похідні від них (8,3 % від загальної кількості досліджуваних одиниць), І. Франко зафіксував 23 такі вислови (9,1 % від загальної кількості досліджуваних одиниць).

Особливу увагу привертають компаративні паремії, у яких об'єкт порівняння вербалізований зоонімами, які вдало поєднуються з топонімними або відтопонімними елементами (*Нещасна, як Подольська корова...* [Н., с. 116; № 1741]; *От тільки що моя тітка була, та вже й загула, як Поліський яструб* [Н., с. 121; № 1902]; *Ходить, як индик Переяслівський* [Н., с. 143; № 2482]; *Встидає сі так, як Ісайська кобила, коли віз переверне* [Ф., III, с. 232]; *Упертий, як свиня з Варшави* [Ф., III, с. 318]; *Голодний, як млинська курка* [Ф., III, с. 541] та ін.).

Чимало компаративних паремій містить прецедентні оніми та похідні від них. Такі одиниці є потужними лінгво- та етнокультурними кодами українського народу, важливим джерелом інформації про специфіку життя наших предків у XIX ст.

ВИСНОВКИ

Домінування антропоцентричної парадигми в сучасній лінгвістиці передбачає дослідження взаємодії людини й мови, людини й культури, людини й суспільства. В останні десятиліття серед українських лінгвістів окреслилася чітка тенденція до вивчення мовної свідомості наших предків, історії їхньої мови, з'являється дедалі більше спроб відтворити почасти втрачені фрагменти їхньої концептуальної і мовної картин світу.

Паремії – здебільшого короткі, влучні, вільно відтворювані, часто дидактичні вислови народного походження. В основу цих одиниць покладено соціально-історичні чи побутові події, філософські роздуми наших предків про життя або ж гумористичні чи сатиричні життєві ситуації, які були близькі кожному українцю. Паремії фіксують важливу інформацію про суспільний досвід наших попередників, відшліфовану століттями народну мораль, систему ціннісних орієнтирів і народних вірувань. Хоча деякі досліджувані одиниці потенційно могли з'явитися під впливом інших мов (польської, німецької, латини тощо), є чимало національно маркованих паремій, які є невичерпним джерелом знань про життя давніх українців, їхню світоглядну парадигму, а також взаємозв'язок зі світом природи та ін. До основних ознак паремії зараховуємо афористичність, усталеність, відтворюваність, узагальнене значення, повчальність, лаконічність, цілісність значення, відносну стійкість форми тощо.

Численні лінгвістичні, етнографічні, фольклористичні, літературознавчі, культурологічні наукові розвідки підтверджують стійкий науковий інтерес до вивчення паремійних одиниць, які посідають чільне місце в нашій лінгвокультурі. Здебільшого такі студії зорієнтовані на теоретичне осмислення жанрових особливостей паремій і їхніх різновидів, опис функціонування розгляданих одиниць у текстах художньої літератури або ж розгляд прислів'їв і приказок на сучасному етапі. На нашу думку, сьогодні недостатньо уваги приділено історичному аспекту дослідження паремійного корпусу української мови з проєкцією на реконструкцію фрагментів мовної картини світу давніх українців.

Аналіз наукової літератури засвідчує, що особливо продуктивним у наш час є вивчення паремій з позицій міждисциплінарності, семіотико-герменевтичного, лінгвокогнітивного, лінгвоаксіологічного, комунікативно-дискурсивного й лінгвокультурологічного підходів, а також теорії мовленнєвих актів.

Методологія дисертаційного дослідження побудована на розумінні паремії як складного феномену, який є вагомим складником мовної і концептуальної картин світу наших предків. Для процесу формування і розвитку паремійного корпусу української мови характерні як динаміка, оскільки часто структурно-семантичні особливості окремих одиниць могли зазнавати змін під впливом низки екстралінгвальних факторів, так і статика, адже здебільшого прислів'я і приказки фіксували константи мовної свідомості українців минулого, тому дослідження паремій певного часового відтинку дає надважливу інформацію про світогляд людей того періоду, систему цінностей і народних уявлень.

Оскільки в лінгвістиці проблемним питанням є співвідношення паремійних і фразеологічних одиниць, у пропонованому дослідженні проаналізовано обсяг цих явищ, описано специфіку вузького й широкого підходів до тлумачення фразеології. Необхідно зазначити, що ми вслід за Л. Булаховським, Л. Скрипник, Т. Космедою, Т. Осіповою, В. Стаховою та ін. розглядаємо паремії в межах фразеології з огляду на деякі спільні ознаки названих одиниць (усталеність, культурна забарвленість тощо).

У межах мовної картини світу варто також говорити про паремійну картину світу. На нашу думку, *паремійна картина світу* – це відображений у паремійних одиницях світогляд етносу, внутрішній світ індивідів, а також осмислення людьми довкілля. Паремії є своєрідними носіями культурної інформації, а також індикатором суспільних настроїв.

Особливу увагу варто звернути на українські паремії з компаративною семантикою, які є доволі давніми за походженням та структурно неоднорідними. Категорію компаративності в паремійних одиницях розглядаємо доволі широко: у нашому розумінні вона передбачає систему порівняльних одиниць, порівняльних відношень, зв'язків тощо. Якісний аналіз компаративних конструкцій дав змогу

простежити специфіку їхньої структури, функційні особливості, а також визначити основні класифікаційні параметри розглянутих компаративем.

Під час дослідження також проаналізовано специфіку добору мовних засобів для реалізації порівняльної семантики в пареміях, які були невід'ємною частиною мовної картини світу українців минулого. На основі наявних класифікацій порівняльних конструкцій було запропоновано власну класифікацію способів вираження компаративності в пареміях. Українські компаративні паремії поділяємо на дві групи з урахуванням способів вираження компаративності: одиниці з експліцитним показником й одиниці з імпліцитним показником.

У пропонованому дослідженні аналізуємо тільки компаративні паремії з експліцитним показником, оскільки одиниці, що входять до цієї групи, надзвичайно широко представлені в обох аналізованих збірках, мають розгалужену систему варіантів. В обох вищезгаданих збірках засвідчено 4564 компаративні паремії з експліцитним показником: М. Номис навів 1715 таких одиниць, а І. Франко – 2849.

З-поміж компаративних паремій з експліцитним показником – підрядними порівняльними сполучниками – виокремлюємо такі підгрупи:

- а) структурно цілісні порівняльні конструкції зі сполучниками, що виражають подібність чи повне уподібнення суб'єкта й об'єкта порівняння (*як, мов, немов, наче, неначе, неначебто, ніби, нібито, немовби, немовбито* та ін.);
- б) структурно цілісні порівняльні конструкції зі сполучниками, що виражають перевагу суб'єкта чи об'єкта порівняння, та формами ступенів порівняння прикметників і прислівників (*кращий, ніж...; вище, ніж...*);
- в) одиниці, що мають лише об'єкт порівняння.

Особливу увагу присвячено компаративним пареміям, до складу яких входять давні за походженням порівняльні сполучники (*мол, аки/ак, коби*), яких сучасна українська мова не фіксує, а також одиницям з двома порівняльними сполучниками, що виступають засобами мовного оформлення компаративної семантики.

Залежно від семантики об'єкта порівняння виокремлено 3 тематичні групи компаративних паремій, до яких уналежено паремії з об'єктами порівняння «Природа», «Людина та її побут», «Елементи народно-релігійних вірувань», кожна з

яких складається з кількох підгруп. Варто зазначити, що лексеми на позначення об'єктів порівняння належали до ядра лексикону наших предків.

До тематичної групи з об'єктом порівняння «Природа» зараховуємо 658 компаративних паремій зі збірки «Українські приказки, прислів'я і таке інше» та 981 компаративну паремію зі збірки «Галицько-руські народні приповідки»; у межах названої групи виокремлено 4 підгрупи: паремії з об'єктом порівняння «Тварини», «Явища природи й елементи природного середовища», «Рослини», «Просторові поняття, види ландшафтів».

До тематичної групи з об'єктом порівняння «Людина та її побут» належить 530 компаративних паремій зі збірки «Українські приказки, прислів'я і таке інше» та 773 компаративні паремії зі збірки «Галицько-руські народні приповідки»; у межах цієї групи виокремлено 7 підгруп: паремії з об'єктом порівняння «Побут, господарство», «Характеристика людини», «Вид діяльності, професія», «Частини тіла», «Їжа», «Родинні зв'язки, спорідненість», «Хвороби, хворобливі стани».

До тематичної групи з об'єктом порівняння «Елементи народно-релігійних вірувань» зараховуємо 151 компаративну паремію зі збірки «Українські приказки, прислів'я і таке інше» та 263 компаративні паремії зі збірки «Галицько-руські народні приповідки»; у межах згаданої групи виокремлено 2 підгрупи: «Елементи народних вірувань», «Елементи релігійних уявлень та реалії, пов'язані з релігією».

Компаративні паремійні одиниці, подані у збірках І. Франка й М. Номиса, відбивають лексичні та діалектні особливості української мови ХІХ ст., народне мовлення представників різних регіонів України, бо пересипані надзвичайно колоритним діалектним матеріалом. Є чимало паремій, що містять застарілі лексеми, яких сучасні словники не подають, однак значення таких одиниць можна встановити за лексикографічними працями ХІХ чи ХХ століття. Встановлено, що І. Франко, на відміну від М. Номиса, фіксує чимало висловів, важливим складником яких є запозичені з європейських мов слова, упорядник здебільшого подає етимологію цих одиниць, однак подекуди таких приміток немає, тому пильний читач може простежити походження окремих лексем самотійно: *Баба, як **фаса*** [Ф., I, с. 38]; *Трісе сі, як у **фрибри*** [Ф., III, с. 299] та ін.

Докладно проаналізовано лінгвальні особливості варіативності українських компаративних паремій. Регіональна специфіка цих одиниць ще не була об'єктом комплексного дослідження в українському мовознавстві. Необхідність їх розгляду зумовлена важливістю не лише аналізу динамічних процесів, що відбувалися в системі української мови ХІХ ст., а й реконструкції окремих, почасти втрачених фрагментів мовної та концептуальної картин світу наших предків. З'ясовано, що в обох названих збірках засвідчено чимало компаративних паремій, що вживалися локально, суто на теренах відповідно західноукраїнського чи центрально-східноукраїнського регіону, аналогів на інших територіях не мали. Такі одиниці мають місцевий (вузькорегіональний) онімний компонент, що територіально маркує їх, вказує на події, що мали локальний статус, проте були доволі важливими для українців минулого.

На основі аналізу особливостей українських компаративних паремій виокремлено два рівні варіативності цих одиниць: локальну (зміну елементів паремій у межах одного регіону/області/міста/села) і міжрегіональну (зміну елементів паремій у різних (часто віддалених) регіонах). З'ясовано, що на рівні локальної варіативності для паремій зі збірки М. Номиса типовим є уточнення об'єктів порівняння (*собака* → *попова собака, пень* → *сосновий пень* та ін.). Упорядник наводить значно менше випадків, які засвідчують протилежний процес – зникнення ад'єктивного компонента в об'єктах порівняння у варіантах паремій (*жидівський Гаман* → *Гамон, турецький святий* → *святий* та ін.).

Проаналізовано компаративні паремії зі збірки «Українські приказки, прислів'я і таке інше», які мають варіативний дієслівний та іменниковий складники, а також низку фонетичних варіантів, що безпосередньо передають специфіку народнорозмовного мовлення. У деяких компаративних пареміях натрапляємо на зміну частиномовної належності опорних лексем: *Правий, як кочерга* – *Справився, як кочерга* [Н., с. 322; № 7022] та ін.

Яскравим явищем є фонетична варіативність складників окремих компаративних паремій зі збірки «Українські приказки, прислів'я і таке інше»: *Так*

треба, як більма в оці – ... як більмо у воко – ... як більму у гоко [Н., с. 437; № 9809]; *Написав, як чорт до Арехви – ... до Арехти...* [Н., с. 287; № 6080] та ін.

Встановлено, що регіональна варіативність компаративних паремій – колоритне явище, яке дає змогу комплексно простежити динамічні процеси в паремійному корпусі ХІХ ст., а також з'ясувати окремі відмінності в поглядах та уявленнях представників західного та центрально-східного регіонів України.

Онімний простір українських компаративних паремійних одиниць складається з чотирьох онімних полів – антропонімного, релігійонімного, топонімного, а також етнологічного. Дослідження польової структури системи онімів дає змогу відшукати «сліди» історії в аналізованих конструкціях, схарактеризувати ставлення українців минулого не лише один до одного, а й до суспільства, державних утворень, куди входила Україна в різні періоди свого розвитку. М. Номис у збірці «Українські приказки, прислів'я і таке інше» навів 193 компаративні паремії з онімним і відонімним компонентами, натомість І. Франко в «Галицько-руських народних приповідках» запропонував 254 такі одиниці.

М. Номис записав 95 народних висловів, які належать до етнологічного поля (49,2 % від загальної кількості аналізованих одиниць), натомість І. Франко подав 126 таких прислів'їв і приказок (49,6 % від загальної кількості аналізованих одиниць). Найчастіше до складу аналізованих паремій входять такі етнологіми: *жид, циган, німець, москаль, бойко, поляк/лях/мазур, русин, гуцул, турок, татарин*. Значно рідше в народних висловах зафіксовано етнологіми *авар, грек, калмик, литвин, ногасць, швед*.

Особливу увагу привертає антропонімне поле компаративних паремій. М. Номис зафіксував 49 компаративних паремій, які містять антропоніми й похідні від них (25,4 % від загальної кількості досліджуваних одиниць), І. Франко навів 64 народні вислови, які належать до аналізованого поля (25,2 % від загальної кількості досліджуваних одиниць). Найчастіше в розглянутих пареміях функціонують власні особові імена українців *Настя, Ганна/Анна, Гриць/Гринь, Іван, Катерина, Марина/Марися, Омелько, Пилип, Семен/Сень, Сидір, Хведір, Хома* та похідні від них. Значно рідше до складу компаративних паремій входять такі імена: *Антін,*

Борис, Василь, Мартин, Матвій, Микита, Михайло, Нечипір, Олександр, Павло, Панас, Пантелеймон, Тарас, Сава, Уляна, Ядвіга, Яків, Ярош та похідні від них.

У межах релігійного поля М. Номис навів 33 компаративні паремії, які містять релігійні й похідні від них (17,1 % від загальної кількості аналізованих одиниць), І. Франко зафіксував 41 компаративну паремію, яка належить до названого поля (16,1 % від загальної кількості аналізованих одиниць). Услід за М. Торчинським ми зараховуємо до релігійних теоніми, ангелоніми, агіоніми, а також назви релігійних свят (клерикал-геортоніми) й імена біблійних персонажів. Також вважаємо, що в межах цього поля варто розглядати ще й імена язичницьких богів (хоч вони пов'язані й із системою язичницьких вірувань).

У межах топонімного поля М. Номис навів 16 компаративних паремій, які містять топоніми й похідні від них (8,3 % від загальної кількості досліджуваних одиниць), І. Франко зафіксував 23 такі вислови (9,1 % від загальної кількості досліджуваних одиниць).

Варто наголосити, що до складу великої кількості народних висловів входять прецедентні оніми та похідні від них. Такі лексеми є потужними лінгво- та етнокультурними кодами українського народу.

Отже, вивчення компаративних паремій, засвідчених у збірках М. Номиса та І. Франка, є надзвичайно важливим, адже дає змогу досягнути специфіку концептуальної і мовної картин світу українців XIX ст., а також схарактеризувати екстралінгвальні чинники, що тією чи тією мірою впливали на вибір мовних одиниць під час комунікації. На нашу думку, доволі перспективним є дослідження імпліцитних способів вираження компаративності в паремійних одиницях, що уможливить формування цілісного уявлення про особливості реалізації порівняльної семантики в розгляданих прислів'ях і приказках, а також дасть змогу ґрунтовніше проаналізувати їхню структурно-семантичну, регіональну й лінгвокультурну специфіку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія: [Навч. посібник для філол. фак. ун-тів]. 2-ге вид., допов. і перероб. Харків : Вища шк. Вид-во при ХДУ, 1988. 134 с.
2. Агаркова І. Ю. Втілення стереотипних уявлень про етноментальні особливості представників інших народів у фразеології і пареміології української мови. *Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського*. 2011. Т. 24 (63), № 1, Ч. 2. С. 3–9.
3. Ашиток Н. І. Мовна картина світу у філософсько-освітньому аспекті. *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія*. 2010. № 2. С. 40–43.
4. Бавус Т. В. Образ неба у мовній картині світу Івана Франка: семантичний аспект (на матеріалі великої прози). *Серце чистеє, думка чесная...: зб. наук. пр. і матеріалів на пошану Ірини Ощипко*. 2018. С. 478–490.
5. Багнюк Н. Мовна картина світу в діахронії та історична лексикографія: кілька точок перетину. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*. 2020. Т. LXVIII. С. 7–30. DOI: <https://doi.org/10.26485/RKJ/2020/68/1>
6. Баран Я., Зимомря М. Теоретичні основи фразеології : навчальний посібник. Ужгород : Ужгородський державний університет, 1999. 176 с.
7. Баран Я. А., Зимомря М. І., Білоус О. М., Зимомря І. М. Фразеологія: знакові величини. Вінниця : Нова книга. 2008. 256 с.
8. Баранник Н. О. Сутність та структурні особливості компаративних фразеологізмів сучасної української мови. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2014. Вип. 10(1). С. 8–11.
9. Березовська-Савчук Н. А. Структурні особливості паремій із предикатами стану в українській мові. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2015. Вип. 12. С. 5–13.

10. Білоноженко В. М., Гнатюк І. С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Відп. ред. Л. С. Паламарчук. Київ : Наук. думка, 1989. 156 с.
11. Богомолець-Бараш О. М. Специфіка вербалізації концепту Європа в мовній картині світу Г. Сковороди. *Studia linguistica*. 2021. Вип. 18. С. 39–54. DOI: <https://doi.org/10.17721/StudLing2021.18.39-54>
12. Богомолець-Бараш О. М. Концепт ЄВРОПА в мовній картині світу українців XVI–XVIII ст. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії із спеціальності 035 Філологія (03 Гуманітарні науки). Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2024.
13. Бойко Н. І. Паремійна вербалізація мовленнєвих норм у «Галицько-руських народних приповідках» І. Франка. *Література та культура Полісся : Зб. наук. праць*. 2017. Вип. 86. Серія «Філологічні науки» № 8. С. 210–218.
14. Бондаренко М. О. Флороніми в мовній картині світу Тараса Шевченка крізь призму сучасного сприйняття. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2018 (а). Вип. 2 (62). С. 51–58.
15. Бондаренко М. Фразеологічні одиниці з флористичним компонентом у мовній картині світу українця. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2018 (б). Вип. 2 (64). С. 23–30.
16. Бондаренко М. О. Семантика і лінгвокультурний потенціал компаративних паремій (на матеріалі збірки Матвія Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше»). *Українська мова*. 2023 (а). Вип. 1(85). С. 114–124. DOI: <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.01.114>
17. Бондаренко М. Онімний простір українських компаративних паремій (на матеріалі збірки Матвія Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше»). *Українське мовознавство*. 2023 (б). Вип. 1 (53). С. 120–134. DOI: [https://doi.org/10.17721/um/53\(2023\).120-134](https://doi.org/10.17721/um/53(2023).120-134)
18. Бондаренко М. Варіативність українських компаративних паремій: регіональні особливості в лінгвістичному висвітленні. *Науковий вісник Ужгородського*

університету. Серія: Філологія. 2024 (а). Випуск 1(51). С. 66–73. DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2024.1.\(51\).66-73](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2024.1.(51).66-73)

19. Бондаренко М. Експліцитні способи вираження компаративності в українських пареміях ХІХ століття. *Українське мовознавство*. 2024 (б). Вип. 1(54). С. 141–159. DOI: [https://doi.org/10.17721/um/54\(2024\).141-159](https://doi.org/10.17721/um/54(2024).141-159)
20. Бук С. Н. Онімний простір роману Івана Франка «Перехресні стежки». *Логос ономастики = Λογος όνομαστική*. 2012. № 4. С. 68–76.
21. Булаховский Л. А. Курс русского литературного языка. Т. 1. 5-е, перераб. изд. Київ : Радянська школа, 1952. 446 с.
22. Булашев Г. О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: космогонічні українські народні погляди та вірування. Київ : Довіра, 1992. 414 с.
23. Вакулінська Л. М. Порівняльні конструкції як комунікативний мовний засіб у біблійних текстах. *Науковий вісник ХДУ. Серія: Перекладознавство та міжкультурна комунікація. Секція 2. Міжкультурна комунікація*. 2017. № 1. С. 44–48.
24. Васецька О. І. Метаодиниці опису варіантності термінів української мови. *Система і структура східнослов'янських мов*. 2015. Вип. 8. С. 70–79.
25. Венжинович Н. Фраземи української мови з ономастичним компонентом у лінгвокультурологічному висвітленні. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Сер. Мовознавство*. Тернопіль : ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2017. Вип. 1 (27). 2017. С. 63–66.
26. Венжинович Н. Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультурології: монографія. Ужгород : ФОП Сабов А. М., 2018. 463 с.
27. Венжинович Н. Фразеологізми української мови на позначення дій, вчинків, поведінки людини (на матеріалі прози закарпатоукраїнського письменника Мирослава Дочинця). *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*. 2020. Vol. 65, № 2. С. 393–409. DOI: <https://doi.org/10.1556/060.2020.00031>
28. Венжинович Н. Фразеологізми в романі Панаса Мирного «Повія»: лінгвокультурний аспект. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія:*

Філологія. 2021. Вип. 1(45). С. 118–126. DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2021.1\(45\).118-126](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2021.1(45).118-126)

29. Венжинович Н., Сньозик Г. Етнокоди української культури (на матеріалі мовотворчості Федора Потушняка). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2024. Вип. 1 (51). С. 82–89. DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2024.1.\(51\).82-89](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2024.1.(51).82-89)
30. Вербич С. Сучасна українська онімна лексика: функціональний аспект. *Вісник Національної академії наук України*. 2008. № 5. С. 54–60.
31. Вербич С. О. Трансформація українського онімного простору: внутрішньо- та позамовні чинники. *Мовознавство*. 2014. № 2. С. 15–23.
32. Виноградов В. В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины. Избр. труды: Лексикология и лексикография. Москва : Наука, 1977 (а). С. 118–139.
33. Виноградов В. В. Толковые словари русского языка. Избр. труды: Лексикология и лексикография. Москва : Наука, 1977 (б). С. 206–242.
34. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова С. О. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія [за ред. К. Г. Городенської]. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
35. Вільчинська Т. Мовно-концептуальна картина світу: становлення поняття. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Мовознавство*. 2011. Вип. 2 (19) 2008 – 1 (20) 2011. С. 6–13.
36. Вільчинська Т. П. Теонім *Бог* як компонент фразеологічних одиниць. *Региональная ономастика: проблемы и перспективы исследования : сборник научных статей*. Витебск : ВГУ им. П. М. Мешерова, 2018. С. 301–305.
37. Вільчинська Т. Фразеологічні одиниці української мови з теонімним компонентом як маркер національно-мовної картини світу українців. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2020. Вип. 2(44). С. 84–89. DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2020.2.\(44\).84-89](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2020.2.(44).84-89)

38. Вільчинська Т. П., Бачинська Г. В., Вербо́вецька О. С. Концепт “війна” в українській паремійній картині світу (до 95-річчя від дня народження проф. Л. А. Лисиченко). *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. 2023. Вип. 58. С. 3–16. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.58.01>
39. Воробйова Ж. Ю. Порівняння в функціонально-семантичному аспекті. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 8: Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)*, 2015. Вип. 1. С. 41–45.
40. Вороніна Ю. В. Порівняння як елемент ідіостилю Люко Дашвар. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: Міжвуз. зб. наук. ст.* 2011. Вип. XXIV, ч. 1. С. 425–433.
41. Гаврилова В. В. Теоретичні засади вивчення паремій. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Філологічні науки*, 2015. Вип. 7. С. 11–20.
42. Гадзало А. М. Теоретичні засади дослідження порівнянь у сучасній українській лінгвістиці. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2017. Вип. 12. С. 32–35.
43. Галас А. Порівняльні конструкції в закарпатських говірках. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2019. Вип. 24. С. 25–33.
44. Галів У. Б. Мовна картина світу Ліни Костенко та Василя Стуса: діалог зі світовою та національною традиціями. *Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах*. 2013. Вип. 27. С. 63–74.
45. Галів У. Б. Метафора в мовній картині світу Любові Проць. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Сер. : Філологічні науки (мовознавство)*. 2019. № 12. С. 26–29. DOI: <https://doi.org/10.24919/2663-6042.12.2019.189141>
46. Гладка І. А. Семантична структура паремій із компонентами «youth and senility» в англійській мові. *Науковий часопис Національного педагогічного університету*

- імені М. П. Драгоманова. Серія 9 : Сучасні тенденції розвитку мов. 2015. Вип. 13. С. 37–41.
47. Глуховцева К. Варіативність діалектних явищ у системі українських східнословобожанських говірок. *Волинь – Житомищина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. 2005. № 14. С. 48–54.
48. Гнатюк І. С. Афоризм / Українська мова: Енциклопедія. Вид. 3-є, зі змінами і доповненнями / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін.; Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. С. 39.
49. Гнатюк Л. П. Своєрідність мовної картини світу в «Саду божественних п'єсней» Г. Сковороди. *Вісник Київського університету: Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. 1997. С. 70–73.
50. Гнатюк Л. П. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції: монографія. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. 446 с.
51. Гнатюк Л. П. Коригування картини світу як реалізація мовної функції впливу на свідомість. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2015. Вип. 51. С. 119–124.
52. Гнатюк Л. Фразеологічні одиниці з ойконімним і відойконімним компонентами як свідчення історичної пам'яті українців. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. 2020. № 8. С. 21–28.
53. Гнатюк Л. Агіоніми та похідні від них у мовній картині світу українців XIX ст. (на матеріалі збірки Матвія Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше»). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2021 (а). Вип. 1(45). С. 182–188. DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2021.1.\(45\).182-188](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2021.1.(45).182-188)
54. Гнатюк Л. Акцентуаційна варіантність прислівників в українській літературній мові: діахронний вимір. *Studia linguistica: зб. наук. праць*. 2021 (б). Вип. 18. С. 55–69. DOI: <https://doi.org/10.17721/StudLing2021.18.55-69>
55. Гнатюк Л. П. Оказіоналізми з українських паремій XIX століття: семантика, способи творення, доля в сучасній комунікації. *Słowotwórstwo w przestrzeni komunikacyjnej / pod redakcją Pawła Kowalskiego* [Monographs in Slavic Studies. Slavica]. Warszawa, 2021 (в). S. 85–98.

56. Гнатюк Л. П. Оказіональна деривація як вияв специфіки народного мовомислення (на матеріалі «Галицько-руських народних приповідок», зібраних і впорядкованих Іваном Франком). *Українська мова*. 2022 (а). Вип. 2(82). С. 23–37. DOI: <https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.02.023>
57. Гнатюк Л. Архаїчні етикетні формули як відображення специфіки мовної картини світу українців. *Українське мовознавство*. 2022 (б). Вип. 1 (52). С. 5–18. DOI: [https://doi.org/10.17721/um/52\(2022\).5-18](https://doi.org/10.17721/um/52(2022).5-18)
58. Голобородько К. Ю. Національний концепт НАРОД у мовній картині світу Олександра Олеся. *Український світ у наукових парадигмах : зб. наук. пр.* 2015. Вип. 2. С. 52–59.
59. Голоюх Л. В. Порівняння як структурно-стилістичний компонент художнього тексту (на матеріалі сучасної української історичної прози) : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 1996. 20 с.
60. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу. Київ : Логос, 2004 (а). 284 с.
61. Голубовська І. О. Паремії як відбиття ціннісних пріоритетів етнічної спільності (на матеріалі української, російської, англійської, китайської мов). *Мовознавство*. 2004 (б). № 2–3. С. 66–74.
62. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови : [монографія]. Київ, Інститут української мови; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 208 с.
63. Грипас О. Ю. Аспекти дослідження функціонально-семантичної категорії порівняння. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови*. 2010. Вип. 6. С. 97–100.
64. Грипас О. Ю. До питання про термінологічний апарат для позначення компонентів структури компаративем. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Зб. наук. праць*. 2011. Вип. 8. С. 296–299.

65. Грипас О. Ю. Принципи категоризації компаративності як системного утворення в українській мові. *Studia philologica*. 2013. Вип. 2. С. 16–19.
66. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики. Київ : Наукова думка, 1990. 272 с.
67. Гут Н. В. Безсполучникові порівняльні конструкції в українській та англійській мовах. *Система і структура східнослов'янських мов : Збірник наукових праць*. 2012. Вип. 5. С. 299–306.
68. Гуцуляк Т. Є. Образно-дериваційний потенціал етнонімів в українській мові. *Science and Education a New Dimension. Philology*. Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos. Budapest. 2019. VII (60), Issue: 204. С. 29–34. DOI: <https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2019-204VII60-06>
69. Давидюк В. Зачароване Полісся. Публічна лекція, прочитана в Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки 5 листопада 2012 року, розширена та доповнена. Луцьк : Терен, 2018. 272 с., іл.
70. Данилевич А. Історія розвитку української паремії у XX столітті. *Етнічна історія народів Європи*. 2024. Вип. 74. С. 179–186. DOI: <https://doi.org/10.17721/2518-1270.2024.74.18>
71. Даниленко Л. І. Лінгвокультурологічна характеристика прецедентності паремійного тексту. *Мовознавство*. 2007. № 3. С. 78–84.
72. Даниленко Л. І. Чеська пареміологія в генетичному, лінгвокогнітивному і дискурсивному висвітленні: монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019 (а). 440 с.
73. Даниленко Л. І. Чеська пареміологія в генетичному, лінгвокогнітивному і дискурсивному висвітленні : автореф. дис. д-ра філол. наук : 10.02.03. Київ, 2019 (б).
74. Даниленко Л. І. Український *пантелик* та його рецепція у слов'янських мовах (до походження фразеологізму *збити з пантелику*). *Slavia Orientalis*. Warszawa. 2020. Т. LXIX. № 2. С. 319–334. DOI: <https://doi.org/10.24425/slo.2020.133664>

75. Даниленко Л. Етимологічні метаморфози фразеологізму *вискочити як Пилип з конопель*: антропонім vs. апелятив. *Slavia Orientalis*. 2022. Том LXXI. № 2. С. 343–357. DOI: <https://doi.org/10.24425/slo.2022.142182>
76. Даниленко Л. І. З історико-етимологічних студій В. В. Німчука в галузі слов'янської фразеології. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Ужгород, 2023. Вип. 2(50). С. 139–147. DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2023.2.\(50\).139-147](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2023.2.(50).139-147)
77. Даниленко О. С. Синтаксичні особливості німецьких прислів'їв. *Актуальні проблеми філологічної науки: сучасні наукові дискусії: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*, Одеса. 2020. С. 43–46.
78. Данилюк Н. Мовна картина світу в поетичних текстах збірки Лесі Українки «На крилах пісень». *Українське мовознавство*. 2017. Вип. 1 (47). С. 63–78. DOI: [https://doi.org/10.17721/um/47\(2017\).63-78](https://doi.org/10.17721/um/47(2017).63-78)
79. Демський М. Т. Пареміологія / Українська мова: Енциклопедія. Вид. 3-є, зі змінами і доповненнями / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін.; Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. С. 480.
80. Денисюк В. В. Варіантність фразеологічних одиниць (на матеріалі східнослов'янської середньовічної історіографії). *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2017. Вип. 16. С. 87–96. DOI: <https://doi.org/10.31812/filstud.v16i0.91>
81. Діц В. О. Онімний простір поеми Івана Франка «Мойсей». *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2013. Вип. 6(3). С. 66–71.
82. Добролюжа Г. Красне слово – як золотий ключ. Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся і суміжних територій. Житомир : Волинь, 2003. 160 с.
83. Добролюжа Г. Із спостереження над етнонімами як складовими української поліської фразеології. *Етнолінгвістичні студії*. Житомир : Полісся, 2007. С. 95–104.

84. Добролюба Г. М. Спостереження за онімною лексикою в ареальній фразеології (на матеріалі фразеології Середнього Полісся та суміжних територій). *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2013. Вип. 6(1). С. 69–78.
85. Дубравська З. Р. Паремії як засіб пізнання системи мови. *Молодий вчений*. 2017. № 3. С. 77–80.
86. Дуденко О. В. Номінативна та комунікативна природа українських паремій : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2002. 19 с.
87. Дуденко О., Шевчук І. Порівняльні конструкції української мови: до методики розрізнення порівнянь при вивченні в основній школі. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2017. Вип. 56. С. 72–80.
88. Душкевич А., Федик В., Циганюк В. Паремії як мовне та дискурсивно релевантне явище. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 59. Том 1. С. 184–188. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/59-1-28>
89. Єрмоленко С. І., Андрєєва О. А. Семантико-структурна характеристика порівняльних лексем та конструкцій (на матеріалі прози Оксани Забужко). *Мова. Свідомість. Концепт.: зб. наук. праць*. 2015. Вип. 5. С. 17–20.
90. Єрмоленко С. І., Іщук Г. В. Специфіка порівняльних конструкцій у системі сучасної української літературної мови (на матеріалі прози Юрія Андруховича). *Мова. Свідомість. Концепт.: зб. наук. праць*. 2018. Вип. 8. С. 59–61.
91. Єрмоленко С. І., Грушкіна Ю. О. Порівняльні конструкції в прозі Євгена Положія (на матеріалі роману «Риб'ячі діти»). *Мова. Свідомість. Концепт.: зб. наук. праць*. 2019. Вип. 9. С. 18–22.
92. Єрмоленко С. Я. Мінлива стійкість мовної картини світу. *Мовознавство*. 2009. № 3–4. С. 94–103.
93. Єршов В. Міф Бердичева у польськомовній мемуаристичній літературі Правобережжя. *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2008. Вип. 6. Ч. 1. С. 363–374.
94. Жайворонок В. В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення. *Культура народів Причорномор'я*. 2002. № 32. С. 51–53.

95. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
96. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: Нариси: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Довіра, 2007. 262 с.
97. Живіцька І. А. Мовна картина світу як відображення реальності. Філологічні студії. *Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2010. Вип. 4. С. 20–25.
98. Заваринська І. Ф. Фразеологізми з онімним компонентом в англійській, польській та українській мовах: лінгвокультурологічний аспект: Монографія. Тернопіль : Осадца Ю. В., 2022. 232 с.
99. Заборна М. С. Складнопідрядні порівняльні речення в сучасній українській мові : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 1997. 18 с.
100. Заремська І. М. Мовна картина світу як об'єкт лінгвістичних досліджень. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови*. 2011. Вип. 7. С. 396–402.
101. Здіховська Т. В. Паремії як компонент фразеології в прозі Б. Лепкого й У. Самчука. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер. : Філологічні науки*. 2014. Вип. 4. С. 67–75.
102. Івасишина Т. А. Семантико-когнітивний потенціал біблійних афоризмів у контексті художнього дискурсу. *Мовознавство*. 2017. № 5. С. 73–80.
103. Калиновський Ю. Ю. Приказки та прислів'я як індикатори повсякденної правосвідомості. *Гуманітарний часопис*. 2006. № 3. С. 75–85.
104. Калько В. В. Вербальна репрезентація концепту МАТИ в українських пареміях. *Мовознавчий вісник*. 2013. Вип. 16–17. С. 221–229.
105. Калько В. В. Знакова природа паремії. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2018. VI (42). Issue: 149. Budapest. С. 19–22.
106. Калько В. Семантика українських паремій. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2019. Вип. 7(1). С. 133–141. DOI: <https://doi.org/10.14746/sup.2019.7.1.15>

107. Калько В. Українські паремії як мовленнєві акти. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2020. Вип. 8(2). С. 33–44. DOI: <https://doi.org/10.14746/sup.2020.8.2.02>
108. Калько В., Калько М. Не такий страшний чорт, як його малюють: паремія й антипаремія в сучасному українському мовному просторі. *Slavia Orientalis*. 2023. Том LXXII. № 1. С. 157–172. DOI: <https://doi.org/10.24425/slo.2023.145203>
109. Карпенко Ю. О. Етнонім / *Українська мова: Енциклопедія*. Вид. 3-є, зі змінами і доповненнями / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін.; Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. С. 185.
110. Коваленко Н. Д. Матеріали до Словника народних порівнянь у західноподільських говірках. *Волинь-Житомирщина: історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. 2010. № 22(II). С. 107–114.
111. Коваленко Н. Д. Номінації процесів пригадування засобами говіркової фразеології. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Ужгород, 2020. Вип. 2(44). С. 168–174. DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2020.2.\(44\).168-174](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2020.2.(44).168-174)
112. Коваленко Н. Д. Фразеологія в українському діалектному мовленні : монографія. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута»», 2021 (а). 404 с.
113. Коваленко Н. Д. Номінації процесів пам'яті засобами говіркової фразеології: забути, забувати. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Ужгород : ПП Данило С. І., 2021 (б). Вип. 2(46). С. 111–117. DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2021.2.\(46\).111-117](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2021.2.(46).111-117)
114. Коваленко Н. Д. Коментарі до паремій і фразем у дослідженні етнолінгвістики. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Ужгород, 2024. Вип. 2(52). С. 68–73. DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2024.2.\(52\).68-73](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2024.2.(52).68-73)
115. Ковальська Н. А. Семантико-стилістичні функції паремій: теоретичний аспект. *Культура народів Причорномор'я*. 2004. № 47. С. 22–28.
116. Ковальська Н. А. Ономастичний простір паремій. *Мова і культура: наукове видання*. Київ : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2005. Вип. 8. Т. III. Ч. 2. Лінгвокультурологічна інтерпретація тексту. Теорія і практика перекладу. С. 108–113.

117. Ковальчук М. П. Функціональна структура сполучників у синтаксисі говірки села Глинки Надвірнянського району. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2019. № 40. Том 1. С. 46–48. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2019.40.1.11>
118. Колесник Н. Онімний простір та онімне поле як категорії структурування об'єкта дослідження у фольклорній ономастиці. *Українська мова*. 2013. № 4. С. 124–134.
119. Колесник Н. С. Онімний простір українського пісенного фольклору: семантичний, структурний та функціональний аспекти. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 «Українська мова». Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, 2017.
120. Колоїз Ж. В. Національний колорит мовних зворотів. *Український смисл*. 2008. № 1. С. 16–20.
121. Колоїз Ж. В. Українсько-німецькі пареміологічні паралелі. *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького національного університету: зб. наук. праць*. 2012. Вип. 7. С. 60–81.
122. Колоїз Ж. В., Малюга Н. М., Шарманова Н. М. Українська пареміологія: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів / за ред. Ж. В. Колоїз. Кривий Ріг : КПП ДВНЗ «КНУ», 2014. 349 с.
123. Колоїз Ж. Проблема диференціації власне паремій. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. 2015. Vol 3. С. 63–76.
124. Колонюк С. Класифікаційні типи паремій у фокусі теорії пареміографії. *Славистика*. 2022 (а). XXVI/2. С. 164–173. DOI: <https://doi.org/10.18485/slavistika.2022.26.2.15>
125. Колонюк С. Розуміння паремії в традиційному й сучасному мовознавстві: багатоаспектний підхід. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2022 (б). № 1. С. 103–111. DOI: <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-1-13>

126. Кононенко В. І. Мова у контексті культури : [монографія]. Київ – Івано-Франківськ : Плай, 2008. 390 с.
127. Кононенко В. І. Категорія порівняння в лінгвокогнітивному вимірі: постмодерністський художній дискурс. *Українська мова*. 2019. № 3. С. 17–28. DOI: <https://doi.org/10.15407/ukrmova2019.03.017>
128. Космеда Т. Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри. Львів : Видавництво «ПАІС», 2006. 328 с.
129. Космеда Т. Перекладна фразеографія: досвід укладання двомовного українсько-польського словника усталених виразів. *Slavia Orientalis / Polska Akademia Nauk, Komitet Słowianoznawstwa; red. nacz. Adam Bezwiński*. 2020. Т. LXIX, № 1. С. 121–129. DOI: <https://doi.org/10.24425/slo.2020.132444>
130. Космеда Т., Колонюк С. Багатоликий статус паремії та аспекти її дослідження. *Лінгвістичні студії*. Донецьк : ДНУ ім. Василя Стуса, 2022. Вип. 43. С. 20–31. DOI: <https://doi.org/10.31558/1815-3070.2022.43.2>
131. Космеда Т. А., Колонюк С. М. Паремійна концептуалізація взаємостосунків галичан і поляків у другій половині XIX століття: вербалізація етнічних образів (на матеріалі збірки «Галицько-руські народні приповідки»). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2024. Вип. 67. С. 60–65. DOI: <https://doi.org/10.32782/2409-1154.2024.67.15>
132. Костомаров Н. Историческое значение южно-русского народного песенного творчества. *Беседа*. 1872. № 4. С. 5–68. URL: <https://libr.msu.by/bitstream/123456789/4824/1/3729m.pdf> (дата звернення: 26.01.2023).
133. Коцюба З. Паремійні фонди мов як контамінація різночасових міжкультурних світоглядних нашарувань. *Мовознавство*. 2008. № 4–5. С. 101–118.
134. Коцюба З. Г. Паремії як об'єкт етнопсихолінгвістичного дослідження. *Мовознавство*. 2009. № 2. С. 34–47.
135. Коцюба З. Г. Універсальне і національне в паремійних фондах мов європейського ареалу (лінгвокультурологічний аспект): автореф. дис. д-ра філол. наук : 10.02.15. Київ, 2010. 32 с.

136. Кравець Л. Онімний простір творів Семена Панька. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2021. Випуск 1(45). С. 262–267. DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2021.1.\(45\).262-267](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2021.1.(45).262-267)
137. Крутоголова О. В. Влучне слово (паремія) та його прикладний індекс. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія «Філологія. Мовознавство»*. 2012. Т. 195. Вип. 183. С. 50–55.
138. Куза А. М. Релігійна фразеологія у збірках М. Номиса «Українські прислів'я, приказки і таке інше» та І. Франка «Галицько-руські народні приповідки». *Поліграфія і видавнича справа. Соціальні комунікації*. 2009. № 1 (49). С. 28–40.
139. Кузь Г. Біблійна фразеологія з антропонімічними компонентами (українсько-словацькі паралелі). *Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci*. 2020. № 10. С. 81–85.
140. Куньч З. Вивчаймо українські паремії: рецензія на словник Т. А. Космеди, Т. Ф. Осіпової «Комунікативний кодекс українців у пареміях». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми української термінології*. 2013. № 765. С. 140–141.
141. Купчинська З. О. Стратиграфія архаїчної ойконімії України : монографія. Львів : НТШ, 2016. 1278 с.; 56 картосхем.
142. Курочкін О. Карнавальні «цигани»: етнічний стереотип і обрядова маска. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. 2008. Т. 15. С. 255–269.
143. Куцик О. Прислів'я і приказки з ономастичним компонентом як лінгвокультурні тексти (на матеріалі російської та української мов). *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2013. С. 176–186.
144. Кучеренко І. К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики. Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1959. 107 с.
145. Лановик М. Б., Лановик З. Б. Українська усна народна творчість: Підручник. Вид. 3-тє, стереотип. Київ : Знання-Прес, 2005. 591 с.
146. Левченко Г. Концепт божевілля в художній картині світу Тараса Шевченка. *Волинь – Житомищина*. 2010. № 21. С. 79–89.

147. Лесів М. Теоретичні засади розгляду фольклорної антропонімії (на основі українських народних загадок). *Волинь – Житомирщина*. 2005. № 14. С. 211–225.
148. Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. Харків : Вид. група «Основа», 2009. 191, [1] с.
149. Лозовицька (Шимків) Я. В. Українські прислів'я та приказки: генеза жанру. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 035 Філологія. Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2023.
150. Лонська Л. Антропоніми в складі українських паремій: лінгвостатистичне дослідження. *Linguistic Bulletin*. 2018. № 24–25. С. 69–77.
151. Малюга Н. М. Про суспільну потребу й прагматичну мету двомовного українсько-російського та російсько-українського пареміологічного словника. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2010. Вип. 5. С. 79–91.
152. Мамчич І. П. Структурно-семантичні особливості українських паремій з топономастичним компонентом. *Нова філологія*. 2021. Вип. 84. С. 158–164. DOI: <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2021-84-22>
153. Мартинова Г. І., Павлюк Ю. В. Лексична варіативність у пареміях Середньої Наддніпрянщини (за збіркою Матвія Номиса). *Мовознавчий вісник : збірник наукових праць*. 2020. Вип. 29. С. 33–37.
154. Марфіна Ж. Етнолінгвокультурний зміст українських паремій із семантичним компонентом 'спорідненість'. *Українська мова*. 2014. № 2. С. 51–60.
155. Марчук Л. М. Концепт «доля» у мовній картині світу Галини Тарасюк. *Вісник ОНУ. Серія «Філологія»*. 2019. Т. 24. Вип. 1(19). С. 66–72.
156. Марчук О. І. Структурно-типологічні параметри порівняльних конструкцій в ідіостилі М. М. Коцюбинського: дис. канд. філол. наук: спец. 10.02.01. Одеса, 2002. 229 с.

157. Марчук О. Структурно-типологічні параметри сполучникових порівняльних конструкцій у романі Марії Матіос «Солодка Даруся». *Лінгвістичні студії*. 2011. Вип. 22. С. 182–187.
158. Матвіяс І. Варіанти української літературної мови. Київ : Велес, 1998. 162 с.
159. Мацько Л. І. та інші. Стилїстика української мови: Підручник / за ред. Л. І. Мацько. Київ : Вища школа, 2003. 462 с.
160. Мацько Л. І. Порівняння / Українська мова: Енциклопедія. Вид. 3-є, зі змінами і доповненнями / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін.; Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. С. 528–529.
161. Мішкур В. Г. Семантика анімалізмів-гіперонімів у складі паремій іспанської мови. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2011. № 3 : Філологічні науки. Мовознавство, ч. 2. С. 155–158.
162. Мішкур В. Явище варіантності у пареміях з анімалістичним компонентом. *Studia linguistica*. 2012. Вип. 6(1). С. 160–164.
163. Мовчан П. М. Рецензія на видання «Словник фразеологізмів та паремій Чернівеччини» (уклад. Н. О. Руснак, М. В. Скаб, Г. Т. Кузь, Л. М. Томусяк. Чернівці, 2017. 340 с.). *Естетика і етика педагогічної дії*. 2019. Вип. 19. С. 193–194.
164. Мойсієнко В. М. Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові (на прикладі текстів північноукраїнського ареалу XVI ст.). *Волинь–Житомиричина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. 2010. № 22. Т. 1. С. 114–125.
165. Молчко О. О. Семантика і прагматика порівняння: його мовні і мовленнєві функції в лінгвокреативній комунікативній діяльності. *Studia Ukrainica Posnaniensia. Poznan : Instytut Filologii Rosyjskiej UAM*, 2013. Z. I. С. 139–143.
166. Мороз Т. О. Теоретичні підходи до аналізу паремій в українському, російському та польському мовознавстві. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія*. 2021. Вип. 1(45). С. 312–320. DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2021.1.\(45\).312-320](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2021.1.(45).312-320)

167. Неклесова В. Ю. Онімний ландшафт українського Інтернету у 2008 році. *Записки з ономастики*. 2014. Вип. 17. С. 200–204.
168. Норенко О. Антропоцентризм як вектор розвитку сучасного мовознавства. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство)*. 2014. Вип. 20. С. 128–134.
169. Окуневич Т. Онімний простір творів М. Куліша. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Лінгвістика*. 2013. Вип. 17. С. 150–155.
170. Ольшанська Е. М., Куліш В. С. Особливості перекладу пареміологічних одиниць у художньому дискурсі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2019. № 41. Т. 2. С. 153–156. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2019.41.2.37>
171. Орловська О. В. Англійські та українські паремії: порівняльний аспект. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2016. Вип. 10(2). С. 247–251.
172. Осіпова Т. Ф. Паремії як засіб репрезентації інтертекстуальності в художньому тексті. *Лінгвістичні дослідження. Зб. наук. праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди*. 2009. Вип. 28. С. 20–25.
173. Остапович О. Я. Семіотико-герменевтичний підхід до вивчення пареміології. *Мова і культура*. 2014. Вип. 17. Т. IV (172). С. 21–26.
174. Павлюк Т. П. Порівняльні звороти в сучасному українському поетичному тексті: автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.01. Запоріжжя, 2011. 21 с.
175. Пазяк М. М. Українські прислів'я та приказки: проблеми пареміології та пареміографії. Київ : Наук. думка, 1984. 203 с.
176. Палиця Г. Презентація учасників навчально-виховного процесу в пареміологічному корпусі української, російської та німецької мов. *Лінгвістика*. 2015. Вип. 19. С. 167–173.
177. Патен І., Філь Г. Паремії з дієсловами руху в україно-, російсько-, польсько- й англійській картинах світу: лінгвокультурологічний аспект. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2016. Вип. 16. С. 172–179.

178. Петришин М. Й. Топоніми як елемент паремійної картини світу давніх римлян. *Закарпатські філологічні студії*. 2023. Вип. 28. Т. 1. С. 146–150. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.28.1.27>
179. Пилипчук С. М. «Галицько-руські народні приповідки»: пареміологічно-пареміографічна концепція Івана Франка. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 219 с.
180. Піддубна Н. В. Вербалізація релігійних концептів в українських пареміях (на матеріалі «Галицько-руських народних приповідок»). *Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. 2018. Вип. 48. С. 188–195.
181. Піддубна Н. В. Мовний образ росіянина в українській лінгвокультурі (на матеріалі паремій та анекдотів). *Фундаментальні ментально-ціннісні відмінності українців і росіян як підґрунтя їх цивілізаційного протистояння: колект. монографія*; ред.: Семенець-Орлова І. А., Паращенко В. М., Паращенко О. О. Одеса : Олді+, 2023. С. 78–88.
182. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови: Підручник. 3-тє вид., перероб. і доповн. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. 248 с.
183. Попович Р. Г., Вакулєнко О. Л. Термінологічна варіантність у номінативному аспекті. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2004. № 17. С. 215–217.
184. Потебня О. О. З лекцій теорії словесности : Байка, прислів'я, приповідка : пер. з рос.; за ред. проф. О. Вєтухова та Ф. Ю. Зелінського; в перекладі А. Диких та М. Оглобліна. Вид. четверте. Харків : Державне видавництво України, 1930. 112 с.
185. Потебня О. О. Естетика і поетика слова : збірка. Київ : Мистецтво, 1985. 302 с. (Пам'ятки естетичної думки).
186. Прасол О. М. Галицько-руські народні приповідки в тлумаченні Івана Франка як джерело фіксації полонізмів (власні назви). *Лінгвістичні дослідження*. 2013. Вип. 35. С. 49–55.
187. Прокопчук Л. В. Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення. Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата

- філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. Інститут української мови НАН України. Київ. 2000 (а).
188. Прокопчук Л. В. Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2000 (б). 18 с.
189. Прокопчук Л. Порівняльні звороти в системі компонентів формально-синтаксичної структури простого речення. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Філологія.* 2009. Вип. 11. С. 136–140.
190. Пролигіна О. Л. Лінгвокультурний аспект пареміології в сучасному англomовному публіцистичному дискурсі. *Закарпатські філологічні студії.* 2022. Т. 26. № 2. С. 100–105. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.2.18>
191. Прутчикова В. В. Паремія як когнітивна модель для репрезентації колективних знань. *Проблеми загального і слов'янського мовознавства.* 2018. № 1. С. 103–110.
192. Прутчикова В. В. Аксіологічне значення німецьких паремій як складник прагматичного потенціалу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія.* 2021. № 48. Т. 2. С. 57–61. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.48-2.13>
193. Радченко О. І. Мовна норма і варіантність в українській науковій термінології: дис. канд. філол. наук: спец. 10.02.01. Харків, 2000. 203 с.
194. Рогач О. О. Типи паремій та принципи їхньої класифікації. *Актуальні питання іноземної філології.* 2017. № 7. С. 143–148.
195. Романченко А. П. Лексико-семантичні засоби вираження компаративності (функції та їх реалізація). *Вісник ОНУ.* 2012. Т. 17. Вип. 4. С. 149–158.
196. Рошко С. Трансформаційні процеси у системі порівняльних конструкцій сучасної української мови. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації.* 2014. Вип. 2(32). С. 23–27.
197. Рошко С. Функціонально-семантичне навантаження порівнянь-фразеологізмів у граматичній структурі речення. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.* 2019. Вип. 2(42). С. 91–95. DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2019.2.\(42\).91-95](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2019.2.(42).91-95)

198. Рошко С. Фразеологічні порівняльні конструкції у семантико-синтаксичній структурі складного речення. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.* 2020. Випуск 2(44). С. 304–308. DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2020.2.\(44\).304-308](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2020.2.(44).304-308)
199. Рудий В. Г. Німецькі паремії з компонентом «орнітонім». *Наукові записки. Серія «Філологічна». Вид. Національний університет «Острозька академія».* 2013. Вип. 34. С. 212–213.
200. Рудий В. Німецькі паремії про багатство і бідність. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького.* 2017. Т. 19. № 76. С. 167–169.
201. Руснак Н., Струк І. Паремії зі словом на позначення природних явищ у світлі наївної картини світу українців. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. Спільний українсько-румунський науковий журнал (АПСНІМ).* 2023. № 1 (35). С. 96–99. DOI: <https://doi.org/10.24061/2411-6181.1.2023.382>
202. Савченко О. О. Етнокультурні особливості семантики паремій з компонентом *море/sea*. *Молодий вчений.* 2017. № 4.3. (44.3). С. 228–233.
203. Садова Г. Ю. Семантико-синтаксична організація компаративних паремій : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.02. Київ, 2006. 19 с.
204. Салтовська Н. Шевченкові афоризми та народні паремії: типологічні паралелі. *Міфологія і фольклор.* 2014. № 1–2. С. 17–21. DOI: [http://dx.doi.org/10.30970/myf.2014.1-2%20\(16\).644](http://dx.doi.org/10.30970/myf.2014.1-2%20(16).644)
205. Самойлович Л. В. Експресивно-емоційна характеристика фразеологізмів у збірці І. Я. Франка «Галицько-руські народні приповідки». *Культура народів Причорномор'я.* 1999. № 7. С. 229–231.
206. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
207. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.

208. Сердега Р. Л. До проблеми лексичного варіювання (на матеріалі виражених реченням повір'їв). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. 2015. № 1152. С. 42–46.
209. Сизонов Д. Ю. Фразеологія як відбиття національної ідентичності в мас-медійних координатах. *Мовознавство*. 2019. № 6. С. 64–71. DOI: <https://doi.org/10.33190/0027-2833-309-2019-6-004>
210. Сизонов Д. Фразеологізм та культурна пам'ять: система кореляцій у медіа. *Культура слова*. 2022 (а). Вип. 96. С. 82–92. DOI: <https://doi.org/10.37919/0201-419X.2022.96.6>
211. Сизонов Д. Стилїстика фразеології в мультимедійній комунікації: пошук нового. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. 2022 (б). № 2(32). С. 72–76. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2022.32.14>
212. Сизонов Д. Ю. Реактивація паремій із ойконімом КИЇВ у сучасній комунікації. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2024. Вип. 48. С. 68–81. DOI: <https://doi.org/10.17721/APULTP.2024.48.68-81>
213. Сімонова В. Ю. Лінгвістичне потрактування поняття «порівняння». *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова : зб. наук. праць. Серія № 10. Проблеми граматики і лексикології української мови*. 2010. Вип. 6. С. 142–144.
214. Скаб М. Концепт «душа» у фольклорі. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Сер. Мовознавство*. Тернопіль : ТНПУ, 2007. Вип. 1 (16) 2007. С. 396–409.
215. Скидан Я. А. Концепт СЛОВО в поетичній картині світу П. Мовчана. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2021. № 49. Т. 2. С. 4–7. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.49-2.1>
216. Сколоздра-Шепітко О. Літературно-художня етнонімія малої прози Івана Франка. *Наукові записки [Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка]. Серія : Мовознавство*. 2014. Вип. 2. С. 248–254.

217. Сколоздра-Шепітко О. Онімний простір оповідання Івана Франка «Герой поневолі». *Проблеми гуманітарних наук. Серія «Філологія»*. 2016. Вип. 38. С. 85–91.
218. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. Київ : Наук. думка, 1973. 280 с.
219. Скробот А. І. Семантична структура іспанських паремій з анімалістичним компонентом. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*. Київ : Логос, 2012. С. 257–260.
220. Соболь Л. Назви літер у складі паремій української мови: семантика й прагматика. *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2012. Вип. 14. С. 225–235.
221. Сошко О. Г. Семантичні особливості порівняльних зворотів на позначення розумових характеристик (на матеріалі української, німецької та англійської мов). *Мова і культура*. 2011. Вип. 14, т. 4. С. 169–176.
222. Стахова В. Поняттєво-виражальна сутність «фраземіки» в українському лінгвотермінологічному просторі. *Мандрівець*. Тернопіль, 2010. № 3. С. 76–80.
223. Степаненко М. І., Павлова І. Г., Педченко С. О. Мовна особистість Івана Котляревського: від римача-початківця до зачинателя нової української літературної мови. *Українська мова*. 2019. № 3. С. 3–16. DOI: <https://doi.org/10.15407/ukrmova2019.03.003>
224. Сторонська О. С. Категорія темпоральності у вимірах німецьких паремій. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2021. № 47. Т. 2. С. 127–130. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.47-2.29>
225. Стрижак О. С. Етніонімія Геродотової Скіфії : монографія. Київ : Наукова думка, 1988. 219 с.
226. Струганець Л., Бігун О. Варіантність мовних засобів у сучасній українській літературній мові (соціолінгвістичний аспект). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Мовознавство*. 2014. Вип. 1 (23). С. 182–187.
227. Струк І. М. Паремії як засоби реалізації категорії інтертекстуальності в драматичному тексті буковинських письменників. *Вісник Маріупольського*

- державного університету. Серія: Філологія. 2021. Вип. 24. С. 149–157. DOI: <https://doi.org/10.34079/2226-3055-2021-14-24-149-157>*
228. Судук І. Особливості використання порівняльних конструкцій у старозавітній Книзі Сираха. *Мандрівець. 2006. № 5. С. 45–49.*
229. Сукаленко Т. М. Мовні уявлення про типаж «жид» в українських пареміях. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства. 2016 (а). Вип. 10(3). С. 115–120.*
230. Сукаленко Т. М. Типаж «циган» крізь призму українських прислів'їв та приказок. *Література та культура Полісся. Серія : Філологічні науки. 2016 (б). Вип. 82. С. 241–253.*
231. Сукаленко Т. М. Лінгвокультурний типаж «жид» у художній картині світу ХІХ ст. : ментальний аспект. *Тэарэтычныя і прыкладныя аспекты этналагічных даследаванняў : зборнік навуковых артыкулаў / пад навук. рэд. : Н. П. Мартысюк. Мінськ : БНТУ, 2019. С. 341–362.*
232. Сулейманова Я. О. Аксіологічна семантика паремій з компонентами на позначення природних стихій: *вода, вогонь, повітря і земля* (на матеріалі англійської, німецької, української та російської мов). Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.15 (Загальне мовознавство). Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Миколаїв, 2018.
233. Тараненко К. В. Мовна картина світу як відображення національного характеру українців. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. 2023. Том 34 (73). № 4. С. 40–44. DOI: <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.4/08>*
234. Тараненко Т. П. Структурно-грамматические особенности фразеологических единиц в русском языке, канд. дисс., Суми, 1965.
235. Тимошик Г. Рецепція біблійної пропріальної лексики у творчості Івана Франка. *Іван Франко: дух, наука, думка, воля. Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27*

вересня – 1 жовтня 2006 р.). Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. С. 121–140.

236. Тимошик Г. Найменування ангелів у мікротекстах «Галицько-руських народних приповідок» Івана Франка. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2016. Вип. 21 : Ареалогія й ономастика. С. 263–267.
237. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови. Хмельницький : Авіст, 2008. 550 с.
238. Торчинський М. Онімна система і критерії її аналізу. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. : Мовознавство*. 2014. Вип. II (24). С. 284–289.
239. Третьякова К. Фауноназви в латинських пареміях. *Studia linguistica*. 2014. Вип. 8. С. 63–67.
240. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови: Посібник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів. Луганськ: Альма-матер, 2005. 400 с.
241. Федіна О. Українські паремії та сталі вирази: відродження мовної традиції. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2023. № 205, С. 224–229. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-31>
242. Федурко М. Онімний простір інтелектуальних романів В. Домонтовича. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія*. 2021. Вип. 1 (45). С. 463–469. DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2021.1.\(45\).463-469](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2021.1.(45).463-469)
243. Філінюк В. Порівняльні конструкції в поетичному ідіолекті Миколи Дмитренка. *Філологічний дискурс: Зб. наук. праць*. 2015. Вип. 2. С. 119–123.
244. Франко І. Лист до М. Драгоманова, 14 лютого 1886 р. Матеріали для культурної й громадської історії Західної України. Видає Комісія Західньої України Всеукраїнської Академії Наук. Листування І. Франка і М. Драгоманова. Київ : Всеукраїнська Академія Наук, 1928. С. 161–163.
245. Харьківська О. Компаративні фраземи з аніمالістичними компонентами в українських говірках Закарпаття. *Науковий вісник Ужгородського університету*.

Серія: Філологія. 2022. Вип. 2 (48). С. 190–196. DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2022.2.\(48\).190-196](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2022.2.(48).190-196)

246. Хома Н. Українські народні прислів'я та приказки із власноіменним компонентом. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Мовознавство*. 2012. Вип. 2 (21) 2011 – 1 (22) 2012. С. 163–171.
247. Хорошун О. О. Мовна та концептуальна картини світу в дослідженнях сучасної лінгвістичної науки. *Глухівські наукові читання–2011, матер. міжнарод. наук.-практ. конф. (15–17 лист. 2011 року)*, Глухів: РВВ ГНПУ ім. О. Довженка. 2011. С. 241–246.
248. Царалунга І. Б. Варіативність староукраїнської мови у творах Г. Смотрицького. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету : зб. наук. пр.* 2011. Вип. 6. С. 684–689.
249. Чабаненко В. А. Гартоване слово: Постійні порівняння в говірках Нижньої Наддніпряни / зібрав і упорядкував Віктор Чабаненко. («Пам'ятки мовної культури Нижньої Наддніпряни»). Вип. 3. Запоріжжя, 1995. 164 с.
250. Черевко І. Фразеологія пам'яток української мови XVI–XVII ст.: семантика, структура, стиль. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013 (Серія «Історія мови»). 236 с.
251. Черкас Н. В. До проблеми дефініції пареміологічних одиниць. *Гуманітарний вісник. Серія: Іноземна філологія: Всеукраїнський збірник наукових праць*. 2007. С. 531–536.
252. Шабат-Савка С. Комунікативно-інтенційний зміст преференційних висловлень в українських пареміях. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 28. Т. 4. С. 75–80. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.4/28.208802>
253. Шабат-Савка С. Українські паремії як маркери толерантного спілкування. *Актуальні питання гуманітарних наук: Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2023. Вип. 65. Том. 3. С. 213–219. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-3-33>

254. Шаля О. І. Категорія порівняння у мові науки: функціональні, когнітивно-дискурсивні та лінгвокультурні параметри (на матеріалі англо-американських статей у галузі електроніки): автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2011. 22 с.
255. Шаповалова Н. П. Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій у сучасній українській мові : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 1998. 16 с.
256. Шепітько С. В. Прислів'я як об'єкт дослідження англомовної лінгвістики. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов.* 2013. № 1072. Вип. 76. С. 99–104.
257. Шепітько С. В. Аксіологічні характеристики англомовних прислів'їв: питання теорії. *Одеський лінгвістичний вісник.* 2016. Вип. 7. С. 114–117.
258. Шестакова С. До питання про стратифікацію сучасного ономастичного простору. *Типологія та функції мовних одиниць : наук. журн.* 2015. № 1 (3). С. 232–240.
259. Шимків Я. Шляхи поповнення паремійного фонду: історія дослідження питання. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2021. Вип. 35. Т. 6. С. 146–153. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-6-22>
260. Шимків Я. В. Питання походження паремій у фольклористичних студіях Івана Франка. *Закарпатські філологічні студії.* 2022. Т. 25. № 2. С. 241–248. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.25.2.44>
261. Шотова-Ніколенко Г. В. Онімний простір романів Юрія Яновського. Одеса : Астропринт, 2007. 165 с.
262. Шуленок О. С. Фразеологізми з компонентом-орнітономеном у сучасній українській мові: структурно-семантичні і етнолінгвістичні особливості. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії із спеціальності 035 Філологія (03 Гуманітарні науки). Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2023.

263. Шульга С. Я. Компаративні відношення на матеріалі українських та англійських паремій: зіставний аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2015. № 19 (2). С. 137–140.
264. Шульга С. Особливості опозиційної семантики українських та англійських паремій із компонентом *краще, ніж... / better than...*. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2023. Вип. 4(207), С. 306–311. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-207-47>
265. Щепка О. Компаративні одиниці як репрезентанти функційно-семантичної категорії градуальності. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство)*. 2015. № 22. С. 121–124.
266. Юрченко О. С. Формування фразеологічного фонду української літературної мови : кінець XVIII – початок XIX ст. Харків : Вища школа, 1984. 208 с.
267. Юрчук Л. А. Теоретичні засади реєстру Фразеологічного словника української мови. *Мовознавство*. 1983. № 5. С. 23–32.
268. Юськів Б. Паремійна картина світу: проблеми дослідження. *Studia Ucrainica Rosnaniensia*. 2013. № 1. С. 67–73.
269. Якимович-Чапран Д. Б. Лінгвокультурні конотації етноніма *лях* (на матеріалі українських фразем і паремій). *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2023. Вип. 17. С. 257–266. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ufl.2023.17.3935>
270. Яремчук А. Мовна картина світу – концептуальна картина світу – художня картина світу: параметричні ознаки й характер співвідношення. *Studia Ucrainica Rosnaniensia*. 2020. Вип. 8(1). С. 69–76. DOI: <https://doi.org/10.14746/sup.2020.8.1.06>
271. Ясіновська О. В. Ентомологічні характеристики концепту думка в мовній картині світу Івана Франка. *Лінгвістичні дослідження*. 2012. Вип. 33. С. 72–76.
272. Babič S. Gola resnica za dober konec: konec v slovenskih paremioloških enotah. *Paremiologija med tradicijo in sodobnostjo / uredili Saša Babič, Nataša Jakop in Rok Mrvič*. Ljubljana, 2024. S. 125–136. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610508861_08

273. Babič S., Jakop N. Paremiologija med tradicijo in sodobnostjo. *Paremiologija med tradicijo in sodobnostjo / uredili Saša Babič, Nataša Jakop in Rok Mrvič*. Ljubljana, 2024. S. 7–12. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610508861_00
274. Bakarić N., Nikolić D. Nabor podatkov o slogovnih značilnostih hrvaških folklornih žanrov. *Paremiologija med tradicijo in sodobnostjo / uredili Saša Babič, Nataša Jakop in Rok Mrvič*. Ljubljana, 2024. S. 63–71. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610508861_04
275. Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2024, March 13). proverb. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/art/proverb>
276. Călin A. T. Aspects of Spanish Paremiology. *LiBRI. Linguistic and Literary Broad Research and Innovation*. 2016. Vol. 5. № 2, P. 45–53.
277. Erjavec T. Zbirka slovenskih paremioloških enot Pregovori: kodiranje, objava in kvantitativni pregled. *Paremiologija med tradicijo in sodobnostjo / uredili Saša Babič, Nataša Jakop in Rok Mrvič*. Ljubljana, 2024. S. 31–48. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610508861_02
278. Huzjan V. Etnološka analiza leksema 'otrok' v Zbirki slovenskih paremioloških enot na Clarin.si. *Paremiologija med tradicijo in sodobnostjo / uredili Saša Babič, Nataša Jakop in Rok Mrvič*. Ljubljana, 2024. S. 151–179. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610508861_10
279. Ivančič Kutin B. Žanrske, pomenske in zgradbene značilnosti bovških pregovorov in (primerjalnih) frazemov z leksemsko sestavino rit. *Paremiologija med tradicijo in sodobnostjo / uredili Saša Babič, Nataša Jakop in Rok Mrvič*. Ljubljana, 2024. S. 75–92. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610508861_05
280. Jakop N. Pregovori o bogastvu in revščini na družbenih omrežjih: raba in funkcije. *Paremiologija med tradicijo in sodobnostjo / uredili Saša Babič, Nataša Jakop in Rok Mrvič*. Ljubljana, 2024. S. 201–216. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610508861_12
281. Kropej Telban M. Lisica v slovenskih pregovorih in rekih. *Paremiologija med tradicijo in sodobnostjo / uredili Saša Babič, Nataša Jakop in Rok Mrvič*. Ljubljana, 2024. S. 93–105. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610508861_06

282. Lauhakangas O. Tipologije in digitalne zbirke podatkov pregovorov kot raziskovalna orodja. *Paremiologija med tradicijo in sodobnostjo / uredili Saša Babič, Nataša Jakop in Rok Mrvič*. Ljubljana, 2024. S. 49–61. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610508861_03
283. Merriam-Webster. (n.d.). Paroemia. In Merriam-Webster.com dictionary. Retrieved July 15, 2024, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/paroemia>
284. Merriam-Webster. (n.d.). Proverb. In Merriam-Webster.com dictionary. Retrieved July 17, 2024, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/proverb>
285. Meterc M. Dvajset najbolj poznanih slovenskih pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov : podatki v paremiološkem slovarju SPP in zbirki Pregovori 1.1. *Paremiologija med tradicijo in sodobnostjo / uredili Saša Babič, Nataša Jakop in Rok Mrvič*. Ljubljana, 2024. S. 183–199. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610508861_11
286. Mieder W. Proverbs: A Handbook. Greenwood Press, Westport, 2004.
287. Mrvič R. Slovensko pregovorno izročilo o besednih zavezah: pregled kontekstualnih dejavnikov v izbranih paremioloških enotah. *Paremiologija med tradicijo in sodobnostjo / uredili Saša Babič, Nataša Jakop in Rok Mrvič*. Ljubljana, 2024. S. 107–122. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610508861_07
288. Muñoz J., Cases E. Contributions to the Translation of Paremiias. *Translation Studies: Theory and Practice*. 2023. Vol. 3. № 5. P. 85–93.
289. Permuy Hércules de Solás, I. C. The Translation Process of Spanish Paremia into English: a comparison of the current tools and methodological approach. *Paremia*. 2019. № 29. P. 159–168.
290. Podjed D. «Si tisto, kjer objavljaš»: spreminjanje identitet na spletnih družbenih omrežjih. *Paremiologija med tradicijo in sodobnostjo / uredili Saša Babič, Nataša Jakop in Rok Mrvič*. Ljubljana, 2024. S. 217–230. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610508861_13
291. Schmidt W. Deutsche Sprachkunde. Berlin. 1967. 450 S.

292. Šrampf Vendramin K. Oblačila v pregovorih: med simbolom in pomenom. *Paremiologija med tradicijo in sodobnostjo / uredili Saša Babič, Nataša Jakop in Rok Mrvič*. Ljubljana, 2024. S. 137–150. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610508861_09
293. Szutkowski T. Współczesna paremiografia rosyjska i polska. Stan. Problemy. Perspektywy: autoref. W postępowaniu o nadanie stopnia doktora habilitowanego. Szczecin, 2015. 23 s.
294. Whiting Bartlett Jere. “The Nature of the Proverb”. *Harvard Studies and Notes in Philology and Literature*. 1932. Vol. 14. P. 273–307.
295. Wyżkiewicz-Maksimow R. Językowy obraz człowieka – charakter i osobowość w paremiologii polskiej, serbskiej i chorwackiej. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2012. 333 s.
296. Žagar A. P. Digitalne tehnologije v folkloristiki. *Paremiologija med tradicijo in sodobnostjo / uredili Saša Babič, Nataša Jakop in Rok Mrvič*. Ljubljana, 2024. S. 15–29. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610508861_01

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Бондаренко М. О. Семантика і лінгвокультурний потенціал компаративних паремій (на матеріалі збірки Матвія Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше»). *Українська мова*. 2023. Вип. 1(85). С. 114–124. DOI: <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.01.114>
2. Бондаренко М. Онімний простір українських компаративних паремій (на матеріалі збірки Матвія Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше»). *Українське мовознавство*. 2023. Вип. 1(53). С. 120–134. DOI: [https://doi.org/10.17721/um/53\(2023\).120-134](https://doi.org/10.17721/um/53(2023).120-134)
3. Бондаренко М. Варіативність українських компаративних паремій: регіональні особливості в лінгвістичному висвітленні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2024. Випуск 1(51). С. 66–73. DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2024.1.\(51\).66-73](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2024.1.(51).66-73)
4. Бондаренко М. Експліцитні способи вираження компаративності в українських пареміях ХІХ століття. *Українське мовознавство*. 2024. Вип. 1(54). С. 141–159. DOI: [https://doi.org/10.17721/um/54\(2024\).141-159](https://doi.org/10.17721/um/54(2024).141-159)

**СПЕЦИФІКА ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ОБ'ЄКТА ПОРІВНЯННЯ В
КОМПАРАТИВНИХ ПАРЕМІЯХ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ
МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ УКРАЇНЦІВ ХІХ СТ.**

Тематична група з об'єктом порівняння «ПРИРОДА» (М. Номис)

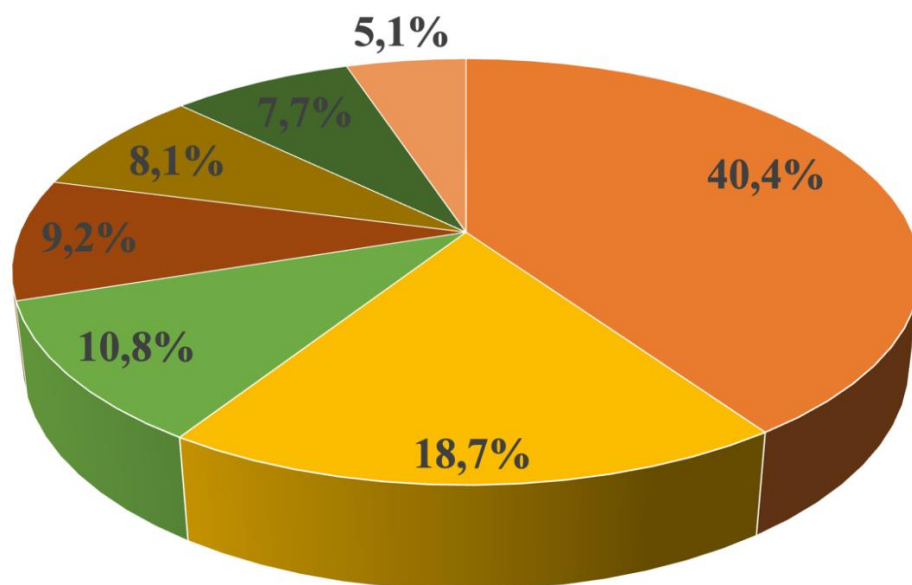
Тематична група з об'єктом порівняння «ПРИРОДА» (І. Франко)

Тематична група з об'єктом порівняння «ЛЮДИНА ТА ЇЇ ПОБУТ»

(М. Номис)

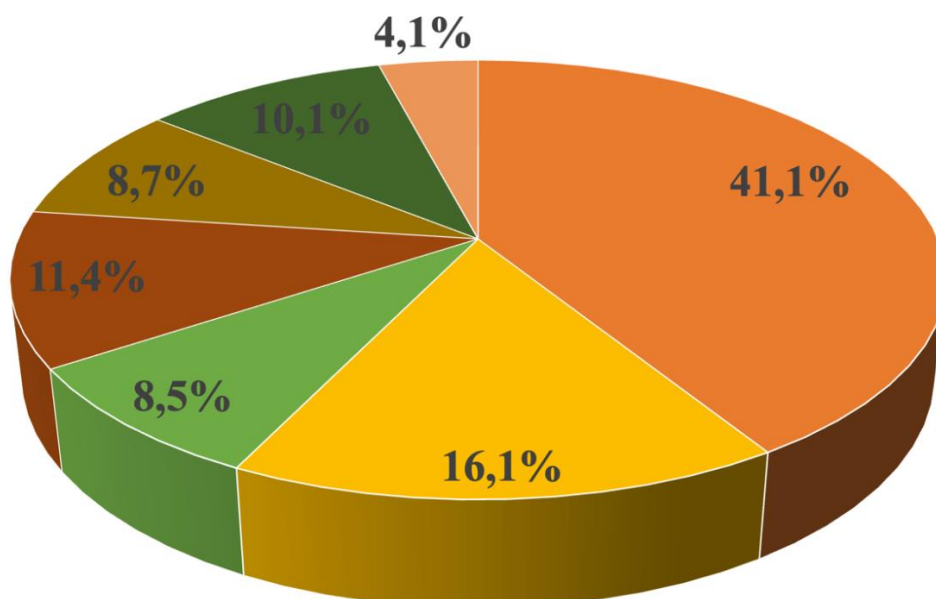
- ОП "Побут, господарство"
- ОП "Характеристика людини"
- ОП "Вид діяльності, професія"
- ОП "Частини тіла"
- ОП "Їжа"
- ОП "Родинні зв'язки, спорідненість"
- ОП "Хвороби, хворобливі стани"

Тематична група з об'єктом порівняння «ЛЮДИНА ТА ЇЇ ПОБУТ»

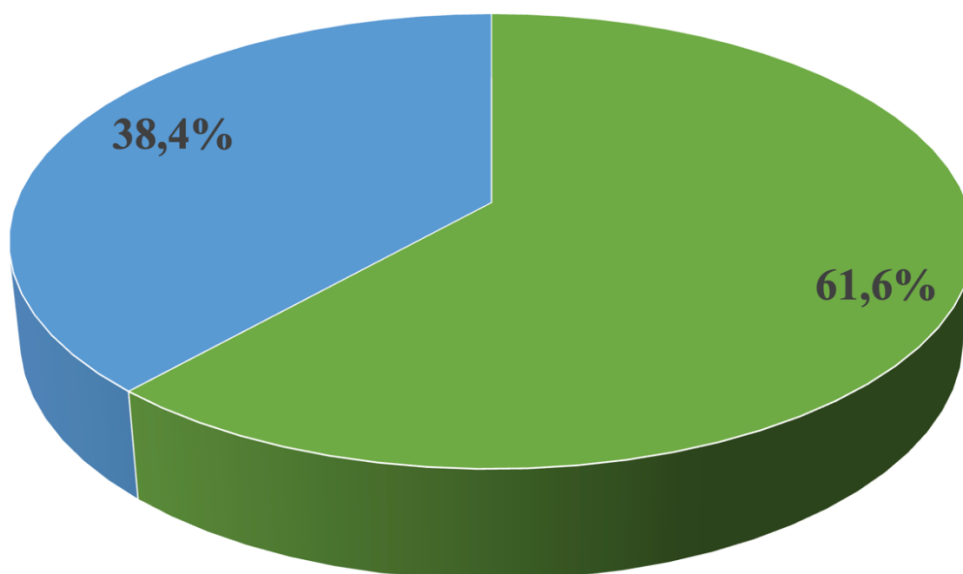
(І. Франко)

- ОП "Побут, господарство"
- ОП "Характеристика людини"
- ОП "Вид діяльності, професія"
- ОП "Частини тіла"
- ОП "Їжа"
- ОП "Родинні зв'язки, спорідненість"
- ОП "Хвороби, хворобливі стани"

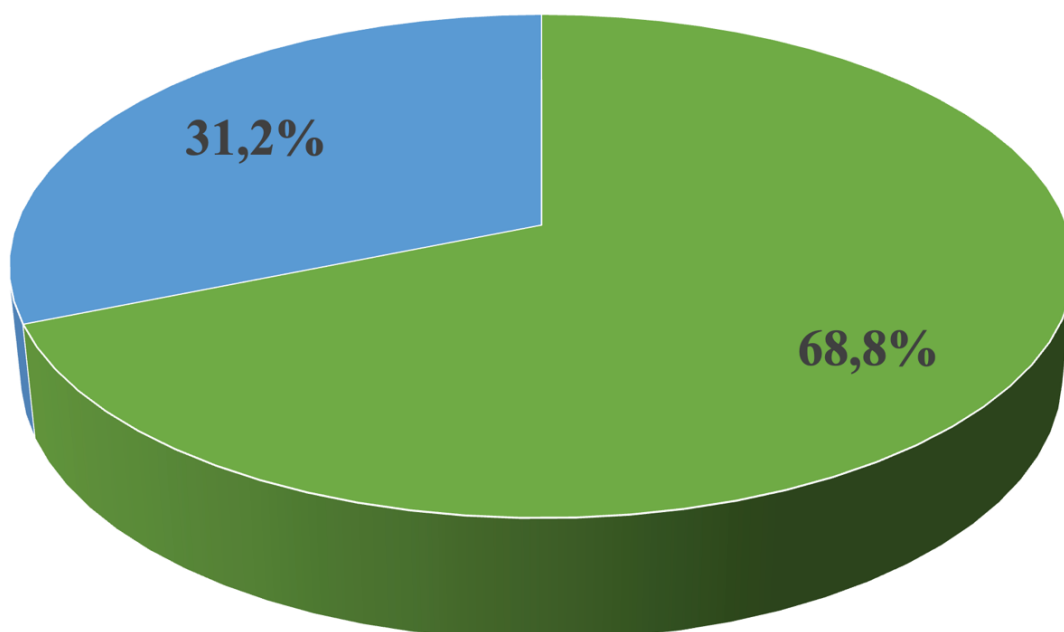
**Тематична група з об'єктом порівняння
«ЕЛЕМЕНТИ НАРОДНО-РЕЛІГІЙНИХ ВІРУВАНЬ» (М. Номис)**

- ОП "Елементи народних вірувань"
- ОП "Елементи релігійних уявлень та реалії, пов'язані з релігією"

**Тематична група з об'єктом порівняння
«ЕЛЕМЕНТИ НАРОДНО-РЕЛІГІЙНИХ ВІРУВАНЬ» (І. Франко)**

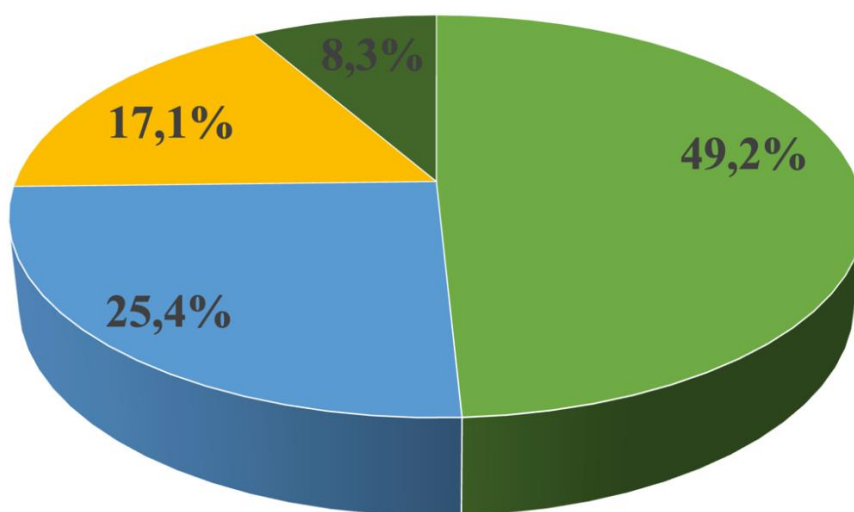
- ОП "Елементи народних вірувань"
- ОП "Елементи релігійних уявлень та реалії, пов'язані з релігією"

ОСОБЛИВОСТІ ОНІМНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНСЬКИХ КОМПАРАТИВНИХ ПАРЕМІЙ

Структура онімного простору компаративних паремій (М. Номис)

- Етнонімне поле
- Антропонімне поле
- Релігійонімне поле
- Топонімне поле

Структура онімного простору компаративних паремій (І. Франко)

- Етнонімне поле
- Антропонімне поле
- Релігійонімне поле
- Топонімне поле

